

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204377

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T82/K92 Recession No. T1073

Author శ్రీ శైవ-చంద్రిక

Title పదునవ శతాబ్ది శైవ మతము

This book should be returned on or before the date last marked below

---

THE
PADUKA PATTABHISHEKAM.

A TELUGU DRAMA IN FIVE ACTS.

BY

D. KRISHNAMACHARLU

"ANDHRA NATAKA PITHAMAHA"

FOURTH EDITION

PUBLISHED BY

D. K. Krishnama Charlu & Bros.,

PRINTED AT THE

Rama Vilasa Press,

BELLARY.

1926

T.82
R17Pa

Rights Reserved for Publishing, Translating

[PRICE Re. 1-4-0]

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము .

“ఆంధ్ర నాటక పితామహ” యను పిరుగుపేరిచిన

ధర్మవరం-రామకృష్ణమాచార్యులచేత

రచియున్నది

డి. కె. కృష్ణమాచార్యు, వారి సహకారమున

ప్రకటింపబడినది.

మద్రాసు

ల. శ్యామి

సహకారమున ముద్రాక్షురింపబడినది.

ముద్రాక్షురింపబడినది.

1926

All Rights Reserved for Publishing, Translating & Staging

ప్రకటింపబడినది, 1-4-0

All Rights Reserved.

Checked 1969

This book is registered under the Copyright Act 1912. Copyright by D. K. Krishnamacharlu & Bros., Bellary. This book is fully protected by an Indian and foreign Copyright. No one will be permitted to reproduce this book in whole or in part or translate in into any other language or stage it without permission or offer it for sale. A substantial Copy of words, ideas contained herein constitutes an infringement of a Copyright and notice is hereby given that a suit will be filed in every case of infringement.

ఈ పుస్తకము 1912-సం॥రం కాపీరైటు ఆస్తు ప్రకారం రిజిష్టరు చేయబడినది. బళ్ళారి డి. కె. కృష్ణమాచార్యులవారి తమ్ములు కాపీరైటు హక్కుదార్లు. ఈ పుస్తకము ఇండియా కాపీరైటు చేతను పరిరక్షింపబడిన కాపీరైటు చేతను సురక్షితమైనది. ఎవరుగాని ఈ పుస్తకము సామూహికముగాగాని యిందొక భాగముగాని తాము వేరు ప్రకటించుటకును, మఱియొక భాషయందు భాషాంతరికరించి క్రయమునకిచ్చుటకును, తాము ఉత్తరపుత్రక నే ప్రచురించుటకును హక్కు యివ్వబడదు. ఇందు గల పదములుగాని, భాగములుగాని, ఏమాత్రమయిన కాపీ చేసినయెడల అది కాపీరైటు నుల్లంఘించినట్లుగాను. అట్టివారు దావాకు పాత్రులుగుదురు.

డి. కె. కృష్ణమాచార్యులు,

కాపీరైటు హక్కుదారుడు.

ఈ నాటకమున వచ్చుచున్న తత్వ వేత్తలు.

1. దశరథుడు—(అయోధ్యరాజు) పూర్వ రం. 1, 2, 3, అం. I రం. 1, 2, అం. II రం. 3, అం. III రం. 2.
2. రాముడు—(దశరథపుత్రుడు) అం. I రం. 1, 2 అం. II రం. 1, 2, 3 అం. V రం. 1, 2.
3. లక్ష్మణుడు—అం. II రం. 2, 3 అం. V రం. 1, 2.
4. భీముడు—అం. IV రం. 1, 2, 3, 4 అం. V రం. 1, 2.
5. శత్రుఘ్నుడు—అం. IV రం. 1, 2, 4 అం. V రం. 1, 2.
6. సుగుప్తుడు—(దశరథుని ముత్రి) పూర్వ రం. I అం. 1 రం. 1, 2 అం. II రం. 3.
7. వసిష్ఠులు—(రామగురువు) అం. I రం. 1 అం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. IV రం. 4 అం. V రం. 2.

స్త్రీలు.

8. శౌనద్య—(దశరథుని పట్నిపుణ్య-రామపుత్రి) అం. II రం. 1, 3 అం. III రం. 2 అం. IV రం. 4 అం. V రం. 2.
9. కైకీయి—(దశరథునిభార్య-భీమునిపుత్రి) అం. I రం. 2 అం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. IV రం. 2, 4 అం. V రం. 2.
10. సుమత్రీ—(దశరథునిభార్య లక్ష్మణునిపుత్రి) అం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. V రం. 2.
11. సీత—(రామునిభార్య) అం. II రం. 2, 3 అం. V రం. 1, 2.
12. మందర—(కైకీయిని) అం. I రం. 2 అం. II రం. 3 అం. అం. III రం. 1 అం. IV రం. 2.

(సోదరులు. సేవకులు. మేడలగువారు.)

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

కథాసంగ్రహము.

ప్రథమాంశము.

౧౦. 1. దశరథుడు తనదుస్స్వప్నముగుఱించి రాయని సమ్మతిపడచేసి పట్టాభిషేకము చేయజేచుట.
౧౦. 2. కైకేయు చెలికత్తెయగు మందగయొక్క దరాణోనన తనమగడు తన్ను చూపున చేసినాడని దృష్ట్యాని యుక్తముగ కైకకు మంధ్ర బోధచుట. దశరథుని కైకి వరిమడుగుట. దశరథుని దుఃఖము రాయడూరార్చుట.

ద్వితీయాంశము.

౧౦. 1. పట్టాభిషేకము నిలుచుటయు శాను అవ్యయనన నోవలసిగచుటయు రాయడు తనపల్లి క సభ్యుల చెప్పగా వాయమ దుఃఖము.
౧౦. 2. రాయడు సీతనారాచ్చ నామెనుయవ్యయనన వచ్చుట కనుజ్ఞయిచ్చుట.
౧౦. 3. మందగ గుఱాలోనయొక్క సభ్యులదశ. గామాదులు దశరథుని కేసి చుట. అక్షయిని మహాగ్రహము గుఱకగెడు గాయనివేటి పోవజేసికొట. కాసల్య యాగిద్వాదము. కయోగము. పోయలు చెప్పగట. నాని గాయను సమాధానపఱచుట. (కయోగము క భూయిష్టము.)

తృతీయాంశము.

౧౦. 1. కైకేయియొక్క చాలచెల్యలు. మందగయొక్క కుయ్య సమాధానము.
౧౦. 2. దశరథుని ప్రణామనన్ని. అతినిర్యాణము.

చతుర్థాంశము.

౧౦. 1. భక్త శత్రుగ్ను లయోగ్యులచ్చుట. వాణ్డన కల్పనము.
౧౦. 2. భీముడు తనెల్లిపలన యాచును మృత్యునియను, అయిదు వారాత్తయి యగు నెఱుగుట.
౧౦. 3. భీముని వ్యతి సంతాపము (మక్కిలి కుఱున మోలగము).
౧౦. 4. కాసల్యయొక్క భీముడువచ్చుట. కాసల్యయినాణోపతిపవాదము. భీముని సంతాప నాక్యసమితి. (నాటికలు నడలెయు మక్కిలిశికికి గలిగె చుఱుగము).

పంచమాంశము.

౧౦. 1. ననము సీతగారుల మోహనమును భామము. భీతొగిమనము. అక్షయిని చూపు భావము. గామ భీతి సనకామము.
౧౦. 2. గాయని మఱిచి రాక్షయిచ్చుటపై భీముని నిష్క ప్రయత్నము. కాన పొక కల్పాభిషేకము.

—( ) ముగిశ ( )—

శ్రీ ఉ పో ధ్వా త ము

[బి. కె. గురు రాజ రావు గారు బి.యె., బి.యల్., బళ్ళారి.]

ఈ నాటకమాంధ్రదేశము నందంతయు విఖ్యాతిగని, యాంధ్ర నాటకపితామహుఁ డను బిరుదముఁబొంది, యనేక నాటకరాజముల రచించి యాంధ్రమాతా సేవను మనసారఁ జేసిన ధర్మవరము రామ కృష్ణమాచార్యులవారిచే రచింపఁబడినది. ఈ కవితల్లజఁ డాంధ్రనాటకముల రచించుటలో నసిన శక్తిని ద్రొక్కి యాంధ్రనాటకకళకు వింత వన్నె వెచ్చెననుట సర్వజనసమ్మతము. ఈవిచే రచింపఁబడిన పెక్కు నాటకములు, సుప్రసిద్ధ మగు సరసవిందొ సభవారిచే నాంధ్రదేశ మందేగాక యితర ప్రదేశములందుఁ గూడఁ బ్రచురింపఁబడి దిద్దముల హృదయముల నాకర్షించి వారి మన్నన వడసెననుట యెల్లరకుఁ దెలిసిన విషయమే.

ఈ నాటకమునందలి యతివృత్తము వాల్మీకి రామాయణము నుండి కైకొనఁబడియున్నను, నాటకరంగమున కెక్కించుటకుఁ దగిన రీతిని, నందందు కథాసంవిధానమున సందర్భోచితమగఁ గొన్నిమార్పులు గావించఁబడియున్నవి. కవులు నిరంకుశులయ రీతిని గథాసంవిధానమునకు వన్నెవెట్టుటకువై సకారణములైన మార్పులుకొన్ని గావించి యున్నాఁడనుట యిందలి ప్రస్తావనవలననే దెలియవచ్చుచున్నది.

పాత్రసంపోషణ యొకటికి వెన్నతోడఁబెట్టినది. ఇతని పూర్వ కవులను సమకాలికులను మఱియుఁ దరువాతివారును నగునాటక కర్తలనేక నాటకముల రచించియున్నను బాత్రపోషణలో నితఁ డగ్ర గణ్యుడనుటలో సతిశయోక్తి యుండుజాలదని నానమ్మకము. ఈవి నాటకరచనలో గీర్వాణకవులు దృశ్యశ్రవణభోగచనావిషయమున నేర్పరచిన బాధనలఁ గట్టిదిట్టముల గమనింపక పోయినను, జగత్ప్రసిద్ధుఁ డగు “షేక్స్పియర్” లను నాంగ్లనాటక కర్తను గొన్నియంతముల

ననుకరించి యున్నాడు. గీర్వాణనాటకరచనా సాంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగ నీకవి, సారంగధరనాటకమును విషాదాంతముగ నొనరించి యుండుట పేక్స్పియర్ మహాకవియొక్క యనుకరణమును స్పష్టముగ సూచించు చున్నది. పేక్స్పియర్ మహాకవి రచించిన విషాదాంతనాటకములలోని దుష్ట (Villainous) పాత్రలీకవి నాటకములలోను గలవు. సారంగధరలోని చిత్రాంగిపాత్రయు నీనాటకములోని మంధరయు నట్టిపాత్రలే కాని పేక్స్పియర్ మహాకవి పోషించియుండుదుష్టపాత్రలకును, నీకవిపోషించియుండు నట్టిపాత్రలకును నొక ముఖ్యతారతమ్యము మనము చూడగలము. ఆకవిచే బోషింపబడిన దుష్టపాత్రలు సకల సంగణముల కిర నై యాదర్శప్రాయమైన యొకవ్యక్తిని దమదుర్బోధనకు లోజేసికొని పలువిధములుగ దురాశఁగొలిపి తమదుష్పథమున కాన్వృత్తి దప్పక నీపుటను మనము తఱచుగఁ జూచున్నాము. ఈకవిచే రచింపబడిన నాటకములలో నట్లుగాక, యెన్నిదుర్బోధనలకుఁ జిక్కినను నెన్నికఱటోపాయములచే నైనను వానికి లోనుగాక సహజ సౌశీల్య ప్రభావముచే వాని నన్నింటి నణఁగఁద్రొక్కి తమసత్పథమును దప్పి మహాపురుషులు కానవచ్చుచున్నారు. మచ్చనకుగానుగొన్నింటి నువాహరింపవలెనన్న “అయాగో” యనుదురాత్ముని దుష్టోపాయములకులొనై “ఒథెల్లో” యనుసత్పురుషుఁడు తనకత్యంత ప్రీతిపాత్రయై సుగుణమూర్తి యగుతనప్రేయసిని దనచేతులార నిష్కారణముగఁ జంపినాఁడు ఈకవిచేఁచింపబడిన సారంగధరనాటకములోని సారంగధరుఁడు చిత్రాంగియొక్క దౌరాత్మ్యమునకుఁ జిక్కి యామె తనకపటకృత్యములచే సారంగధరుని ప్రాణములకెక్కువెట్టినను, దనధర్మపథము నుండి దప్పక ప్రవర్తించుటను జూచుచున్నాము. ఈనాటకములో మంధర తనకఱటోపాయములచే భరతుని దనవలలో వేసికొనుటకుఁ బ్రయత్నించినను సంగణుని యగుభరతుఁడు మంధర ప్రయత్నముల నతి తుగ్ధముగఁ జూచుచున్నాడు.

మంధర.

ఈ నాటకములో మంధరపాత్రయు నొక ప్రధాన పాత్రయగుట గవిపోషించియున్నాడు. ఆమె మూలముననే కథాసంవిధాన రచన చాలవఱకు రసవత్తుగ నొనర్పబడియున్నది. మంధర సహజముగ దుశ్శీలు. పరులసంతోషమును జూచి యోర్వఁజాలని దుష్ప్రవయ. అకారణమునైనను సాధించి పరుల నికమల పాలు చేయుటయే యామె మతము. “అహో! పురమంతయు నలంకరింపఁబడుచున్నది. ఎవ్వరు చూచినను నగు మొగము లలరార స్వర్ణమేఁగ గలిగినట్లు సంతోషభరితులై యున్నారు. రామునికి బట్టాభిషేకమైన నీజనులకేమి? తమకే యభిషేకమగునట్లుత్సాహముఁజెంది యున్నారు. ఈమఱుము నేఁ జూచి యోర్వఁగలనా”

మంధరమిగుల చతుర. నానావిధములఁ దన్ను కైకేయి విశ్వసించునట్లొమెకు దుర్బోధగావించి లొఁజేసికొనుచున్నది. “నాకేమైన దని నీయిచ్చవొప్పునఁ జెడిపోనిత్తునుగాని మీతండ్రి నిన్నుత్తరారింటికిఁ బంపునపుడు నిన్నునాకిట్లక వెట్టినాడే నేన్లొనరుచును. నాకన్నుల నీవు చెడిపోవుట చూడఁజాల” అని తాను కైకకు మిక్కిలి యాప్తురాలని చెప్పుకొనుచున్నది.

మంధర మిగులతగులుమారి యనిజను లనుకొనుట తానెఱుఁగును. తానెవ్వరి కేమపకారము నేయకున్నను బురజనులందఱు దన్ను దిరస్కరించెద రనియుఁ దానుపోయిన, మాటలాడుచున్నవారందఱు మాట లుడిగి తాను వెడలివచ్చు సంతవఱకు నందఱు మానముద్ర పహింతురనియుఁ దానెఱుఁగును. అందుచేదనుఁదిరస్కరించు నయోధ్యాపురివారి కొకగులుతైనఁ జేయక పోవచ్చునా యనియుఁ దన ప్రభావ మాపురివారికిఁ జూపవలెననియు సమయము నిగ్గిఁజుచుండి రామునికి సరణ్యకట్టాభిషేకముఁ జేయించుమూలమునఁ బురివారి కశ్రుజలాభిషేకముఁ గావింపవలెనని కృతనిశ్చయయై తాను దలపోసిన దుష్కార్యమును సఫలీకృతముగఁ జేయుట కమామకురాలగు కైకను నాధనముగ నుపయోగించు కొనుచున్నది.

మంధర మిగుల సాహసవతి. సహజముగఁ జైకకురాముని పై మిక్కిలిప్రేమ కలదని చెల్లిన, యామెను దనమార్గమున కీడ్చుకొనుటకుఁ దగిన నాహస మొనఁగించుచున్నది.

కైక—“నేను కౌసల్యదాసివైన సగుదునుగాని యట్టిరుచ్చితమునకు నేనియ్యకొందునా?”

“అయ్యెదరాజ్యబహిష్కృత నయ్యెదఁ గౌసల్యదాసివైన నకట నానెయ్యంపు సుతునిఁ గానల కయ్యోపనుభంగ నెట్లు లడుగుదు నబలా” యని మిక్కిలి రితపించినకైక మంధరదుర్బోధన యనువిషము తలకెక్కినతరువాత “మంధరా! ఇట్టి సమయమున ననుఁ జేవిడువ నచ్చునా? ననుస్కరించి వేడికొందును. పోకుము” అని దీనముగఁ బ్రార్థించుచున్నది. దీనివలననే మంధరయొక్క బుద్ధిగుళలత స్పష్టమగుచున్నది.

మంధరకుఁ జైకయొడ మిక్కిలిచనపు. ఆమె వుట్టినింటి నుండి తండ్రి తనశుశ్రూషకై పంపియున్న పరిచారిణియో లేక యిండుకత్తెయో యగుటాజేసి రాజు భార్యయేయనుకొంకు కొండెమైనను లేక మిక్కిలి చనవుతో మెలఁగుచున్నది.

కైక—“అసంతాపమున నానాథుఁడు జీవింపఁగలఁడాయని సంత యము పుట్టుచున్నది”

మంధర—వీక్ష విడిచి.

కైక—“దుర్జాతివిధవా! ఇంతచేసి యిట్లాడెదవా?”

మంధర—“నీవుకానున్నానంటివి. నన్నేలవిధవాయనెదవు” అనికత్తెయ్య తర మొనఁగినది.

మంధరికుఁడనమేరతనకుఁ దెలియదు. దానికి భరతునిపై మోహము పుట్టుచున్నది. కామమునకు కన్నులులేవను లోకొక్తిననుసరించి కాబోలు భరతుఁడు తనయభీష్టమునకు సమర్థునిచ్చిన నీవచ్చునని పొరవకుచున్నది. ఏపుట్ట నొంతపాములుటయు నెవ్వరెఱుంగుమరని భ్రమపడుచున్నది. తుదకు దానుభరతునకు వ్రాసిన జాబే తనమరణ మునకు హేతువుగఁ బరిణమించెను.

కై క.

ఈమే సద్వంశ సంభూత యగుటచే నైజముగ సుస్వభావ మగుల వనిత. మిక్కిలి యమాయకురాలు. రాముడు సవతికొడు కను భేదబుద్ధియేనాడును నెంచి యెఱుంగని యుదార మానసముగల యువతి. మంధర యను పిశాచమామెరుబట్టి వీడించువఱకు నామె భరతునకుఁ బట్టాభిషేకముగావింపవలెనని తలపెట్టియుండలేదు. అటు తరువాత స్తనను, రామునిపైని మాతృప్రేమను వీడజాలక “మంధరా! యిట్టి మాటలాడకుము. ఆ రామునిపై నీవు పగసాధించెదవా? ఆ రాముఁ డెవ్వరనుకొన్నావు? నాకూర్మిసుతుఁడు. వానికిఁ బట్టాభిషేక మైన నాకుఁ బరమభాగ్యముగదా? మంధరా! నీవేమన్నను నాకాకొన క్కొనుతునిపైఁ గ్రూరమానను. అయ్యో! రామునా నివీర్తనవలయు” అని మధుకుఁ దనమనోభావమును వెల్లిబుచ్చుచున్నది. రాముని గుణాతిశయములామె మనోపేధిఁజక్కఁగ నంటియుండెను. భరతుని కంటె రాముడు తనయెడ నెక్కుడు భక్తిగలవాఁడని యెఱిగి యామె మంధర దుర్బోధనకుఁ జిక్కువఱకు రామునం దత్యంతమాతృవాత్సల్యమును నెఱపి తనకుమారుఁ డగుభరతునివలె భావించియుండెను. మంధర యామెను జెడుత్రోవ కీడ్చుట కెంతయో ప్రయోసపడుచున్నది. మంధర—నీవతికినీపై మోహము గలదనియెంచియున్నావా చెప్పుము.

కై క—నాకేమియు సందేహముదోషము.

మంధర—కై ప్ర తలకెక్కినపుడేల తోచును.

కై క—అదియేమే యతనికి రాముడువేతె భరతుఁడువేతెయూ? అని యామె మంధరయొక్క ప్రశ్నలకన్నిటికిని సమాధానములు చెప్పుచు రామునియం దనురాగమును దనమనోవృత్తియొక్క నిర్మాలిన్యమును దనయమాయకత్వమును బ్రకటించుచున్నది.

మంధరయొక్క దుర్బోధనకుఁ జిక్కి నతరువాతగూడ నామెనుస్వ భావము మాఱినది కాదు. రాముడనిగ్యమునకు బోవుటకు మునుపే యామెకుఁ బశ్చాత్తాపము కలుగుచు “మంధరా! ఎంతకార్యమాయెనే

ఏమి యత్పాతముకలిగెనే! నాపతి సంతాపము చెప్పుజాల. ఇంతకు నని యెటుగ” ననితాను చేసిన మహాపరాధముయొక్క ఫలమును స్మరణకుఁ దెచ్చుకొని దిగులు పడుచున్నది. కాని మంధర కన్నిన కవటోపాయముల వాగురలఁ జిక్కి వెలుపలికి రాఁ జాలకమరల “మంధరా! నీమాట నిక్కము ఇప్పుడు వెనుదీసిన నఖకీర్తియొక్కటియే నిలుచు. నీవలె హితము చెప్పువారు నాకు లేరు. నీయుపకారమున కేమొనర్తును. కొమ్మ యీచంద్రహారము” అనిమరల వెనుదీయుచున్నది. ఆమెపైజముగ సాహర్ద్య.

“భరతునికిఁబట్టమగట్ట వరమడుగుము కాని రాముశరణ్యము నకుఁబంపు వరమడుగుకు”మని కాసల్యాసుమిత్రులు చేతులంటి బతిమాలి నపుడామె హృదయము కరగిన్నరై యేమియుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పలేక మంధరను జూచుచున్నది. మంధర వలదనిసైగ చేయుఁగా మరిల కాశిన్యమును వహించుచున్నది.

తుదకుఁ దాను గావించిన మహాపరాధముయొక్క ఫలము దనకు నైధవ్యము దెచ్చెనని విలపించుటయుఁ గాసల్యాసుమిత్రులు లకుఁ బట్టరాని దోషము గలిగించి వారియెడఁ దాను మహాపరాధముఁ గావించి నందులకై వారిక్షమాపణ వేడుటయు నామెయొక్కసహజ సుస్వభావమును మంధరయొక్క దౌరాత్మ్యమును బ్రబలముగఁ జూపుచున్నవి. తుదకుఁ దనదుశ్చరితమునకుఁ గారణము తానే యిట్లుచెప్పుకొనుచున్నది— “ఆమంధర సాపాలి విధివ్రాతఁ బీడించెను. ఎంత బుద్ధి తిరిగినను మానక యుపదేశించెను. ఒక్కపాపము వేటొక్క పాప మనకుఁ దెలుస్తఁ జూపెను. ఒక్కపారిపాప మొనర్చిన కఠివహృదయము దాని మెత్త బటచు సందర్భములు గలిగినట్లంతయు మఱిత కఠిన మగుచువచ్చె. ఇట్లయి యీగతికి వచ్చితి.”

భ ర తుఁ డు.

ఇతఁడు కేవల నిష్కలుషుఁడు. రామునియం దపారభక్తిగల తమ్ముఁడు. పితృభక్తిపరాయణుఁడు. కేవల ధర్మాసక్తుఁడు. శీతయౌ దితఁడు. భక్తియు ననురాగమును గలవాఁడు. ఆమెపరమసాధ్వీలలామ

యనియు నామెకుఁడనయెడ నపారమగు పుత్రప్రేమ గలదనియు నాతని దృఢవిశ్వాసము. అదతి దుఃఖములకుఁ దనజన్మమే కారణమని నిందించు కొనుచున్నాఁడు. కైక కేల జనియించితినిని తిట్టుకొనుచు న్నాఁడు. “తలయెత్త గాని నిందలమోచి దుష్కీర్తి నవనిపై నికఁదిగు గాడఁగలనే” యని విలపించుచున్నాఁడు. ఎవ్వరు తన్నుదప్పుదలఁచినను గౌసల్యావేది తప్పుదలఁచి యూడదను నమ్మకము వమ్మయినపుడతని సంతాపమునకు మేరయేలేదు. మిచ్చువితిగి పైఁబడినంతటిదుఃఖ మత నికిఁగలిగెను. తుదకురాముని సందర్శించి యాతని బురికిఁ బిలిచికొని నచ్చి కట్టాభిషేక మొనఁచుటకుఁ బ్రయత్నించెను. కాని పీఠవాక్య పరిపాలనాదీక్ష వహించిన రాముడిమృగొనక పోవుటఁజేసి యతని పాదుకలకుఁ బట్టముగట్టి మనశ్శాంతి పొందెను.

ఈవిధిఁ గరుణారసమును బోషించుటలో నసాధారణ ప్రజ్ఞ యున్నట్లీనాటకము వలననే దెలియవచ్చుచున్నది. ఎట్టిఁ ననపూనయిన కైకనను, దశరథునిపుత్రశోకము కంటనీరు తేక మానను, పుత్రశోక వినుభవైకవేద్యమైనను, నీకవి దానినిఁ బ్రదర్శించువట్లు జదువరుల శోక సముద్రమున ముంచుచున్నాఁడు. దశరథుఁడు తుదకుఁ బుత్రశోకమున మడిసెననుట కేవల సహజముగఁ గన్పట్టునటుల నీకవి దశరథుని సాత్రను బోషించినాఁడు.

“సడలించుశోకఁ బుసాక్షిచాలకయున్న నేచచ్చినపుడైన నఱుగవన్న” అనిదశరథుఁడు తనసంతాపమును వెలిబుచ్చినపుడు పుత్రశోకము మూర్తీభవించి నట్లగపడుటయు నతఁడన్నట్లే యాశోకముచేతనే మృతి బొందుటయుఁ జూడనగు.

ఈవియొక్క గద్యశైలి యనర్గళమై ద్రాక్షారసపాకమునఁ దనని మృదుమధురమై పండిత పామరజన మనోరంజకమై నాటకశైలికి విక్కిలియించితమై మద్దులమూటగట్టు మాటలతోను సులలితములగు వాక్యజాలములతోను నలరారుచున్నది. ఈవిచేఁ బోషింపఁబడిన

పాత్రముల పరస్పర సంభాషణకైలి మిక్కిలి యాదిత్యమును గలిగి కడుమనోహరముగనున్నది. నాతికతనములై రసభరితములై శ్రావ్యములైన మాటలనే ప్రోగుచేసి ముక్తాహారములబోలు వాక్యముల నీనాటకమునందు నింపియున్నాడు. చదువరుల హృదయముల నాకర్షించి తనవెంటగొనిపోవుకైలి యీకవికబ్బియుంట యాతనిభాగ్యము.

ఈకవియొక్క పద్యకైలి మిక్కిలి మధురముగనున్నది శ్రవ్య కావ్యముగు ప్రబంధకైలి ఫక్కికిలి దృశ్యకావ్య మగునాటకకైలి ఫక్కికిని దారితమ్యముండి తీరవలెనని యెంచికాబోలు నీకవి మిక్కిలి సులభకైలినే పద్యముల నల్లినట్లు దోచెడిని. తానే నాటకరంగము నెక్కిపాత్రములై కైకొనిన నటశేఖరుడగుటజేసి దిద్దుడుల హృదయముల నాకర్షింపఁ గలయట్టి సమయోచిత పద్యములఁ బొందుగొలిపి యున్నాడు. ఈకవియొక్క కీర్తి చంద్రికలు దశదిశల వ్యాపించియున్న ననుట ప్రతియాంధ్రునకుఁ దెలిసిన విషయమే. కేవల నీతిబోధకములగు నాటకములఁ గడుసుబోధకములుగ రచించియుండుటచేఁ బ్రతియాంధ్రుని యింట నీకవినాటకములు పఠింపఁ బడుచుండుటను దఱచుగఁ జూడ నగు ప్రతిదినము నీకవిచేరచింపఁబడిన నాటకములనేకముల యన్యుకమే యాంధ్రుల కీతనినాటకములఁ బఠించుటలోఁగల యత్సాహమును జూచుచున్నది.

ఈకవికీర్తి యాచంద్రతా తార్కముగా విలసిల్లుగాక.

Bellary. D. KRISHNAMA CHARLU,
ANDHRA NATAKA PITHAMAH,
Born 1853 -Died 1912.

శ్రీ పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ప్రస్తావన.

శా॥ శ్రీమీనాక్షివిలాససుందర ధర్మతీ జాతయై సంతతం ।
జామోదంబు ఘటింపఁ దల్పునునాగాధీశుఁడాసన్నుడై ।
సామిత్రిపథితాభిధానమునఁ దాసైదోడుగా నొప్పునా ।
రాముండీపుత్రభక్తసంతతులకుఁ రారాజదైశ్వర్యముల్ ॥

ఆనుబాధము 1

సూత్ర—నటి ! యిటురమ్ము.

[ప్రవేశము: నటి.]

నటి—అగ్య ! సెలవేమి ?

సూత్ర—చూడు మీయెడ నానాకాస్త్రుకోవిదులును, సంగీత సాహిత్య వికారదులునగు విజ్ఞమండలి చేరియున్నది. వీరిమానసములకింపగు విధానమున నేడేని నాటకముంబ్రద ద్వింతమని యభిలాష వొడమి నీయోచనఁగోరి యాహ్వానమొనర్చితి.

నటి—ఇందుకు నాయాలోచనయేల ? ఏనోయొక యాంధ్రనాటకముం బ్రదర్శింపుము.

సూత్ర—ఏదో నాటకమన్న నేమి ? భాషానైశ్చద్యమునను, సంవిధాన చమత్కృతిపల ననుసర్విజనముల మానసముల రంజింపఁదగు నాటకముగదా ప్రదర్శనీయము.

నటి—అయినఁ జెప్పము. పురాణకథయా, కల్పనాకథయా, లేక చరిత్రాపాకమా పీరిసంతోష పెట్టఁబాలినది ?

సూత్ర—ఏకథయైన నేమి ! రసస్ఫూర్తికలిగియుండవలయుగాదా ? కథయెట్టిదయినను దత్కర్తగాదా విచారింపవలయు ?

నటి—అయిన నాంధ్రనాటక వితామహాభ్యాతిజెందిన రామకృష్ణకీర్తన నాటకమే దైనఁ బ్రదర్శింపఁదగు.

సూత్ర—నాకు నశ్లేతోచుచున్నది.

నటి—అటున నేనాటకముం బ్రదర్శింప నెఱిపిపి ?

మాత్ర—అహా! భాషకమువచ్చె. అకవీంద్రుడెన్నియో నాటకముల గదియించి యున్నాడు అందు విషాదాంతము కాకయుండినను బృథివిమన్నయన్ని విషాద నాటకములకును మిన్నయన్నవన్నెగన్న చెన్నున మహర్షిపుంగవుడగు వాల్మీకి తనరామాయణమున నయోగ్యాకాండ గదియించియున్నాడుగాక అందలికథయే తత్కవి పుంగవుండు నాటకరూపకమున గదియించియున్నాడు. దానింబడర్చితము.

నటి—ఒకానొకప్పుడు మమము విచారించియుండలేదా యాకథలోని యంశముల? కొన్ని విషయముల సందేహములు తీరిలేదు. భగతుడులేనికాలమున దశగ్రుడు గాయు పట్టాభిషేక కార్య మేలదల పెట్టవలయు? తలపెట్టెబోమూడుదినములప్రయాణముని తెలియవచ్చిన గిరిప్రజపురమున నన్న భరత శత్రుఘ్నులనేల పట్టాభిషేకమునకుఁ బిలువబంపలేదు? ఎన్నియేడ్లనుండియో మగనిలో సంతార మొనర్చుచున్న కైకేయి యొక మంధర చెప్పినమాట్రముననే రాముడై బగబట్టవచ్చునా? పోనీ! కైకేయి స్వభావమువలననే పాపకర్ముగాలా? లేక మంధర బోధన విశేషమా? మంధరకుఁ గైక మనసుద్రిష్టనట్టి కారణము లేవి యెట్టివి చూపించె? కైక వరములడిగెడిదా? రామునకు రాజ్యవిషయమండ నడుగ వచ్చుఁగాక, యతని నరణ్యమునకుఁ బంపుటలును, అట్లు పడునాలుకేడ్లను, అందును దపసివృత్తిమై నుండునట్లును గోరను కారణ మేమి? వరములిచ్చినను, భగతునేల తర్వాత నైనఁ బిలిపింపలేదు? తుదకు రాము, దరణ్యమునకుఁ బోయినపిదపనైన భగతునకేల యీవృత్తాంతము చెప్పలేదు? అటుచెప్ప నంపియుండిన దశగ్రుడు మృతిజెందకయునుపే భగతుడేతెంచి రామునిఁ బిలుచుకొని వచ్చుచుండెనే. వీనికిన్నిటికి సమాధానములం దగపడవని యాలోచింపలేదా? అట్టిది నాటక రూపమైన నెట్లలరింపఁగలదు?

మాత్ర—ఏల యోచించెదవు? వీనికిన్నిటికిని బ్రత్యుత్తరముల నీవిందుఁ బడయఁగలవు. ప్రార్థనపోయె. ఇంక నాటకమున కుపక్రమితము. ఈనాటకమున నీకవి మఁగి రాచరణముననే మహాకవియగు వాల్మీకిం బ్రస్తుతించియున్నాడు. అకవీంద్రునకు సగ స్వతీ స్రత్యక్షమనుటకు సందేహములేదు. అదికావ్యమన్నను, అదిప్రబంధమన్నను, అది నాటకమన్నను, దగినది యనిపించుకొను రామాయణము నామహాకవి రచియించి యున్నాడు.

ఉ॥ పాగిటమంజు సంస్కృత సరస్వతి ధీరహదార్థకౌరవా ।

నేకతవిల్లసిల్లగవు లెవ్వరువేలిడ నేరకుండఁగా ।

నేకవిలోకమాళి రచియించెను రాముచరిత్రమట్టిహ ।

శ్రీకిలసద్వివేకి జడమేయసినాకి నమస్కరించెదన్ ॥

ఏదీ వానికిఁబ్రత్యక్షముగా నున్న యావాద్యవి నీవిత ప్రశంసించుము.

నటి—

అనుబంధము 2

మాత్ర—రమ్మింకఁ బోవుదము.

(నిక్రమింతురు).

(శ్రీ)

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

పూర్వ రంగము.

ప్రథమప్రకరణము-అయోధ్య-దశరథునాస్థానము.

అ

[ప్ర: దశరథుడు, సుమత్రుడు, వసిష్ఠుడు, సేవకుడు.]

వసిష్ఠుడు—రాజేంద్రా! దేవేంద్రుడు నిన్నొక పనికైయ్గించుచు, తిశసారథిని మాతలి నిండు పఱియున్నాడు.

[ప్రవేశము: మాతలి]

మాతలి—దశరథరాజన్యా! విజయోస్తు. శంబరాసురుడు సుగ్రుహుపై దండెత్తి పచ్చుటకు సర్వసన్నాహములు చేయుచున్నాడని విని దేవేంద్రుడు నను నీయెడకుఁ బంపినాడు. ఇత్వాకుకుల సంభవు లెల్లరుఁ దనకు బరమమిత్రులనియు, దానంజేసి నీవును బరమప్రీతి పాత్రుడవనియు నీవుతనకు సహాయముగా రాగోరితివనియుఁ జెప్పఁతున్నాడు. గుర్కప్రసాదమున శబ్దవేదిసాయకముల పరిచయము నీకలఁడియుండుటచే నామాయావిలో నీవ సంగ్రామముచేయఁదగుదువనియు నన్నాడు. ఈ పశిన్య బుషియునినుఁ బ్రశంసించినాడు.

దశ—మాతలీ! నేనాయమరేంద్రుని భృత్య భృత్యుండను. రమ్మని యానతిచ్చిన శిగసావహింపుదు. కనదద్రివక్షవిచ్చేద దక్షమై, పుత్రాద్యభ్యమిత్రగాత్ర లతాలబి త్రాయమానమైయున్న వజ్రముగల పాకారికిఁ జేకూడని సంగ్రామమొందుండునాని సనురమ్మనుట నాపైఁ బ్రీతివిశేషముకాక అవశ్యమానతి నెఱవేల్పుదును.

క॥ చిత్రవిధంబునఁబ్రీతికిఁ

బాత్రుడఁగాదేనిగోత్రపత్రహరునకా

వృత్రప్రభంజనున కతి

మాత్రమే శంబర సురారిమథనంబెందున్ ॥

మాతలి—రాజేంద్రా! నీవాడినది నిక్కము. సమరము నిశ్చితమైన వెంటవేవచ్చెదను.

పునర్దశనమయ్యెడు.

వసి—రాజేంద్రా! నేనును బోవదగియున్నది. పోయివచ్చెద.

మాతలి

వసిష్ట

} (నిష్క్రమింతురు)

దశ—నుమంత్రా! చూచితివే యింద్రునియనుగ్రహము? నేనుశబ్దవేది సాయకా
భ్యాశమునకు సరయుూతటంబునకుఁబోయెద. దానికిఁ దగినట్టు చీకటిరాత్రులును
వచ్చియున్నవి. నామోహనాంగి కైకేయి నేను యుద్ధమాడుట చూడవలయునని
యభిలషించినది. అదియు నెఱవేఱఁగలదు. ఇంకఁబోదము. (నిష్క్రమింతురు)

పూర్వరంగము.

ద్వితీయశ్రవణము-సాయంత్రము.

[ప్రవేశము: దశరథుడు-ధనుర్బాణధారియై.]

దశ—ఇన్నిదినము లభ్యాసము దప్పినను మఱవలేడుగాదా? అప్పుడే నాలుగు గజముల
రెండుపులులఁ జంపితి.

(లోపల “బుడబుడ” యనిధ్వని)

అహా! మఱియొక్కఁజను జలముద్రాపుచున్నాడువినబడియే. ఇదెచచ్చెను. (బాణ
ము వేయును)

(లోపల “హా! నారాయణ! హా! నారాయణ!” అనుధ్వని)

అయ్యో! ఏమిది. హా నారాయణ యనునార్తరావమువినవచ్చె.

(పోయిచూడగా నక్కడ యజ్ఞదత్తుడను తాపసపుత్రుఁడు పడియుండును.)

యజ్ఞ—హా! నారాయణ! నారాయణ! పండు ముదునళ్ళ మాజననీజనకుల నింకెవ్వరర
యవారు?

దశ—హా! శ్రీహరీ!—(చూర్చిల్లును)

బ్రా—ఎవరయ్యా యిక్కడ? మరణవేదనమున కోర్వించాఁకున్నాను. నారాయణ నాటి
బాణమును తప్పించువారు లేరా? మాజననీజనకులొద్దకు నన్నెవ్వరైనానిపోరే.

దశ—బ్రాహ్మణోత్తమా! అరయక నీప్రాణమున కెక్కువెట్టిన దగ్దాతుడ నేనే.
వలసిన కాపమొసంగుము.

క॥ పాపాత్ముడనై యరయక

యీపాటొదవంగనిన్ను హింసించితిని

శాపముపాలొనరింపుము

హాపాయముగలుగఁగాధరామరతనయా॥

బ్రా—హీ శ్రీహరీ! శ్రీహరీ! ఈమఁజాయాసమున కోర్వజాలను. పుణ్యాత్మా!

ఈజాణము తెలుసును. ఇదేదాపుననున్న మావృద్ధాంగ జననీజనకులతో—

దశ—అయ్యో! నాయత్తికూర్కకర్ముడండ్రుసే.

బ్రా—అయ్యా! సహింపజాలను మాటలుండనియ్యు. ఈబాణమునుదీయును.

దశ—బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇష్టజేశాపమొసంగి నన్ను—

బ్రా—అయ్యా! నేబ్రాహ్మణుడండ్రాను. శూక్రియంగు వై శత్రునికి జన్మించినాడ.

నీపుణ్యమగును ఈయబుగుడియును.

దశ—తీసెదను. నీజననీజనకులకేమి చెప్పెదవు?

బ్రా—ఏమి చెప్పంగలను. అయిన నొకటిమాత్రము చెప్పవలసియున్నది. నినుక్షమింప

నేవేడికొంటినని వచింపును. తీయుమా యీనారాచము.

దశ—(దుఃఖించుచు జాణము వెలుగును)

బ్రా—హీజననీ! హీజరకా! నారాయణ! నారాయణ! (అని చచ్చును)

దశ—

అనుబంధము 3

కట్ట! నేనెంతకూర్కకర్ముడను. ఎంతదుఃస్వరితుడను. ఈపాపమున కేది
ప్రాయశ్చిత్తము.

(లోపలధ్వని“యజ్ఞదత్త”అని)

అయ్యో! యీతాపసపుత్రుని! జననీ జనకులితని నరయుచున్నారు. వారివలననేనను

మృతి బొంద శాపముగైకొందు.

(నిష్క్ర-9)

పూర్వ రంగము.

తృతీయ ప్రకరణము-అదే నదీతీరమున నడవి.

కానడీగో వృద్ధా ధమైన తాపసమిశునమును బ్రక్కన దశరథుడును

మూర్ఖియుదురు

యజ్ఞాత్తు శవము నందేయుండును.

తా—హాపురా! హాతనయా! ఇట్లు మమ్మికబాసి పోగవని మేముకొనాడు నెలుగు
గముగవా? మా మూలదైవము నీవుమాకు లేకుండజేసెనే.

తా—శ్రీ—తనూధవా! వృద్ధులము నంధులమునైన మమ్మాకానడీగో నుంచుకొని
యానూనమనకి మోయుచువచ్చుతివే ఇంకిమమ్మెవ్వరు క్షించునారు?

తా—అయ్యో! మాకేలంగాసాడు దాహముగలిగెను? ఊచినబోవనుండు మాప్రాణ
ముల గొడ్డంట్రుం గొట్టినట్లయెగా?

తా—శ్రీ—తనూబా! నెలగినముల్లకిదట మాకిరువుకుం గలిగిత వ్యాధులవలననైన
బావమైతిమే. ఇదిదూచుటకేగిగా?

దశ— అనుబంధము 4

మునివతంసమా! నాప్రాణములన్నియు మీకేయర్పించుచున్నాను. ఈపాపభా
రము సహించజాల. ఇప్పుడే నాయంత మొనర్చుండీ? ప్రార్థించెద.

తా—అయ్యో! మాప్రాప్తియిట్లున్నది. నీవేమిచేయగలవు? నీశబ్దవేదలు మాప్రాణ
వేధులుగా మారుద్ధతనయని హృదయవేదన మొనర్చునపుడు వాడెడిన కడమాట
యింత వచింపుమా.

దశ—హా! దుఃఖము దుఃఖము తాపసవర్యా! నాక్రూరకృత్యమునకుండగిన దండనమొన
ర్చుతిరేని మీనుకుండెడిమాట వచించెద

తా—ధూణీశా! మేమేమికా ప్తయొనర్తును. అదైవమెయిన్నాడు కరుణించిచెపుమా
వాడేమనెను?

దశ—తాపసవర్యా! ననుగం జేర్చుటకు మీకు శంకేతెగవులు. శపించి నిర్దోషించుట
యొకటి. లేదేని కరుణించి నాశుశ్రూష మీకొమరునిమారుగా నైకొనుటయొకటి.
ఈశంకవధంగియే మీకెప్పుడైన రాజ్యమంతయు సన్ద్రసించి మీకొనుటకును మాణుగా
మిమ్ము మనినంత కాలము మోసికొని తిరుగాడుచు నాపాపములోని లవమైన బాపి
కొనుటకై—

తా — ఏమి సౌఖ్యమని మేమీ ప్రాణములభరితుము. కాతా! నా ప్రాణము లిప్పుడే యుత్కాంతములగు నట్లున్నది.

శ్రీ — నాథా! నాకునట్లయిన సేమ్యుతిబోడటవగకుం నింతభరింపుమా నీ ప్రాణముల.

తా — రాజేంద్రా! కడుపుణ్యవగును మావాడేను నెను చెప్పమా యిప్పుడచచ్చెదము.

దశ — నన్ను తమింపుడు. నాకోరిక యేదైన మీరొనంపకున్న సేజెప్పను.

తా — గాఢాధమా! ఇట్టికటిక బుద్ధిదగునా? మామోక్షికిడిదీని నిఘరాధు మాకోమారు

దైటాచ్చి తుణ్ణానునఁ జావనున్న తలిదండ్రుల యాశాపూర్తి నొనరింపవా?

మాసిని॥

భూపకులాధమ మాదగు ముద్దులపుత్రునిసూరక చంపితివా!

పాపముచాలక మానుతు మాటలబల్కువె నిర్దయమానసయీ

తాపముచేనడలిందికలంగి “సుతాసుత”యంచెటుచచ్చెదమో

యాపగినినరణంబుననాటి “సుతాసుత” యుచు నచాప్రమింక

శతవృద్ధులమైన మేము ఏకపుత్రవిషయమై యెట్లు “పుత్రా! పుత్రా” అని యఱచి చచ్చెదమో యట్టిప్రాప్తియే నీకుగలుగుఁగాక.

దశ — వాచేయమివర్యా! నాఘో! పాపమున కీయల్పశాప మెక్కడి కెక్కును.

అయ్యో! మీకరుణ రుంతని వచింపవచ్చును. నలువది యేండ్లనుండి యెన్నివినాహ

ములైనను నెన్నిపూజావ్రతాదుల నొనర్చినను, బుత్రులగానక “పుత్రుడో పుత్రుడ”

నియేకరుచున్న నాకు మీశాపవ్యాజమునఁ బుత్రుని గలిగించితిరే. నాదుష్కృతము

నీజన్మమునఁ దీట్లునీక చచ్చినరకముల పాలగునట్లు మాత్రమొనర్చితిరి.

ఉ॥ ఎన్నఁగ రానిపాపమున కీక్రియశాపమటంచుఁబుత్రసం ।

పన్నుఁగఁజేయఁజాలితి రిపత్యవిదూరుని నిట్లునింతురే ।

మన్ననఁదాపసోత్తములమానస మానవ నీతతుల్యమం ।

చున్నెఱిఁబల్కుపల్కులిటు చూడనిదర్శనమయ్యెమీయెడకా ॥

ఇప్పుడు నిశ్చంకముగా మీపుత్రుని కడమాటవచించెదను. దుష్కర్మండమైన నను

నిదగ్ధునిఁగాఁ జేయకుండఁ దనమాటుగాఁ మిమ్ముజేడుమనినాఁడు. ఇదియే!

యతనిమాట. ఎంతటిదయాకుండో.

తా—శ్రీ— } హా! కుమారా! కరుణాకరరా!

తా— } (చత్తురు)

దశ—హా! దైవమా! (ఁజి మూచ్చులును)

(యవనిక పడను)

శ్రీ పాదుక పట్టాభిషేకము.

ప్రథమాంశము.

ప్రథమరంగము-దశరథునాసానము.

[ప్ర: దశరథుడు-వసిష్ఠుడు-సుమంత్రుడు-సేవకుడు].

వసిష్ఠుడు—అట్లయిన నీయిష్టము నీభయముగానున్నప్పుడు కానియు.

దశ—భయమునకుఁగాదు, నాసేవ చేయవలయుననియే తోచుచున్నది.

వసి—రామునితో మాటలాడియున్నావా?

దశ—ఎక్కడిది? నేడుదయమునఁగదా నాకుఁదోచినది. నిన్నరాత్రివఱకు నీప్రశంసయేలేదే—సేవకా! రాముని బిలిపింపుము. భగతుడు లేకుండునదిమాత్రము చింతనీయుము. ఈదుస్వప్నఫలము భూమిమని నీవేయంటివే. కావున నాసేవకుడు నాగముందే యీకార్యమొనర్పవలెనని బుద్ధివదమినది.

[ప్రవేశము : రాముడు]

రామ—(నమస్కరించి కూర్చుండును).

దశ—రామచంద్రా! అటువది సంవత్సరములనుండి పృథ్వీపాలన మొనర్చి యెవరిని యేడ్చుమీఱిన వృద్ధుడనైతిని. ఈచైత్ర శు|| ౫ యే శుభదినముగా వసిష్ఠులు నిశ్చయించినారు. నీపట్టాభిషేకమునకు నీవంగీకరింపవలయు.

రామ—జనకా! ఉన్నట్టుండి యిదియేమి? ఇంక నేబదియేడ్లయినను రాజ్యమేలుటకు సమర్థుడనై నీవుండ నాకేటికీప్రయాస ఎప్పటినుండి?

దశ—తనయా! నీకుఁబదియు నెనిమిదవయేడు సమీపించె. ఈశుక్లవర్ణముకల బిడ్డనేడు నిండుఁగదా? చిన్నవయసున రాజ్యమేలఁగిలిగిన ప్రజల ముఖములు చక్కఁగా నెఱుంగవచ్చుఁగదా?

రామ—జనకా! నీమాట జవదాటువాడనా? అయినను క్షమింపుము. నేడు పిరియగదా? ఈమూడుదినములలోఁ బట్టాభిషేకము కావలసినంతి త్వరయేమి? అదియనుగాక భరతశత్రుఘ్నులునులేక. వారులేక యీకార్యమును జరుపుటకు నాకుఁగతూహలముఁడునా? ఈలగ్నము కాకున్న మఱియొక లగ్నమాయెను. ననుమన్నించి వారలఁ బిలువఁబుంపుము.

అనుబంధము 5

తే॥గీ॥ చెలువుమీఱగఁ బట్టాభిషేకవేళ

నెవ్వరెవ్వని పెరివారలేగుదెంచు

వారుగా యట్టిచోగూర్చుగారవించు

చిన్నితమ్ములులేకుండఁ జేయఁజేల॥

వసి—రామా! నేనెంతయుఁ జెప్పితిని, నిన్న రాత్రిగలిగిన యొక కారణమున మీజనకుడు నీకుఁ బట్టాభేకము చేయఁగోరినాడు. దినముల నాలోచించుమాడఁ జేపు పంపి తప్ప మఱి దినము దొరకదు. కావున విధిలేక వచ్చినది.

దశ—పుత్రా! నేనెంతయు నాలోచించియే యున్నాను. భగతుడులేక నిన్నభిషిక్తునిఁ జేయవలెనని నాకేమికోరికయో? పదిదినములక్రిందట నీబుద్ధిగలిగియుండిన భగవంతుని గిరివ్రజపురుషున నే నేల పంపుచుంటిని. ఈశుద్ధవచికి నీపదియు నెనిమిదఁ యేడు పడును. సంవత్సరమున నభిషేకముచేయరాదని యార్యులందురు. రాఁగల సంవత్సరమునఁ జైత్రమాసమున గురుమాఘము రాఁగలదట. తర్వాతజామిన్మాసమున నేని రాదు. మఱిల మాఘమాసమున శుక్రమాఘము రాఁగలదట. చైత్రమాసమున జామి నదియుండునట. ఇంతలోననే యిరువదియవ సంవత్సరముగాఁగలది. కావున నావత్సరమంతయు సుపడదు. ఇట్టి మూడేడ్లు కడచనఁగలవు. కావున నిట్లు ప్రయత్నించితిని.

రామ—మూడేడ్లు కడచిననేమి? పిదపనే కానిమృమియవసగము,

దశ—పుత్రా! అట్లుకాదు. యొక మార్పును మానియున్నవాడనా? శీఘ్రముగ నే నీకుఁ బట్టముగట్టివలసిన కారణములు నిన్న రాత్రిగలిగినవి. అపయన్నిగను నీకెఱిగింతులెమ్ము. అయిన నావృత్తాంతము నీవు మీరెల్లలతోఁ జెప్పుదును. భీతియురదు. కావున విధిలేకున్నది. ఇది నీవొనర్చుకొన్న నామతానూభంగము గాఁగలదు.

అనుబంధము 6

క॥ ఎన్నాళ్ళకు మున్నోనీ

తన్నిలిఁబట్టుంబుఁ గట్టుకట్టేకడచెక

మిన్నకకాలం చిఁకనో

యన్నాసలుపంగఁ గూడదాలస్య బుక॥

క॥ ఊరక యోచింపకుము కు

మారక యీ కార్యమైన మఱచేకూఱు

గోరిక లెల్ల ను దీటు

భారము నావాంఛితంబు వాటింపగదే॥

గామ — నీయాంక్ష వ్యతిరేకముగలదా? నీయిచ్చ తెలుగుననే కానియు.

దశ — ముత్ర! సుమత్ర! తేపు బుధవారముననే పట్టాభిషేకము కావలసియున్నది.
నేడప్పడే భానువారమాయెను. సర్వసన్నాహములు నీవెట్లుచేయగలవో. పుత్రా!
ఏల యాలోచన?

గామ — భగత శత్రుఘ్నులు లేరుగా యనియే.

దశ — ఏమిచేయదచ్చును? అక్కడికి బోవనే మూడునాళ్లకు దక్కువకాకుండఁ
బోయిను. యత్నములేదు. పోదమురమ్ము. (నిష్క్ర.)

ప్రథమాంకము-ద్వితీయరంగము.

కై కేయియిల్లు

[ప్రవేశము : మంథర].

మంథర — ఆహా! పునఃపర్యాయ నలంకరింపఁబడుచున్నది. ఎవ్వరుచూచినను నగుమొగము
లలగార స్వర్గమేలఁగలిగినట్లు సంతోషభరితులైయున్నారు. రామునికిఁ బట్టాభి
షేకమంట! రామునికింట! పట్టాభిషేకమంట! రామునికిఁ బట్టాభిషేకమైన నీజను
లందఱుకేమి? తమకే యభిషేక మగునట్లుత్సాహము జెందియున్నారు! ఈదుఃఖము
నేఁబోయి యోగ్యులగానా? నేనిందు కై కేయి వేంటవచ్చినదిమొదలు దుఃఖమునకే
కాగణమైయున్నది. నేనెవ్వరికేమపకారముజేయకున్నను, బురజనులందఱు నను
నిగొప్పరించెదరు. ఒక్కైన నాచెలిమిగోరరు. ఒరులచెలిమికోరి నేబోయినను
ననుజేరనీరు. నేబోయితి నా మాటలాడుచున్న వారిందఱు మాటలుడిగి నేవెడలి
పచ్చువజకు మానసుద్రవహించెదరు. ఒక్కరిమాట లితరులకుఁ దెలిసెనా, మం
థరయే చెప్పెనని మొత్తికొందురు. ఇంట్లలోని హాస్యములేమయిన మాటలాడ వలసి

వచ్చినచో వెలుపటికివచ్చి నేనేమైన నున్నానాయని చూచి కిడవ మంతనము లాడెదరు. నేగాలుద్రవ్య జగదముననుఁ బోయినను, వాక్తి. ధ్లువేసికొందురుగాక, తిట్టుటకైనను నాతో మాటలాడరు. అదఱు నన్ను నికృప్తపుఁ జూపుమాచెదరు. కైకయొక్కతెయే నన్నేమియు నననిది. దానిని నీనడుమఁ దెగులుగ లిగియున్నది. ఎవరేమిచెప్పిరో? తనమగనితో నున్నప్పుడు తప్ప మిగిలిన యన్ని వేళల దానినేమఱు పున్నానే. ఎవరుచెప్పఁగలరు? ఆమగనితో నున్నప్పుడును, నేమఱుపఁడుటకై వారి గనికి వాంకిఁ దెలియఁపడ గఁడిపెట్టి వారిమాటలన్నియు వినుచున్నానే. కావున దళిగుఁడైన నాపైఁ జెప్పియుండు ననుటక వకాశమేలేదు. ఏమాయేమియుఁ దెలియ పున్నది. నన్నుగన్న చుఱఁగించి యెవ్వతె చెప్పియుండును? నన్ను మించినవారు నున్నారగా యీయూ? ఆహ! తెలిసెను. నన్ను రాయఁడు పుట్టించెడుతోఁ గాలువిఱుగ వేసియున్న నాఁడు కాలునోస్పివలసి నేఁబడుకొనియుండిన కాలమున, గొప్ప యీకైకతో మంతనములాడియుండెను. దానియంటికిని పోయియుండెను. అయిన నీనిజగి నాలుగే నే ధ్ధాయేనే. కైకగొప్పగొప్పటి నాలుగైరు నెలలాయెను. ఇట్టిపీడచోట నామిసని పోదమని యెఱచియుండిను. నను దొడ్గరించు నీవు. నాఁకి గుఱుతైనఁ జేయకపోవచ్చునా యని వేచియుంటిని. ఇప్పుడు సమయ మయ్యెను. రాయనికే బట్టాభిషేకము! అఱ్ఱపట్టాభిషేకము చేయించెదను. దానికై యెగురులాడుచున్న యీపురవార కశ్రుజాలాభిషేకముఁ గావించెదను. అప్పు డయోగ్యవాఁడఱు ముగ్ధుఁ ప్రభావముఁ దెలియని — ఈకైక కేమి రిమ్మయో యనియు వెనుగులాడుచున్నది. ఇదే వచ్చెను.

[ప్రవేశము: కైకేయి].

కైక — ముందరా! ఇక్కడనేమి చేయుచున్నావు?

ముగ్ధ — నీవేమింత సుదృఢముగాఁ బోవుచున్నావు?

కైక — రామచంద్రుని పట్టాభిషేకమని నీవు వినిలేదేమి?

ముగ్ధ — ఆహా?

కైక — అయే మిక్కడనున్నావు నీవు?

ముగ్ధ — బండికొను పంపియున్నాను. నిరీక్షించుచున్నాను.

కైక — బండి యేమిటికి?

ముగ్ధ — కొరికి బోవుటను.

కైక — ఏయూరికి?

ముగ్ధ — గిరివజ్రపురియనకు.

శైక — ఎవరయ్యెదవకు?

మధ — మీతండ్రి పేకయరాజునొద్దకు.

శైక — ఏలపోయెదవు?

మధ — మనసు పుట్టింది గనుక పోయెదను.

శైక — అండబోవ మన నీల పుట్టెను?

మధ — ఇంక ఎడ నిష్ఠులు లేనందున బోవ మనసు పుట్టెను.

శైక — ఇట్టిమాటలేటికే? ఇన్నాళ్లుండిన యిష్టము నేడేల లేకపోయె?

మధ — నేను, కాసల్యదానికి దాని గానుండఁజాలను.

శైక — కాసల్యదానియెవరు?

మధ — నీవు.

శైక — నేను కాసల్యదాని నెట్లుగూఁను?

మధ — రామునికి బట్టాభిషేక మైన నీవు కాసల్యదానిగా కింకకొవ్వరు?

శైక — మఁదగా! ఇట్టిమాటలాడకుము. ఆరామునిపై నీవు పగసాధించెదవా? చిఱుతఁ దామునఁ గందకఁకుతో నిన్నుఁగొట్టిన మాత్రముననే యిట్టిపగవలయునా? ఆరాముఁ డెవ్వఁడెకొన్నావు? నాకూర్చునుతుఁడు. వానికి బట్టాభిషేకమయిన నాకుఁ బరమ భగ్యునిగాదా?

మధ — (సదృశము) శైకా! నీకేమిబుద్ధిపుట్టెనే? ఎవఁడెట్టిమందు పెట్టినారనీకు? నీకుత్తుకకుఁ ద్రాచుబిఁచుచున్నది నీవెఱుఁగకున్నావు. కాళ్లక్రిందఁద్రవ్వ గుంట చేయునది కెనలేవు. మిశ్రుల సమిశ్రులనగియలేవు. వినాశకాల మాసన్న మైయుండ నీవెవ్వఁడమాట లేలవిందువు! నాకేమయినదని నీయిచ్చుచొప్పునఁ జెడిపోవనిత్తుఁగాని మీతండ్రి నిన్నెత్తిగారింటికిఁ బంపునపుడు నిన్ను నాకిల్లడ పెట్టినాడే నేనెల్లఁగ కుండును? గామునిపై నాకుఁ బగఁబడితివే. ఇన్ని దినములయినదే యొక్కనాఁడైన వానిప్రస్తావము నీయెవఁడఁ దీసియున్నానా? నాకన్నుల నీవుచెడిపోవుట చూడఁ జాల. కావునఁబోయెద.

శైక — మఁదగా! నీవేమన్నను నాకా కాసల్యునుతునిపైఁగూర్చిమానదు. అయ్యో! రామునా నీకెట్లు వలయు?

అనుబంధము ?

మధ — కుర్మయేలమానుచున్నా? ఆకాసల్యనీకు సవతిగాదు. తోడఁబట్టువు. అయ్యో! ఆకాసల్యపై నింతపడి మొత్తికొందువే అదీనిమ్మి. గాలిగోరింతైనను సగకుచేయునా? నామాటలిష్టము నీవేలవిందువు! తేపుఁప్రొద్దన రాముఁడు చక్కవ రియ్యె, భగతుఁడు

వక్రమూర్తియై, వానిచగడాలులు శిరిసావహించి యూడిగము . నేయనప్పుడైన నన్నుదలంపవా? జనులందఱు నిన్నుఁ జూచి “ఈక్షేక తనకు సరియెవ్వరనియుఁ గౌసల్యాదులకంటెఁ దనమైఁ బతికొప్పువ కూర్మియనియుఁ గర్ణించుచుండెఁగా? ఇప్పుడుగదా యిదియొక భోగినియనుట స్ఫుప్తమాయెను” అని పచించుచు యుసీయసి నపునప్పుడైన ననుదలంపవా? కాసల్య చక్రవర్తిహస్తయై “క్షేప్తా! యిటువచ్చి కాళ్ళొత్తు”మని నిన్నుబిలువ “కౌసల్యాదేవీ! భాగ్యము” అని నీవు బానిసతిసము చేయవలసివచ్చినపుడైన నన్నుదలంపవా? ఏమిసాక్షకము! యేండ్లొక్కవగు కొలది బుద్ధి తక్కువగునెదురుగదా?

క్షేక — ముందరా! ఏలయామాటలు?

చం॥ జగదధిరామురాముని నసంతతినాగరిపూర్ణసోమునికొ
దెగఁజెదవేటికిట్లు విననేరగదా యిటువంటిమాటలకొ
మగునరొ యేలయింతకగమానుము నాకు హితంబుగూర్తువే
నిగరువమార రామునకె నెవ్వరు మీఱఁగుభంబుఁగోరుమా.

గాముఁడు భరతునికంటె నాయెక నెక్కువభక్తిగలవాఁడు. కాసల్యతోడఁబుట్టువునకంటె నెక్కువగా నుంజూచును. పితృవైవాహికను నాపతియండలేదా? వారికి బుద్ధిఁకలవా?

ముంద — నీపతి — జనీపతి — అతని చరిత్రయు తెలిసియుండిన నిట్లాడుదువా? చెప్పిన నేనే యొకవులదాననగుక.

క్షేక — ఎమిచరిత్రమే? చాపక నాకుఁజెప్పుము.

ముంద — అనియుండనియ్య. నీపతి నీయందిచ్చగలవాడే కానియ్య. గాయఁడు రాజ్యమొకకాలముతయ నుండెడు వేడలబ్రహ్మ ననుకొన్నావా? శతవృద్ధుడై కాళికి గాలుసాచియున్నవాఁ డెన్నిదినములు జీవించియుండగలడే?

క్షేక — (హం! హం! యని చెప్పులుమాసికొని)

అనుబాధము ౩

కర్తా ఆహుహా యిదియెంతటి

నాహసవాక్యంబె యంతసంతోషమునిం

తేహానిహారి యెటుగోర్తుదు

రాహతి యిటులాడమందరా! నీకగునే॥

ముందరా! ఎట్టి కర్ణకటకములగు భాషలులాడెదవే.

మంధ—అమ్మా! క్షమించుము. తప్పాడితి. నీపతిస్థిరజీవి. బ్రహ్మచిచ్చినను, సతఁడు చావఁడు. ఉన్నమాటయున్నట్లన్న నుఁడూరచ్చిరాదందురుగా? నీపతికలకాలముమని యుండినను, సతనిమాత్రమైన జరుగఁగలదా? సార్వభౌముడైన రాజు వేతె యుండఁగా సతఁడేమైన ననిన సతఁడును నీతోఁగూడ నిల్లువెడల వలసినవాఁడెగదా! కైకా! నీకేమిమరులే. నీకేమజ్ఞానమే. నీపతిచరితము చూచిచూచి యిట్లుమోస పోయెదవు.

కైక—ఏమే నాపతిచరితము? నాకొక్కటియుఁ దెలియదు.

మంధ—తెలిసియుఁ గన్నులు లెఱవఱున్నావు. నీపతికి నీపై మోహముగలదని యెంచి యున్నావా? చెప్పుము.

కైక—నాకేమియు సందేహముతోఁపదు.

మంధ—కైపు తలకెక్కినప్పుడెల తోచును. పోనీ, నీకొడుకువైన సతనికిఁగూర్చి కలదా?

కైక—అదియేమే? అతనికి రాయఁడువేతె భరతుఁడువేతెయా?

మంధ—కైకా! లోకమున నెడఁట నిన్నుపాయ శాలినియందురు ఇందలకా? భగతుఁడు మీయయ్యగారి యూఁకిఁబోయి యెన్నిదినములైనది?

కైక—పది దినములైనది. ఇప్పుడెల?

మంధ—ఇప్పుడుగదా పట్టాభిషేకము. వాఁడులేపండ వానివేఱూఁకిఁబరిచి యిచ్చడు పట్టయుగట్టనెంచివాడే చాలదా?

కైక—మనము వినలేదా శుభదినము లింకఁగలుగవని దశరథుఁడు త్వగలో నీకార్యము తలపెట్టెనని?

మంధ—నీకెట్టి విశ్వాసగుణమే? మూఁడుసంవత్సరములనుండి మీరఁద్రెఱికోరుచున్నాడే యిప్పుడాభరతుఁ బరిపవలయు?

కైక—భరతుని బంపునపుడీ ప్రశంసయే లేదగదా?

మంధ—కోడిపాలు పితికి తెచ్చినామన్నఁ జేఱపెట్టుమను దానవుకదా నీవు? ఈపట్టాభిషేక ప్రశంస యెన్నఁడునులేక యిప్పుడే టక్కునఁబుట్టెఁగా? ఇప్పుటికి సంచత్సరము క్రిందటనే రామాదుల వివాహములు చేసికొనివచ్చినపుడే రామునికిఁ బట్టాభిషేక మింతలోనే చేయవలయునని నీపతియన్నట్లు నివేదెప్పితివే. మఱచితివా?

కైక—అపుడు మాటకలిగెను. తర్వాత మఱచియుండరాదా?

మంధ—ఈయ క్తి దశరథునికైనఁదోచియుండదు. పోనీ! భరతుఁడులేక యీకార్యము చేయ నున్నాడే నిన్నొక్కమాటయిన నడిగినాఁడా?

కైక—నాయొద్ద కింకనురాలేదు. వచ్చినపుడు చెప్పునేమో.

మంధ—“చెప్పవేమో” భరతుడులేక యీపని చేయునందులకు నిన్ను గొప్పటపోయె.
 నినువేడుకొని నీయనుజ్ఞవడయుటపోయె. నీవొడంబడకయున్న నీకాళ్లపైబడుట
 పోయె “చెప్పవేమో”కదా! భానువారమునాడుగదా యీప్రశంసలిగె. అగాధి
 నీనాగుండెందుడె?

కైక—కాసల్య యింటనుండెను.

మంధ—ఇక్కడికివచ్చి నోటిమాటైన నీతోజెప్పడాయెగా.

కైక—మొన్న కాసల్యవంతుగదా?

మంధ—వంతు. వంతుడెన్నడుండప్పడో నీమగడు?

కైక—విధిలేని సందర్భము గలుగకున్న దప్పుడు.

మంధ—భరతునిబంపి నాబుదినుసులైనను గతియందె గానుని ముఠమోయించినె నీ
 నాడే. ఈమాట నీతోజెప్పవలయుట “విధిలేనిసందర్భము” కాదా? నీవిడిను
 “ప్రీతి” యనెదవు!

కైక—ఏల యిట్టి నిష్ఠురము లాడెదవే? నేమనజాలను.

మంధ—పోనీ! నిన్న సుమిత్రనిదావంతు? ఎందఁడెను?

కైక—సుమిత్రయింటనే—కాని నిన్నను గొప్పయింటనే యుండెని వింటిని.

మంధ—ఇక్కడ వంతుదప్పనట్టి విధిలేనిసందర్భమేమమ్మా?

కైక—(యోచించుచు మాకుండును)

మంధ—(స్వ) ఇప్పుడు కొంచెము మార్గము వచ్చుట్లున్నది. (ప్ర) నీవ్రాగినట్లు నే
 జెప్పదవినను. అకాసల్య కుమారునిపై గూర్చివలనవేకదా నిన్నను నెందఁడుట?
 ఇంకను బట్టాభిషేకమయినగాలేదే. అప్పుడేవంతుదప్పనిలె మూర్ఖునిగిన యు
 డెట్లుండును?

కైక—హా! ప్రీహతీ! మంధరా యిష్టమస్మరిణకు వచ్చుచున్నది.

మంధ—నీస్మరిణపై మన్నపోసిరి. మేలుకోరి బుద్ధిచెప్పవచ్చిన నామి (పడ్చునా)
 రాముపైబరిగట్టితివి. బానిసగాజేయమన్న కాసల్య యుత్తమోత్తమయింటికి.
 అవంతైన నిను సగకునేయని పతినామనికి మోసుకపోవునలె ప్రీతియింటి. నేని
 యింటనుండను. పోయెదను. (లేచును)

కైక—మంధరా! సమత్వమింపును. కరుణింపును. నీకంటె నాకాత్మలెవరు? నిలుపును.
 (పట్టుకొని నిల్పును).

మంధ—నీకు హేతులహేతులగు కాలమువచ్చియున్నది, మాతల్లి గొండలన్న నట్లనా
 యని విశ్వసించుబుద్ధి గలిగియున్నది. నీయింట నేనుండనే యుండను. (వినయము).

పైక—(మందర వరణములు పట్టుకొని).

అనుబంధము 9

మంజు భాషిణి॥ ఉరియానునాదుమది యూరిడ్జిల్లునా
వెరవింతచూపికడు ప్రేమనింపవే
యిర నారి నాకుని క నెవ్వరేసఖు
ల్పిరనింపనానె కరుణింపుమందరా॥

మందరా ! ఇట్టి సమయమున ననుకూలముడగుచున్నా ? ననుస్కరించి వేరొకొందను.
పోకుము.

మంద—(కూర్చుండి) ఇంకేమిచేసెదవు ? మించిపోయె. నిర్వాణదీపమునకుం దైత్యులు
పోసిన నేమప్రయోజనము ?

పైక—మందరా ! నీవుదప్పు నన్ను సంతోషిచునామలేదు. దీనిపేషైన యోచనయున్న
జెప్పమా.

మంద—వెన్నచేలఁజెట్టుకొని నేతికీవెనెదవే ? అంతయు నీస్వాధీనముననే యున్నది.

పైక—నాస్వాధీనమున నేమన్నదీ ?

మంద—భ్రాంతా ! దేవానువుల యర్థమునాదు నీమాయోపహాస కార్యమెచ్చి నీగ
రాదు మనుల నీవతియిందా ?

పైక—అహా ! ముంచునుంటినే. భావ పూర్వకమున కిప్పుడే యొకదన
మడిగెదను.

మంద—మిగిలినయొకటి వేమిచేసెదవు ?

పైక—ఇంకెవ్వరైన నుపయోగముగదా ?

మంద—బుద్ధిశాలినివి ! అవనిమడుగుటకంటె నూహించుము. బ్రహ్మకర్తవ్య గాదు
నిప్పుడే యడుగుము.

పైక—మతియొక పనియు నేమనియడుగుదను ?

మంద—పైకా ! నేను ద్విష్టయోగన చేయక మాత్రాదనముట నీకయ్యోగోపవుగా ?
మాటలు కనినములైనను నిపాయమును మనమును ముంచుని నీహాస్యము పువుగదా ?
నేనేమయిన జెప్పిన నీకు గోపమురాదా ?

పైక—మాతల్లిమాటుగా నీవున్నావు. నీవేమన్నను బరమాత్మను భావింతురా ?
కోపముగలుగునా ?

మంద—అరిదవ వరమునకు తే.వే రాయని బహుశ్రేష్ఠులైన దవసి పుట్టి
నుండఁ బంపంగోరుము.

కైక—హా! శ్రీహా! (చెవులుమూసికొని) మందరా! ఎంతమాటాతివే! ఎట్టిసాపము వినిపించితివే! భరతునకు బట్టముగట్ట నడిగిన నడుగవచ్చుగాక రామునరణ్యమునకు బంప నెట్లు వేడుదును? నానోకట్టాదును? రాముడే! భక్తికరుణాధాముడే! ఇనవంశాద్ధిసోముడే! రూపజితకాముడే! ఆతఁడా యరణ్యములనుండవలయు? నాచేతఁగాదు. వలయునన్న భరతుడే యరణ్యముననుండనీ. వాఁడు రామదాసుఁ కాడేకానీ. నేను కాసల్యదాసివైన నగుదుఁగాని, యట్టిమగ్నతమునకు నేనియ్య కొందునా.

కం॥ అయ్యెద రాజ్యబహిష్కృత

నయ్యెద గౌసల్యదాసివైన నకట! నా

నెయ్యూపు సుతునిగానల

కయ్యో! పనుపంగ నెట్టులడుగుదు?నబలా!

మంద—రాముడే—కైకేయీమనోబ్ధసోముడే. రాజ్యసర్వస్వకాముడే. కుత్సితగుణధాముడే—నన్నేలనిల్పితివి? రాముడు కాసలకుఁబోవకుండైన భరతునకు బట్టాభిషేక పెట్టగునని యింతతెలియఁబాలవే.

కైక—మందరా! అదియేలకాదు?

మంద—ఇట్లుదుగుము. యుక్తియున్నగైకొనుము. నూర్ధ్వము మాత్రముమానుము. నీకు వరమిచ్చిన బట్టాభిషేకమునకు భరతుని బిలిపించుదురా? అప్పుడు రాముడుండన నీయూముండలు దశరథుఁడు గౌసల్యయు మారకుదురా? భరతుని వేడికొని గ్రొవ రామునికే బట్టముగట్టెతురు. అప్పుడు నీవు వరమడిగి చెడుగుమాత్రముగట్టి కొందువు.

కైక—నీమాటల నెంతయుక్తియున్నను, గూర్కకర్మముగదా? తపసివేషమున నేల యుండఁగోరవలయు? పదునాల్గేడ్లల కోరవలయు?

మంద—ఊరక యవివేకమునఁగాని, కోర్కెయునఁగాని, యీవరము జెప్పితినియెంచు కుము. రాముడరణ్యమునకు బోయినను భరతునిలోఁజేసికొని దశరథుఁడు వాని బిలిపించి పట్టమొసఁగకుండును. అట్లొకవేళ రాముడు వచ్చినను తపసివేషముండ కుండిన రాజ్యమేలునేమోయను భీతిచేతను, నీవరమడుగఁ జెప్పినాను.

కైక—నీమాటలు నాకుఁదెలియవు. పదునాల్గేడ్లయినదివ రాముని బిలిపి చి రాజ్య మిఁగూడదో దశరథుఁడు?

మంధ—కైకా! ఈకవులైమింతైన నీకుఁదెలియదా? మీదశరఘుఁడెన్ని నినములు బ్రతుకఁగలఁడని యెంచియున్నావు? పదియేడ్లుండును. ఇకను నెక్కువైన బండ్లెండేడ్లును, నేనికను రెండేడ్లువఁగా నుంచియున్నానే.

కైక—మంధరా!—

మంధ—తాళును. ఒకవేళ నీకును నెక్కువనాళ్లు బ్రతికినను, బదునాల్లే డ్లు రావ్య మేలినవాని దప్పించుట నీకురనుగాదు. అదిగో! పల్లకిమాయువారలధ్వని వినుపిడు చున్నది. నీమగఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఇంకఁదడయకును. ధైర్యము వదలకును. రాయనిబంపువరమే తొల్లనడుగును. సమాపమునకేవచ్చెను. పొమ్ము. కోపము పైకేసికొనుము. పొమ్ము. పొమ్ము.

కైక—

(నిష్క్రమించును)

మంధ—ఇంతమట్టిను మాన్యునకుఁ దెచ్చియున్నాను. ఇంకఁదిరుగఁజాలదు. అగ్నిపెట్టి తిరి. పొగరాజుచ్చుది. దానిమంటిజూచుభాగ్యము నాకుఁగలుగునా? ఇక రాముఁడు పట్టాభిషేకము చేసికొనుఁగాక! దశరఘుఁడును గౌతమ్యయ్యఁ గన్నలు చల్లఁ జూచెదరుగాక! ఊరిముండలందఱు నెగురులాడుచుఁబోయెదరుగాక!

[ప్రవేశము: దశరఘుఁడు.]

దశ—మంధరా! కైకయొందున్నది? ఇల్లంతయు వెదకితిని.

మంధ—(నిట్టూర్పుచుచును)

దశ—అదియేల యానిట్టూర్పు. కైకవేమైన నాపదగలిగెనా?

మంధ—అదియేమియులేదు? మీకైక యాకోపగుహమున నొక్కఁతోడను చూట లాదక పడుకొనియున్నది.

దశ—ఏమినిమిని నేనోయి విచారింతును. మంధరా! నీవింటియుండును. (పోవును)

మంధ—(తలఁగిప్పి) ఉండెదను లేము—

[వెనుక యవనికి నెత్తివదలఁచి, గాసిల్లి పండుకొనియుండును].

దశ—(కైకయొద్దనువచ్చి) తరుణీ! ఈవిధమేమి? నీవిట్లుండుటకుఁ గారణమేమి? రాకానుభాకర వింబముఁబోలు నీమధ్యమోషేటికి నేఁడు హఁడియన్నది? తలవి కలిమిఁజేపట్టి వాని గ్రహ్యుఁడయి నీకన్దామరతీకి క్రతజలముల నిండియున్నవి? నేవచ్చిన వెంటనే ముదమారఁ బలుకల వలుకుల నాథా! ప్రాణేశా"యని పిలిచి నానాపీఠంగవ కానదమునించు నీమోరుదమ్మి నేఁడేల చూసనుద్రవహింపి యున్నది? ఏతెంచిన వెంటనే మానక యెల్లవేళల నన్నాల్లేపించుచుండిన నీకేలు

దోయి నేడేల యెళటికొకటి పీడించుచున్నవి? విలువగల జీలుగు వలిపట్టువలువలు
మాని యీ ప్రాంతానిన నేడేలవచ్చె? ఒక్కొక్కటి యొక్కొక్కజగమునైన వెలకు
గొనగల బలుసొమ్ములు నేడేలమైబూనవు? అవి యేమపరాధమొనర్చె? కాంతా
మణి! ఎవ్వవలన నీపరభవముగలిగె? ఎవ్వరునీమది నొవ్వజేసిరి? ఉద్దిలేని
యగ్గచిలుకవోలే సమృద్ధయ్యగ్రమ్ము నెమ్మివోలే సంచునించు గంధవోలే నన్ను నే
జూచికొందుగా? అట్టి నీకపరాధమొనర్చువాడెవడు? లేనసాధుల నించు
నైన సుకుసేయని యాత్రురాత్ముడెవడు? కామినీ! నీయాజ్ఞయిండుక కలిగిన
దర్శిద్రుక్షేన నిండుజేయజూతుడు. ఇంద్రుడైన ద్రుక్షుజేయజూతుడుగాదా?
ఒక్క మాటాడుమా. నీవగిప్పునకు గారిణమేమి? రుణి! ఏలవలకువు?

అనుబంధము 10

కైకా! నయస్రభాకాతరత సారంగపాకా! శిరోజానమందితభీభో నిరాకృత
చంచరీకా! పయోధానయగజనిస్త్యకోకా! నుండదనిజప్రతీకా! సమ చిత్రబిబ్బాకా
బహుసుక్లోకా! మహిమాస్త్రీకా! నిరలతనివరాకా! విగతశోకా! మత్సల
పరిపాకా! కృపారోకా! కైక! నీకేటికొకక? నానైగోపమా లేక యేటికి
సౌమ్యభావమున ననుజూచి యాజ్ఞాపింపవులెమ్ము.

కైక — (లేచి యేడ్చుచు) నాథా! యెడె యుడెయు నేనసాధనేయను గలిగితిగె.
కడుఁజాలకనైతి. నాయభీష్టులు నెఱవేర్చువారు లేనైతి.

దశ — మనోహరిణీ! నీయభీష్టులైనవేమి? సర్వాభీష్టులును సమకున్పనెనుండ నీకేటికి
కొఱతె?

కైక — నీవనుటవేమి? నీవాడినత జరుపుదువా యను సంశయమును నానుగలిగెను.

దశ — అయ్యో! ఇట్లేల నన్నలతిఁగజూచెడు. పాలతీ! నిన్నిన్నలవలతియనుచు
కన్నులగిప్పికొందునే. నీమాట గవదాటుదునే? నీకేటికొకకయను? నీయభీష్టు
మోక్షిగ నను, కట్టి సాన్వయమునను, నానుకక్తియనుమాత్రమాయెనా నెఱవేర్చును.
నీయాన, నాయాన, రామునాన, నెఱవేర్చును-అతిమ్ము.

కైక — అట్లయిన రామునిమాని మాధునినికె బట్టియుగట్టును.

చంద — (స్వ) పాడునుండ యిట్లేలడిగెను?

దశ — ఏమీ! ఏమీ! కైకా! నిక్కమాడితివా? నేనేమైరె దస్వపిటినా?
నామనను పరీక్షించెదవా?

కైక — త్రికరణ శుద్ధిగా నిక్కమాడితిని.

దశ — హా! డైవమా! కైకా! నీకేటికొకక? రాముఁడు నీకట్లుపగతుఁడు? వాఁడు

వట్టమున తేటికప్పుడుకాదు? భరతునికంటెవాడు నీకట్లపియుడు? ఇట్టిమాట నాదనుము. నీమాటలు నీకే కన్దకూతులుగా నుండగా నాకెట్లుండజాలవు?

కైక—ఎట్టి యసాధ్యకార్యమైనను శక్యముమాత్రమాయెనా చేసెదనంటివే. వదన మిచ్చిలేదనుము. నాకంతియచాలును.

దశ—ఏలయిట్టి విషమపరీక్ష? ఇదిసానుశక్యమా? నేనెట్లు వదనముఁ ద్రిప్పివచ్చాడను?

కైక—చేతనున్నది. ఒక్కమాటాడిన జరుగునది. ఇది శక్యముకాకున్న నింతేదిశక్యము. ఆయ్యా! నేనెంత మోసపోయితిని! నాపతి నన్నుఁ బ్రాణపదముగాఁ జూచుచు యెంచియుంటి. నాకీయద్భుతపదార్థ మతనికొక్కటియు లేదని నమ్మియుంటి! నీవారందఱు ననుజూకునగాఁజూచినను నాపతియిట్లు నర్పించి నచ్చియుంటి! ఆనమ్మకము, ఆశ్చర్యములు, కన్యాయొవితయాయె.

అనుబంధము 11

మధు—(స్వ) కలి-కలి.

కైక—రాజేంద్రా! నేనింటి మనవలయు? చుని యెవరినమ్మవలయు? నమ్మి యెవరి పధరింపవలయు? ఏదైనను బావియొకెటువో మాడికొందను. నీవును నీకాసల్యయు నీరారుడును నిశ్చంకముగానుడుడు. (పోవఁబోవు).

దశ—(నిలిపి కొనిగించి) కైకా! ఇన్నిదినములనుండి నన్నరయుచుంటివే. ఇన్నాళ్లనుండి లేనిబాధ నేడేదొలగె! నీనునమ్మినవాడనే నన్నునైన జాలకనగాఁ జూచునా? నీవేబాసచేయుచున్నను. చేయుదను. ఇదిగో! ఈముస్తా.

కైక—రాజేంద్రా! ఈవిన్నగుములు చూపను. ఈగుడ్డిలుచాటును. మోహముల మోసపజచుట నీకసాధ్యము. నాయశ్చేష్టయ నెడఁజేర్చిన వేయుచున్నలు నాకెక్కును

దశ—కైకా! నీవు నర్థులయుల ప్రోవుగదా ఈగుడ్డిగుణముమాని నన్నదరింపరాదా?

కైక—ధురీతా! ఇట్లొప్పులజా లాడితప్పనివానిని కేనుంగిది. ఆవంశమున నపద్యతే దీర్ఘమైంటివి. సత్యసంధుడవని ప్రసిద్ధుఁడంటివే. కోరి కోరిక జరుపుదనంటివి. నాకోరికవింటివి.

దశ—సోహగ్దమున సమసభావము వానించిన నీలగుడుఁజొచ్చెఁగా? మోహంపుటయు బొట నొండనరామి నూనింటిని. నానొగింపముజచ్చును. ఈరిక బాధ కలిగియుండును.

కైక—(ఏడ్చుచు) అయ్యా! మాటలేప్పియు నన్నే నొగదనాడుట కలిగెఁగా? అహ! నాదురదృష్టము! రాజేంద్రా! ఇదేపోయెద. నీవును నెబడియెద. దీనికైన న్నాయున్ను.

దశ—కూపమునఁగాకున్న నీప్రాప్తియున్నదానఁ బడఁపఁము. నాయాజ్ఞయే?

నీవొకరియాజ్ఞలో నుండినఁగా?

దైక—భూమ్యాకాశదైవములారా! (ఏడ్చుచు) మీరేసాక్షులు. ఇట్టియసత్యవాత కాలనైవని యుండఁజాలక యనువులబాయఁబోయెద.

దశ—అన్యతోదరీ! నీచెడుగునకు దైవములనేల సాక్షులఁగోరదవు? నేసత్యసంఘఁ డగుటయుఁ గాకుండుటయు లోకమెఱుంగనో? నీప్రాప్తికొలదిఁ బోవుచున్నా ననుము.

దైక—

(నిష్క్రమించును)

దశ—అకటా! ఈయబల యింతటిరాక్షసియగునే.

శా॥ అహఃహ యెఱుంగంగనైతిగద యాయంభోజవత్రాక్షి సౌ

దేహంజేటికిఁ గాశేకాత్రియగు సాక్ష్యేతనమానంచఁగా

లాహింబెంచిత మోసపోయిత నవాయంబయ్యె సితన్వికే

ద్రోహద్రోగము గల్గనేమిటికి నాదుమ్మైప్రకేమందునో॥

మధ—(స్వ) (చేతులుగొట్టి) అయ్యో! ఎంతతెలివిలేనిముడ! పరములేలయడంగ రాదు?

[పునః ప్రవేశము: కైకేయి.]

దైక—అచలాధీశా! నేఁబోయితనని సంతోషపడితివి కాఁబోలు. పీడబీడెననుకొంటిని కాఁబోలు. నేనేలపోయెదను నీమాట నీకొప్పగింపక? అల దేవాసురులయంద్ధున నాకు నెందువగులు నిచ్చితివే. అపిమైన నిక్తునా లూయవా?

మధ—(స్వ) శబాస. ఇది నాకంటె గుర్మాగముముండ. నాకీ చమత్కారముతోఁ జేయేయింపను.

దశ—హా! శ్రీహరీ! దైకా! నేనవృతవానినని యెఁచితవా! ఇచ్చిననియిచ్చియే గున్నాను. మిన్నివిటిగి మీఁడఁబడినను నిగ్గుత. అయిన ననుగ్రహించి నద్యంతుల నడుగుము.

దైక—నీకు దుగ్ధరము లనిపించునవి నాకు నద్యంతులనియే తోపవచ్చును. నేనెడి గిన వరముల నిచ్చెదవా లేదా యింతచెప్పుము.

దశ—నీపట్టికట్టిడిపాదువని యెఱుంగనైతి. వేటొకటఁగానిపని వరములనెవనిన సాధ పఁజూచెదవు కాఁబోలు. ఇట్టిదుర్మార్గురాలికి లేదన్నను బాపమురాగన అయినను, సత్యబద్ధుడని ఒగిమ లేయు నన్నెఱుంగుగావున నీచెప్పెదను. ప్రతికరణ

శుద్ధిగా నిచ్చెదను. నీవరయులలో మించివచ్చినది రామపట్టాభిషేకభంగముగాదా? రామునెట్లయిన వేడుకొనఁగలను. ఆనెడువరములు నిస్సహాయుడును. క్రుంగునీత్యయులన్నియు నొక్కసారియే కానియు.

దైక—మిక్కిలి సంతోషము. అట్లయిన నడిగెదను. ఒకవరమునకు భగతుని పట్టాభిషేక మెవ్వరును. మఱియొక్కటికి బదునాబుగేండ్లకాలమున దాపనపుట్టిమెనుండునట్లు తేలెడిపంపులు గలము.

దశ—హా! శ్రీహరీ! (మూర్ఛిల్లితేచి) కైకా—కైకా! నాపాడుచెవులకు నేదేమైన భ్రమయు గలిగెనా లేక నిక్కయుగ నీవు రామునకుఁ బంపుమంటినా?

దైక—బదునాబుగేండ్లు.

దశ—హా! హా! శ్రీహరీ!

దైక—తపసివేదమున

దశ—కైకా! కైకా!

దైక—తేలెడి.

దశ—అయ్యయో! మాదాసునిపాలిటిపటదాయనై, నాపాలిమృత్యుదేవతనై, మాయంటికి గాలసంపన్నువైతివిగదా? ఏమిసంతోషమని యీహృదయమునకిది. భగవంతుఁ బట్టము కట్టుదుఁగాకి, రామునరిజ్యునునకుఁ బంపుట యేమికోరికయే. ఎవ్వని సుగుణము నాబాలనందాలముగ లోకులందఱుఁ బ్రశంసించునో, యిచ్చాకుము. తవ్వన వడయని సత్కీర్తి యీచిఱుతఁడననున నె యెవ్వఁడు వడసెనో, పరికార తలఁదఱులుగ బరధనము హాలాహలముగ నెవ్వఁడెంచునో యేవాఁడు తనతల్లికంత నెక్కువగ సవతి తల్లులకు భక్తియొనర్చునో, తనభ్రాతలఁ దనశరీరములలోని భాగములుగ నెవ్వఁడు ప్రతీక్షించునో, యెవ్వనినొక నిమిషము కీక్షింపవచ్చు నేమిఁ జాలనో, యట్టిమహనీయుఁడు, దిగంత విశ్రాంతియిహోవిలాసుఁడు, జైతేయ సుసారించుడభానుఁడు, పశుశూరమ గర్వభేది, కాశికప్రియశిష్యుఁడు, నీతాపాల నాథుఁడు, వానిపై నీకీర్వేషమేల? నీమేవాఁడు విషముపోసెను? భృతుల వాఁడేమియుండరాములు గలిగించె? నాసంతోషమున కగ్నిహోత్రము నిడితివి. హృదయమున గాలకుటుము నభిషేకంబుజేసితివి. నాపాలి కాశరాత్రీవైసనిందితివి. కటకటా! కైకా! నేబహునినములు మనువాడఁగాను. విధాత్పుండిచ్చిన గూయువు నీవేల తగ్గించెదవు? నేదీనుడ-వృద్ధుడ-అనన్యభాగితుడ. నినుకలఁగఁగిన వాడ. నీచరణములంటి నేవేడెదను గరుణింపుమా. ఈహృదయపుచ్చియుమానుమా-వాపైదయరానిమ్మా. (నమస్కరించును.)

కైక—(అవలంబించి) రాజేంద్రా! ఈటక్కులేల చేసెదవు? నేనేమడుగురానిదడిగితి.

నీమోసమునను నేను లోబడనని నమ్ముచు. (నిష్క్రమించును).

దశ—హా! దైవమా! నామేమిప్రాప్తిదెచ్చితివి.

అనుబంధము 12

ఇన్ని దినములు మని తుదకీదిక్కులేనిభంగి కలుగునే! అక్కటా! దీనినేల నేను చేపట్టితిని. అయ్యయో! నామధ్యపట్టిని-నామోహపుతనయు నేనణ్యములకుఁ బిరియెట్టిప్రాణముల భరింతును. కటకటా! ఈమాకి నేనేల వరములిచ్చెద నటించి? సమ్రాట్టా! బాబుమనా? లేక దుర్మరణమున కియ్యకొందునా? ఎట్టిమగ్గరణము గల్గినను నానోటివెంట నాత్రిలోకముందరు నణ్యములకెట్లు పోవచ్చుదును? కామాకు దుండనియుఁ గతినహృదయుండనియు, నన్నెల్లరు గువ్వకరిగొనితీర్చికోలు! కాశ్యాయేతెంచి రాముపట్టాభిషేక మేలమానితివన్న నేనేమి వచించాలను? అయ్యో! పట్టాభిషేకము మాత్రము మామటకాదే. ఘోరాటవులకుఁ బిచ్చుటయే మోక్షవిధియే. ఈమఃఖిసాగర మేగితిందయింతును? ఆరాముడు-అభిజననురారాముడు-విభ్రాభిముడు కిరుణాధాముడు వచ్చి సమమాటలాడించిన వానికి నేముఖము నెట్లుచూపుదు? రామనింద్రా! సద్గతానంద్రా! నీముఖము నాకంటయేనుమా. అక్కటా! ఎట్టిమగ్గరణమున నీవు కొడుకి నై జన్మించితివి ఎట్టిమగ్గరణమున నీసుతత్వము సమమాతే. ఎట్టినిర్భాగ్యుని, నెట్టిపాపుని, నెట్టిపగిదాయ నెట్టిద్రోహిని, నీవు తిండియించు నమ్మితివి! నీమధ్యమో మింకెట్లుచూచెద? దైవమా! మారామునకు జనకాజ్ఞఁ దిరస్కరించు బుద్ధియైన గలిగింపుమా. అట్టిసంరక్షమైన నాకుసమసార్పము. అట్లయిన నిశ్చితముగ వనఁగలగదా? ఆరాముఁ డట్టివాఁడుకాదే. నేనేమిచేయుదును? దైవతోత్తములారా! ఇప్పుడేనా ప్రాణములఁబాపరాదా? ఘోరభూకంపమిప్పుడే యుద్భవించి యాయయోగ్యవతఁగలు మ్మింగరాదా? కాలవ్యాధిగలులారా! ఈమగ్గరణముని మీవిషాదముల దహింపరాదా సాధమా! ఇప్పుడవిటిగి నాపైఁబడరాదా? చిత్రరూపముననున్న పితృపతీ! నీవిప్పుడ సతీపుడై నన్నుఁగొనిపోరాదా? అయ్యో! ఈప్రాద్యేటికిఁ బొడుచుచున్నది. జీవరాశి నిష్ఠగలేమి వారిహృదయము లలరింపఁగల కిమలబాధపుడు నానేల తపనుడైయున్నాడు. ఈప్రాద్యయిన బొడువక జగములయు నిట్లేరాత్రి మయముగానుండి యతి రిచిపోయిన నాకెంత సంతోషముగానుండును? ప్రభాకరా! నీవుమావంశకర్తవు గావా! నీకేల గరుజులుగను? అనుగ్రహించి యుదయింపకుడుమా. అక్కటా! అప్పుడే తొలిదశ యుదయదరుణకిరణ పురోగమసాంధ్యరాగముల ధరయించె. ఈనూర్యుడు తానేల యుదయింపకుడు. ఇంతైన నాపైఁజన్మింపకు చూపడుగా

భక్తరుడనుట విదితమాయెను. ఇప్పుడే నానారాచమున వీనిరూపుమాడెద. (ధనుష్టై) అహ! నాకేమి బుద్ధిమాండ్యము! నావిధిపై కోపమిభావ్యంతునిపైజూప నేమి? కన్యను? దశరథా! దశరథా! నీవీసూర్యుని మఱియొకనాడు మాడగలవా? ఇంకెక్కడి సూర్యుడు. ఎక్కడి దశరథుడు! హా! రామా! నిన్నుజూచిన వెంటనే నీతో నీకైకపరము చెప్పినవెంటనే దశరథుడు పాలియడా?

[ప్ర: సుమంత్రుడు]

సుమం—(దశరథుని సమాపించి) రాజన్యా! నరపాలకశీలవా! లెమ్ములెమ్ము. ఇదే తెల్లవాటి. మంగళస్నానము వేళయాయె. అభిషేకమండపమున శ్రీరాముడు సున్నాతుడై లక్ష్మణుతోడ సుఖాసీనుడై యున్నవాడు. వసిష్ఠాదిసంయమిలు ద్రులు కర్తవ్యక్రియాకలాపముల నిర్వహించుచున్నారారు. మీరాకం బ్రతీక్షించుచున్నారు. లగ్నమాసన్నమాయె. ధరాధిపమాడామణీ! పరాకు! సుఖ్యభృత్యుడు సుమంత్రుడు విన్నవించుచున్నాడు

దశ—(లేచి కన్నీరునుంచి) హా! రామా! హా! రైవమా! (నేలబడును).

సుమం—హా! హా! ఏమిది?

[పునః ప్ర: కై క.]

కైక—సుమంత్రా! రామునిందు తోడితెమ్ము. పామ్ము.

సుమంతు—

కం॥ మాతా యిదియేమిటికీ

భూతల నాథునకు వింత పొగులు గలిగెనిం

దేవీటు నరయ నాకీ

యూతర శోకంబుగతము నానలియిమ్మా!

అమ్మా! కైకేయీదేవీ! ఇదియేమి రాజన్యండు—

కైక—మాటలఁగాలమరణమేల? రాము డేతెంచిన నన్నియు విశదమగును. వైశమని పామ్ము.

సుమం—

(నిష్క్రమించును.)

దశ—కైకా! నాపైనితయైన నీకుఁగరుణకలుగదా? నేనేమపరాధమొనర్చితి? నాయెడ నీకున్నదని యనుచున్న మోహమున కిదియాతారాగ్రాణము? రామునేల పిలిపించితివి? నానితో నేనెట్లు మాటాడుదు? దేవీ! నీవుకామున్న నన్నెవ్వరు రక్షిం

చువారు? నాయపరాధులు తెన్నియున్నను గారుణ్యభావమున త్రిమింపును.
కాకున్న నీయాన నేననువుల భరింపజాల. ఈవృద్ధునిపై గారుణ్యముమానును.
ననురక్తింపకున్న విడువను. అభయమివ్వకునను. (అనికాళంటంబోవ),

అనుబంధము 13 |

శైక — (విదలించి) రాజేంద్రా! ఈవాగత్యమేల? వరములీలేదనును. ఈయగడి
యేల? నానవతి కాసల్యకు భీతిల్లి నాకుమొక్కదవా? ఇంకజాలుపొమ్ము —

[ప్ర: రాముడు-లక్ష్మణుడు-సుమంత్రుడు (ప్రక్కన).]

రాము — సుమంత్రా! ఎందున్నాడు మాయయ్య? ఎందున్నాడు?

సుమం — దేవా! అభవనముననున్నారు.

రాము — అయిన బోవుదము.

దశ — కైకా! ఇదే రాముడు వచ్చినజాడ తోచుచున్నది. ఇంక నేమనజాలను. ఇమ్మా
నాకభయము? (కాళ్లంటును).

శైక — ఈవగలింక జాలునూరకుండుము.

దశ — ఎంతటి కఠినాత్మురాలవే! ఎంతటి కఠినాత్మికవే. అయ్యో! (ముసుంగిడును).

రాము — (దశరథునిద్వారావచ్చి) అయ్యో! అయ్యో! సుమంత్రుని యెదుట నీవుకన్నీరు
నించితవట! నీకట్టిదుఃఖముగలిగె? నేడేల ననుజూడకున్నావు? ముసుంగైనను
దీయవు. నీమోముదమ్మిక జూడగూడని యంతపరాధము నేనేమిచేసితిని? ఎప్పుడు
నను నీక్షించినను గొంగిలించుట మానవే. ఇప్పుడు నేవచ్చి యంతసేపయినను జూడ
వేల? నీపెదవినుండి మాటవెదలినంతనే యెట్టికార్యమువైన నొనర్పగలకొడుకులుంక
నీపెల యీదుఃఖము. అయ్యో! నీముసుంగున నీవత్సోభాగ మెగిరిపడుచు నీముసుంగు
యపారదుఃఖము నెట్టింగించుచున్నదే. నిన్నసాయంత్రమున ననుబట్టాభిషేక్తు
జీసెదనని మాహానందమున మాటలాడితివే? ఒక్కరాత్రిలో నాయానంద మెంద
బోయెను? ఏమూసుల నీవెట్టిగానివెట్టితివి? ఎట్టి శరణాగతుల శత్రువులకప్పగి
చితివి? ఎట్టివత్సవుల జరుపలేకపోయితిని? ఎట్టి పాదనముల బరత్రీపుల నీవుకాక్షిం
చితివి? నీయేమూరున కెట్టియాపదగలిగె? అయ్యో! ఆగిరివజ్రపురమునుండి
యేమైన వృత్తాంతము తెలిసెనా? భరత శత్రుఘ్నులు క్షేమముగనున్నారా?
అయ్యో! నీవు మాటుమాటవల్కుకున్న నాప్రాణములు నిలువజాలవు. ఒక్క
మాటాడి నాయుతాపము దీప్తిరాదా?

అనుబంధము 14

(నైబడియేడ్చును).

దశ—(మునుగుతీయకయే రాముఁగొఱిలించి) రామా! రామా! (ఏడ్చును).

రాము—మాతా! కైకేయిదేవీ! ఇదేల మాయయ్య యిట్లుమఃఖించుచున్నాఁడు? నీకు దెలియక నాశకునకింత పాటుగలుగునా? ఏల యూరకున్నావు? ఎట్టి వాగ్దానాని కొంకక వచింపును.

కైక—కుమారా! దేవానుగుల యుద్ధమునాఁడు విారఁడి నాకు రెండువరముల నిచ్చి యుండెను. వాని నిష్పదడిగితి. భరతునికె బట్టుముగట్టినొకటికె, దాపసవృత్తిపై, నేఁడే నిన్ను బదునాలుగేండ్లకల్యాయమునకు బంపనొక్కటికి వేడితి. ఇచ్చును. ఆమాట నీకు జెప్పుటకు వాయాదీ శోకించుచున్నాఁడు.

దశ—హా! రామా! హా! రామా!

కైక—కైకేయిదేవీ! ఇట్టిహృదయరయలా—

రాము—లక్ష్మణా! ఊరకుండుము. జనకా! ఇంతకార్యమునకింత యోచింపవలయునా? నీవు శోకించుటకైన దీన సేమన్నది? పదునాల్గేండ్లు సన్నరణ్యమున నుండనియమించుటయా శోకకారణము? భూప్రదక్షిణాభిలాషను నాకుమిమ్మటముగ నున్నదని యొన్ని మారులూ విన్నవించితి నే? హస్తాభిషేకమున కియ్యకొనునప్పుడును నీయానతి మీఱరామిచే సమ్మతించిగాక, నాకు దేశదర్శనాభిలాషమే మెఱుగు నుండెను. నేఁబ్రాశ్చించినను నీవనుగ్రహింపకుండినయగ్గ మీదేవి నాకిష్టించి స్తోత్రపాత్ర యయ్యె. కావున దీనికై శోకింప నేటికి? ఇంక భరతునిపట్టాభిషేకమునకు శోకించెదవా? నాసోదరుడే? నాపైగూర్మిగలవాడే? నీ కొడుకులలో నెక్కుడగు భర్తకిలవాడే. అట్టివాఁడు రాజ్యమేలుట నీకును నాకును సంతోషకరముగా నుండవలయుగదా? నీవునాకభిషేకము చేసి యుండినను, మాభరతు రాజ్యమున నిల్చి నేవేళద్విత్వ చే వలవలయుననియే యుంటి. ముమ్మందే యామాటచెప్పికోన్న నీవు సమ్మతించవో యనుభయమున నీకుఁజెప్పకుంటి. తతిల్లి వరముల వ్యాజయన నాయభీష్టు నెఱవేర్చి పరమసమ్మదమావహించజేసెగా! ఇదియింతయెప్పు నే! ఇవియన్నియున్నట్లుండ వరమునిచ్చిన వాఁడు తఁడ్రడియంట. వేడినది ప్రేమగల కృష్ణి యంట. రాజ్యమేలువాడు విశ్వాసపాత్రుఁడగు తమ్ముడంట. ఇందున నేది మీఱఁదగినది? జనకా! ఇంచుకయు యోచింపకు. ఈపదున్నా సంవత్సరములును బదునాలు దినములుగాఁ గదచనగలవు. నేనవశ్యము పితృపాక్యమును జరిపెద. ఓండనమును. ఇదేపోయి మిగిలినతల్లులతోడ నీసంతోషవాగ్దానము చెప్పెద.

అనుబంధము 15

నాకానతియ్యు.

(పోవుచుండ)

దశ—(లేచి) రామా!—శ్రీరామా!—నిన్న మాన—

రాము—(మనలివచ్చి) జనక! శోకింపకుము. ఇదియేగాక యిట్లు శోకించెదవు?

రాము—
లక్ష్మ—

(నిష్క్రమించురు.)

దశ—రామా! రామా!

లక్ష్మ—(ప్రక్కన) జనకుడు మరల బిలుచుచున్నాడు.

రాము—దానిక కలువరించుచున్నాడు. మరలవస్తుచుగదా? పోదము—

(నిష్క్రమించురు.)

దశ—(గట్టిగా) రామా! రామా! రామా!

(ముందు యవనికపడెను)

—*ప్రథమాంకము సమాప్తము*

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ద్వితీయాంశము-ప్రథమసంగము.

కౌసల్యయిల్లు.

[ప్ర: కౌసల్య (మంగళద్రవ్యములినుకొనియుండి క్రిందబడియుండును)
రాముడు లక్ష్మణుడు శిశికోపచారములు చేయుచుందురు]

కౌసల్య—(లేచి) తనయా! నేడుదయమున లేచి నేనెట్టిపాపమును జూచితిని? నిగ్ధాతిపాతముఁబోలిన యీదెట్టిదవు చాస్తటిని.

అనుబంధము 16

సాహృదయము పెట్టివజ్రకఠినమా! యీవాస్తవినియు వ్రయ్యలుగాకున్నదే! అయ్యో నీపట్టాభిషేకమునకని యీమంగళద్రవ్యముల నేకరించియున్నానే! హా! వైకా! ఇన్నిదినములనుండి యింతప్రీతిపాత్రవుగానుండి తుదకు సమతిమత్తును సాధించితివే! తనయా! తనకొడుకు రాజ్యమేలిన నేలుఁగాక, నిన్నేల యడవులనుఁ బొమ్మనవలయు. ఇంతటిపగ యెందైనవంటివే! ఈమాటకైక నీతో నెట్లొనఁ జాలెను? ఆపతి యిందులకెట్లు సమ్మతించెను? తనకుఁగూరిమిగల కాంతకు వసు లిచ్చిన రాజ్యమంతయు దనప్రాణమైనను సరకు నేయక యీవచ్చుఁగాక పెరివారి కొడుకుల నరణ్యములఁద్రోయు టొప్పునే? తనయా! నినుఁబాసియేనెట్లునిర్వహిం గును? నన్నెవరాదరించువారు? అయ్యో! కొడుకరణ్యములకేగెడు పతినిఁకైక కొనియున్నది. ఇంకెట్లుభరింతు? తనయా! జనకుఁడు పొమ్మనంతనే యేయపరాధుని లేక నీవరణ్యములకేల యేగవలయు? రాజ్యహానింపకుము. భరతు నెగులొడకుము. అయిన నరణ్యములమాని సాయెద్దనుండుమా. జనకాజ్ఞపాలింపదగినదైన ననని యాజ్ఞపాలింపదగనిదియా? నీవు ననుఁబాసిన నాప్రాణములు నిలువవనుట నీవెఱుంగవా? మాతృవధకైన నియ్యకోలు గావించు పిత్రాజ్ఞయుంగలవా? కుమారా! నీవాకైకగర్భున జనింపక నా నిర్భాగ్య గర్భున నేల జనించెతివే?

అనుబంధము 17

లోకసరత్వజాలి యగుకొడుకు, నాకుండియు గొడ్డాలకుంటె నికృష్టమగు దశ నాకు బ్రాప్తించెగా! తనుజా! నీపాదరేఖలాదిగాఁజూచిన సాముద్రికులు నీవు ధరణీధరభద్రుండ వగుదువనిరి. వసిష్ఠుని సంయమిండ్లులు నినుఁ జక్రవర్తపవ స్కుండవుగమ్మని దీవనలిచ్చిరి. ఆశాస్త్రముల నాదీవెనల నీకైకయొక్క మాటమాత్ర మున నబద్ధములఁజేయఁజాలెగా? నీవు జనించినదాదిగా నిన్నొక్కనాఁడుఁ బాసి యెఱుఁగెనే! ఈవియోగసాగర మేగతిఁ దరింతు? పదునేదేండ్లు నినుఁబెంచినది యిట్లవుటకా? పెంచిన ముద్దుచిలుకను బావురుగాన కప్పగించినట్లాయెగా? ఆయ్యయో! నీవు నాకుఁగలుగుటకన్నదైవములఁ బూజించితి! ఎన్నివత్సరముల నాచరించితి! ఎన్నియుపవాసములఁజేసితి. ఇట్లుపాటుపడి కులాధరణమైన నిన్నుఁ గనినది యీకైక కొప్పుఁజెప్పుటకా? అనుకంపలేక నన్నుఁబాసిపోవ నీమనశ్శెట్లో న్నను? తనయా! రామా! వలవడుదుగుమా యీ యాచరణము.

రాయ—జనని! నీవిట్లాడకుము. జనకాజ్ఞకైకదా పరశురాముఁడు తల్లివై నజంపినది? నాకు జనకాజ్ఞయెట్లో నీకును బలియాజ్ఞయట్లేగదా? యోచికపటాఁడిల్లుము.

సీ॥ తల్లి యెన్నఁడుగాని తప్పుగూడనభంగి

వెలసెడుపతియాజ్ఞఁ దలఁప వలదె

యిన్నాళ్లకీర్తిమై మన్నతండ్రికసత్య

కలఁప మబ్బెడుభంగిఁ దలఁప వలదె

కలనైనఁ బితృవాక్యమెలమి మీఱఁగ లేని

తనయుపుత్రత యింత తలఁపవలదె

ఎట్టికష్టములైన నెలమిఁ గొన్నాళ్లలోఁ

దొలఁగఁబారుటయింత తలఁపవలదె

తే॥ గీ॥ వసికిఁ జనఁగలోకంబేను మునిఁగెనమ్మ

కడఁచుఁ బదునాలుగేండ్లంత కాలమమ్మ

వనటఁ గుందంగ నంతేమి వచ్చెనమ్మ

కడఁగి మాయమ్మ శోకంబు విడగదమ్మ ॥

నేనొక్కఁడగదా కొన్నిదినములు లేకుండునది? ఇందులకింతయేటికి? భద్రతుఁడు నాకుంటె నీయెడ భక్తిపరుఁడు. ఈలత్తుఁబుఁడు, శత్రుఁఘ్నుఁడు నట్టివారే. మీరుఁడ నీకిమిఁకొఱత? నీవుఁకఁబించి యేమిప్రయోజనము? నాకాజ్ఞ నిష్ఠపాఁపముల దప్పదు.

కాస—రామా ! అయిన నీవు పోవనేవలయునా ? నాయాజ్ఞ నిర్వహింపవా?

రాము—తల్లి ! నన్నేల సరికంటునకు గుఱిచేసెను? పితృజ్ఞయనుష్ఠించుము. నను
మన్నింపుము. సుమిత్రాదేవియొద్దకును సీతయొద్దకును బోవలయు. మరల నీయొక
కేసెంచి నీతోమాటలాడఁగలను.

కాసల్య—

ఉ! అన్యయలీల నీకు వసుధాధిప పట్టముగల్గ రాజరా
ఘ్నేవ్యుడవై వెలుంగ నభిషేకము వేళనునీకొసంగఁగా
భవ్యముగాఁగఁ గూర్చితినపారఘుదంబున నింకమంగళ
ద్రవ్యము లేమి నేయుదు విధాతృన కింతచలంబు గల్గెనే ||

అయ్యో? ఈమంగళద్రవ్యములుగలవే వీనినేమిచేయును.

రాము—

చ॥ అడలకుమమ్మ మీఱఁదగమ్మ ధరావరుఁ గల్గ నేయుటె
న్నఁడువలదమ్మ యీపదియునాలుగువర్షము లింతలోననే
కడచనునమ్మ నామనవిఁ గైకొనుమమ్మ యలంతనాకు ని
మ్మడియగునమ్మ వీరికినమస్కృతు లేనొనరింతు నమ్మరో ||

(ద్రవ్యములకుఁ బ్రదక్షిణ సమస్కృతి నేయును).

కాసల్య—హా ! శ్రీహరీ !

(మూఁఛిల్లుచు).

(యవనికిపడును).

ద్వితీయాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

సీతనగరు.

[రః రాముడు-సీత]

అనుబంధము 18

సీత—నాథా! ఇట్టిక్రూరభంగి నీకుండుట యొకనాడు నెఱుంగగదా? నీకుర్యాశుజ లేకుండుటకే నోర్చితి. భరతునికి బట్టాభిషేకమగుటకు మొదలేయోర్చితి. అరిణ్య వాసమున కింతయైనఁ జింతింపను. సకలసంపదలు వాయుటకోడను. కాని నిన్నుఁ బాసియుండుట కేనోపనుమా? నాయాన నీపాదములైన నేనిండుండఁజాల. పరీక్షించుట కిట్లుఁడెదవుగాక నిక్కమని నేనమ్మను. నీవడవులకుఁబోవ నీదండనున్న నాకుఁ గును గొఱవడదు. నన్నడవిపాలు చేయుటకే సహింపను. నీచరణములంటి వేఁడెద. వలవదుడుగుమా యీభయంకరకృత్యము? నన్నుమానుటయా? నే నేమపరాధ మొనర్చితి. నాపాదుచెవులెట్టి మాటలవి నెను? మనోనాథా! నీవధయమిషన్నుఁ బ్రాణముల భరింపఁజాల.

రాము—కాంతామణీ! ఆయరణ్యముల నీవు నాతోనెట్లుండఁగలవు? ఉద్యానవనముల సంచరించునపుడు కోమలలతలఁ ద్రొక్కిన నీకాళ్లు నొచ్చుచుండునే. ఆటానెల కాలెట్లుండఁగలవు? వీణాస్వనమే యొక్కొకసారి కలుపుగాఁదోచెడు నీకు కాననమృగారావమెట్లు సహ్యమగు? చిత్రప్రతిమలలోని సింగముల రాక్షసుల. జూచి భీతిల్లునీవు ప్రతిక్ష మార్చిక్షముల రాక్షసులఁ జూచి యెల్లోర్వఁగలవు? నీవు నాతోడనుండుట నీకు సౌఖ్యమా? నాకు సౌఖ్యమా? వలవదుడుగును శామాటవినుము.

అనుబంధము 19

సీత—ప్రాణేశా! పతిమాటవినుండుట సతికిఁ బాపమగుట నేనెఱుంగనిదానఁగాను. ఐన నిట్టిమాటలు వినుకన్నను దోషముగలుగదు.

కం॥ మృతిబొందఁ గోరెనేనియఁ

బతిమాట విసంగవలయుపాడి యెరుగుదుకో

బతి తన్నుఁ బాయనెంచిన

సతి వలదనుమాట కలుషసహితం బగునే॥

నీవిందు లేకుండిన నినయే నాకరణ్యమగు. ఈహంసతూలికాతల్పమే శిలామయ తల్పమగు. ఈసా గాంతరిమే పక్షాతిరముకంటె నికృష్టమగు. ఈపన్నీటివాకలే నదీన దములగు. నాచెలికత్తియలే రాక్షసులగుదురు. అయ్యో! ఈయరణ్యవాసము నాకేల కల్పెదవు? ఇటుమానిపోవుటకా నూజనకుండు నను నీకిచ్చినది? ఇట్టిదుస్తర వియోగము ఘటిచుటకా యగ్ని సాక్షిగ నన్ను ద్వాహమైనది? భూరముణా! అడవులలో నీవలయు నెవ నీకుపచ్య సేయి నేనువలదా? కైకయి యేమయిన నన్ను బోవలదనెనా? అట్లయిన నామె పాదములపైబడి వేడిగోడును. ఆమెను నీయట్టి నిష్కరుణకలదేమో చూడెద. ఓప-చోప. నినుఁబాసి నేనిందుమననోప. నీచరిణములూన నేమాననోప. రక్షింపును. రక్షింపును.

అన బాధము 20

(కాళ్ళపైబడును)

రాము — హా! దుఃఖము-కామినీ! లేస్కు. లేస్కు. వీలయలతజెందెదవు? అడవుల నీవడుగులం బడలేవనిపత్తితిఁగాక నిన్ను మానిపోవ నాకుఁగోకియా? నీసంసరున్న యరణ్యమే నాకు స్వర్గము. పక్షికాలయే నాకింద్రధనుసు. కందమూలములే భిక్ష్య భోజ్యములు. ఊఁబడ్లును.

[ప్రవేశము: లక్ష్మణుఁడు-(మారమున)]

లక్ష్మ — (మారము పోవును).

రాము — లక్ష్మణా! రమ్మ. ఈసీత నావెంటకచ్చెననని కడునిక్కచ్చి యొక్కె. సంతోషముఁజూడఁ జాలకీయ్యకొంటిని.

లక్ష్మ — ఊఁ —

రాము — ఏమూక “హి” — అంటివి? లక్ష్మణా! నీనందము నేను చిత్రముగా నున్నది. మనసార నొకమాటుయిక నాడవు. ఇక్కడికేలవచ్చితి?

లక్ష్మ — రమ్మనియన్న వచ్చితి.

రాము — నేను నిను రమ్మంటినా?

లక్ష్మ — రమ్మనకున్న మారకయేవచ్చితి.

రాము — నీబాదలు నామియుఁ బెలియవు. ఎట్లును వచ్చియున్నావు. దశాక్షునొద్దను బోవుదమురమ్మ.

లక్ష్మ — ఊఁ —

(నిష్క్రమింతురు)

ద్వితీయాంకము-తృతీయరంగము.

కైకయిల్లు.

[ప్రవేశము: మంధర]

మంధర—ఇప్పుడు కొంచెము నెమ్మది గలిగియున్నది. ఇంకఁ దిరుగుటకు దారిలేదు. ఈ ప్రభావమూర్తయ నప్పడే తెలిసినది. అరియండలందఱు నప్పడే యేడ్చుచున్నారు. ఏవ్వనీ! ఇంకను నేడ్వనీ! రామచరణ్యునకు బోయిన నీవిధవలకతయు నేమి పోయెనో. అక్కడ నెవ్వతెయో కండ్ల నీల్లొరుగ నేడ్చుచు బోవుచున్నది. ఆహ! నన్నుఁబూచి యావైపున మోముఁదిప్పి పోవుచున్నది. (దగ్గును) తిరిగియేమోనను. దీనిమీ విషయ పోసినాను.

[ప్రవేశము: -కైక.]

కైకా! ఎట్లు?—

కైక—మంధరా? ఎంతకార్యమాయెనే! ఏమి యుత్పాతముగలిగెనే! నాపతిని తా పము చెప్పజాలను. ఇంతగునని యెఱుంగ.

మంధర—అయిన దయినది. ఇప్పుడు చింతించి ప్రయోజనమేమి?

కైక—

అరుబంధము 21

అసంతోషమున నానాశ్శంకు జీవింపఁగలఁడా యని సలకయును పుట్టుచున్నది.

మంధర—వీడవీడినది.

కైక—క్షణ్ణాతివిధవా! ఇంతచేసి యిట్లాడెదవా?

మంధర—నీవుకానున్నానంటివి. నన్నేల విధవాయనెదు.

కైక—అయ్యో! ఏమిసాప్తిదెచ్చుకొంటిని. దైవమా! ఇష్టావేమిచేయుదును.

మంధర—సులభముగ నే యున్నదే చేయఁదగినపని. తప్పానర్హుని దశరథు త్కమింప వేడుదు. పిదపఁ గౌసల్యకాళ్లఁబడుదు. రామునిపట్టాభిషేకము చేయింపును.

కైక—చేయుదునా యట్లు?

మంధర—పిదపఁ జేయఁదగినది వినలేదే.

కైక—అదియేమి?

మంధర—తర్వాత భగతునిగొనిపోయి యొకకూపమున నూకి నీవును నొకగుఁడుకట్టి కొని దుమికి చావును. విధవాత్వము తప్పవలయునన్న వేఱుహస్తములేదు.

ప్రశ్న — నానా గుండు త్నమించిన పిదప నేనేల చావలయు ?

మంధ — నేను నీమహితము చెప్పుదాననా ? నామాటలు నీవు విందువా ? నన్నే లడిగెడు పాము. నాకింతకంటే నుపయోగమైన పనిగలదు. నిన్నుమాని తనకు దానినైన బహుమాన మిచ్చెదనని కోసల్య చెప్పిపంపినది. బ్రదుకు తెలుపుచుంది కోందును.

ప్రశ్న — మంధరా ! దశరథుడు త్నమించిన నానేల త్నేమకరముగాదు ?

మంధ — భరతుడు నీకు గలిగినట్లులేదు. వాడు నీకు సవతికొడుకు. వానిపాని పగదాయవైతివి. త్నమింపవేడిన దశరథుడు నిన్నేల త్నమింపడు ? అతడేమి సామాన్యుడా ? మొదట వరముల నడుగక యూరక భరతునికి బట్టమువేడితివే. అప్పుడిప్పునన్న గూసమున దుమికెదనని పోయితివే. అప్పుడేమైన వలదనెనా ? అవశ్యము పడుచునెను. తర్వాత వరములడిగి నిష్పంధించినప్పుడుగా నీకాళ్లు పట్టు కొన సాగెను. అప్పినసిగ్గుఅబ్బునన్న కాళ్ళుగదా నీమగనికి ? ఇట్టివాడిప్పుడొక వేళక దనకార్యసాధనమునను నిన్ను త్నమించినను దరువాత నిను మాటలాడించునా ? కన్నెత్తీయమనఁ జూచునా. “ఇది కాలసర్పము. దీనియొద్ద జేరిన వివాశమగు” ననియెంచి నీయొద్దకైన వచ్చునా ? ఊరివారందఱు “ఎట్టిపలుగాకి యీకైక” యని తిట్టుట మానుదురా ? నీవప్పుడు గాడిదపై నెక్కి నీవుట్టినింటి కేగవలసివచ్చుగదా ? అప్పుడు బ్రదికినమగ్గుడుగల విధవ వయ్యెదవే. ఇంతేమయినను నీ మగని వరము లగురా గలవా ? ఉన్న కెండువరములు పరిసమాప్తి జేరెదె. ఇంతేమయిన నడుగఁ గలవు ? మళ్ళియు కౌసల్యయే యవృష్టుగలది. “భోగిని యగుభార్యయిడిగిన వరము లిచ్చినపతి వట్టపుదేవి సేనడిగిన నెట్టివ్వడో యెల్లు నిన్నదవికి బంపునో చూతము” అని యితముమందుఁ గౌసల్య రాయనితో ననెనట. దాని యభీష్టును నీవలననే సేజవేలగలదు. పట్టినపట్టు సాధింపవలెనన్నఁ గౌసల్యను జెప్పి యితరులఁ జెప్పవలయు. దాని చరణములపైబడును. నీకంత వజ్రు బుద్ధిగలు గదు. పతియంట ! చచ్చునంట ! ఎమయినదే నీపతికిచ్చు ? అరణ్యములకుఁ బోవురాముడు మరలరాక యట్లేపాదయి పోవునా ? చక్రమని నీపతిచెప్పుకొనఁ గాఁబోలు. దాని నీవు విశ్వసించితివి కాఁబోలు. మాటలలానే ప్రాణముఁబోఁ గొట్టుకొనుపాడు గూబవలె నిన్నిదినములు బ్రతికియుండునా ? మోసకారి పతి మాటలకిత గోలవపుదువు గనుకనే కౌసల్య నిన్నిట్లు చెప్పునట్టి యాడించునది. విశ్వామిత్రునిపేట రాయని బంపునపుడు వైతము సీపతి ప్రాణముల విడుతునని యట్లేనాగత్యము చేయలేదా ? విశ్వామిత్రుడు విడిచెనా ? సీపతి గ్రడ్డుపెట్టెనా ? ఇంక నితో మాటలాడుటకు గాదు. నానోరు నొచ్చుచున్నది.

కైక—మంధరా! నిమాట నిక్కము. ఇప్పుడు వెనుదీసిన నవకీర్తి యొక్క యేనిలుచు, నీవలె హితముచెప్పువారు నాకులేరు. నీయుపకారమున కేయివర్తను? కొమ్మా చంద్రహారము (ఇచ్చును.)

మంధ—(పాటవేసి) నన్నుఁ దిట్టుటకిదియో యుక్తి? కూలికి నీవు హేతోపదేశము చేసితి ననుకొంటివా? తేపు నీకొడుకును “చక్రవర్తి” యనిపిలువ నీవు చక్రవర్తి మాతనై నన్నాదరించిన నా సంతోషమే చాలునాకు బహుమతి.

కైక—(మంధర నాలింగనముచేసి) మంధరా! నీవు నాయెడ సవ్యాజకరుణగదా? అదియేమే మంధరా! వీధిని గలకలము?

మంధ—చూడుమదె కాసల్య వచ్చుచున్నది. జనులందఱు దాని దుఃఖమును దమ దుఃఖముగా భావించియున్నారు. అందులకే యీయలబలము.

కైక—ఇదేమే కాసల్య పాదచారిణియై పల్లకిలేక వచ్చుచున్నది?

మంధ—ఇంతటితోఁ దీతేనా? నీచరణవాసి కాఁజాలవా? ఒక్కమోట, ఇత గయ్యాతి. టక్కులాఁడి. దీనిమామలకు మోసపోవలయు. నీవిందుండకును పోయ్యు.

కైక— (నీవ్కొనిమించును)

[ప్రవేశము: కాసల్య]

కాసల్య—మంధరా! రాజకన్యఁడను నై వెయియ నున్నాగా?

మంధ—(వచ్చుచు) అమ్మా! యేలపోయెడవు? ఈ దృష్టాంతిక విడువనీ పట్టావట్టి రాజేంద్రుని బాధిప సత్యవ్రతుడైన ధర్మశేఖుడేమి చేయఁగలడు? ఇదియెంతిలో పలుగాకి! దీనియొద్ద నేనుండను. దీనికొడుకే యీ పాదురాజ్యమేలనీ. నీపాదముల శరణొండెదను. మనము సరణ్యునునకు బోదము రామువెంట. (కాళ్లపై బడును).

కాసల్య—(కన్నీరునంచి లేవనెత్తి) మంధరా! నీ యుపదేశమైనఁ గైక వినదాయఁగా! నీవేమి చేయుదువు? ఎందున్నాఁడా రాజకన్యఁడు?

మంధ—అగృహమున నున్నాఁడు. అయ్యో! భరతుడెట్టి కులటాసుతుఁడాయె!

కాసల్య—భరతు శేల యిట్లాడెడు? వాఁడు నిరవరాధి? (పోవును.)

మంధ—(నవ్వి) పొమ్ము. నీవు క్షుణ్ణికర్మకాఁగలదు. (ప్రేక్షకులతోబోవును.)

(వసుక యవనిక నెత్తిన దశరథుడువడియుండును.)

కాసల్య—

(దశరథుడైబడి)

అనుబంధము 22

[ప్రవేశము-సుమిత్ర].

కొసల్య — సాథా! ఇదేమిట్లు మీరాయనిఁ గానఁ బట్టిచితివి?

సుమిత్ర — హా! సాథా! నడేమిద్దినను! పట్టాభిషేకమహోత్సవము కుదర్చితినిఁ బరిణమించెనే!

కొసల్య — సాథా! ఏమి మాట్లాడవన్నావు? ఇట్టివియు వరములగునా? యుక్తాయుక్తములు పరీక్షింపవలదా? అయ్యో! రాముడే. నీమోహపుకాముడే. అట్టి పాని నటపీఠలికంప నీమనఁగెట్లొచ్చెను? ఈసంతాపము నీవైన భరింపఁగలవా? నేనీమి తప్పవచ్చితి? కైక నీమ మెచ్చులాడియైన భరతుఁ బట్టము గట్టియు, కాదనను. నాకొడుకును మాత్రము నాయెద్దరిలుపుమా. నామఁబుత్రభిక్షమిమ్మా నీమ సబ్బరు కొడుకులున్నారు. నాకొక్కఁడేకదా?

సుమిత్ర — సాథా! రామునేల యగ్రణ్యములకుఁ బంప? ఈదుఃఖము పున మెవ్వఁడై నను సహింపగలమా? అయ్యో!

దశ — (లేచియేఁచి) కొసల్యా! సుమిత్రా! నాయుద్దవహారు మనసార సరణ్యునను నాళ్లి వెట్టితిని యెంచితిరా? కటకటా! అకొడుకునుబాసిన చండవక్షణమున నే నేకైశానున దగ్ధుడుకావలదా? ఎట్టిపాడునో నే నీకైత వరముల నిచ్చితి. ఈకైకను జేపట్టి కులయువాంకందఱికిఁ బుత్రునను, మీమ శాత్రువుననైతిని. నిన్న సాయంత్రముననుముందు నేమృతిఁ జెందియుండిన నాకీదుఃఖముండదుగదా? కైకా! కైకా! నినుగన్న కడుపు దగ్ధమగుఁగాక.

అనుబంధము 23

కొసల్య — రాజేంద్రా! నాప్రాప్తియిట్లుండ నాకైక యేమిచేయను. అతన్విత బిరు సింపుము. ప్రసాదించెదను.

దశ — కైకా! కైకా!

కొసల్య — కైకేయీదేవీ! రమ్మందు, నేవిన్నవించెను.

కైక — (వెనుకనుండి) నాకాయాసముగనున్నది. రాజులను,

దశ — కొసల్యా! దాని నేటికిఁ బ్రార్థింప నొనఁచెద? ఏపనిచేయవలెనో యనిచేసె. ఇంకెల వచ్చును? తాతకైనఁ గరుణగల్గు దానికిఁగల్గును.

[ప్రవేశము: వసిష్ఠుడు-సుమంత్రుడు].

దశ — రాజేంద్రా! రామలక్ష్మణులు సీతాసమేతులై వచ్చియున్నారు.

దశ—హా! శ్రీహరి!

వశి—సేనప్పడే చెప్పితివే. దుఃఖముతో సేమిప్రయోజనము? ఇది వైవక్యలేను, వారలఁ బిలిపించుము.

దశ—ఋషితిలకా! ఇంక మనసు తొయిచేసితి, చావమన్నవానికి వగవేల? ఆ రాముఁడు కడమాట నాయాసతిగైకొన వచ్చియున్నాఁడు కాబోలు, రిమ్మనుము, కడసారి వానిముగ్ధమోము నీక్షించెదగాక.

[ప్ర: రాముఁడు-సీత (దూరమున లక్ష్మణుఁడు)].

లక్ష్మ—(స్వ) దశరథుఁడుగాని కైకకాని తుదకుఁ గరుణింపవచ్చును యెంచితిని, ఊరకుంటి. కానీ, ఇంకను వేళగలదు. ఈగ్రామము సేఁబోయివృద్ధుని చెప్పఁ దశ రథుఁడెద్ద, నప్పుడైనఁ దైకకుఁ గరుణగలుగదా? సేరించేయుండెద. ఆవ్యాళ మిగులము చేయున్న యాగుహలోనికిఁ బోవఁజాల. (నిబ్రును).

గాము—(దశరథునికి నమస్కరించి) జనకా!

దశ—రామా! రామా! నీవునన్ను “జనకా”! యిది పిలుచుచిదియే కడసారిగదా?

రాము—జనకా! ఊఱడిల్లుము. నీకేటికివసట? పదునాలు గేడ్లైయి భీతిల్లెదవుగాక శీఘ్ర కాలముననే యిది నిండఁగలవనుట చింతింపవు. నే సంతోషమున సరిత్యాయల కేగదనే నీకేటికి సంతోషము? నీవలఁతజెందిన సేనోగ్యజాల. నే నిందుఁజాల, నీయాసతిగైకొనకయే వెదలిపోయెద. ఈసీత నాసంతోషము నిరుముడిఁగునేని, నేనెంత చెప్పిననుమానక నావెంటవస్తునని పట్టుపట్టె. నేనునియ్యకొంటి. మీయాళ్ల యొకటియేవలయు. ఒంటిగానుండక సతీయునుండనే యుండెదఁగదా? ఇంతల చింతింపవలయు?

దశ
కాసల్య } హా! సీతా! సీతా!
సుమిత్ర }

గామ—మీరెవ్వరుగాని దుఃఖించిన నేనిందుండను. ఇదే వెదలేదను.

ద-ను-కా—మేము దుఃఖింపము-దుఃఖింపము. (దుఃఖితురు).

గాము—మాకై కేయి మాత యెక్కడ?

దశ—కైకా! కైకా!

[ప్ర: కైక మంధరతో (ఒక ప్రక్కన)]

మధ—(కైకతో) నీకున్న ధైర్యమంతయు నిప్పుడే యుపయోగింపవలయు. తిరిగినా కార్యముదఫ్ఫము. (ప్ర) కైకా నిన్నిండలు పిలుచుచున్న రాకున్నావు. ఏటికి నూన్చి. మూలకరమ్ము.

లక్ష్మ—(స్వ) బోరా! ఎంతసాహసినీ యీమధర! ఇనియతయు దీనిపనియా?

కైక—ఏమి పిలిచితిరి?

కౌసల్య—సోదరీ! కైకా! నామాటవాటింపుము. నీకరుణావలోకము నామైఁబ్రసరింపజేయుము. నీకోడుకునకు బట్టముగట్టుము. వలదనను. రాము నరణ్యమునకుఁ బంపుటమాత్రము మానుమా? అయ్యో! వాడు నీకోడుకుగాఁడా? నీకోడుకునకుఁజేరామునిపై నీకావరణము మెండని యెన్నిమాటులో చెప్పచుంటివే. ఇనియాయిందులకు నిద్రకము? నన్ను నాసుకునిబాపి నీవేమి సౌఖ్యమునుభవించెంచు యున్నావు? నీచేతులంటి వేడుకొందును. ఈ యింతవిన్నప మాదంభుము. జన్మమున్నంతవఱకు యనుగ్రహము మఱవను. కృతజ్ఞునై యుండెద. నను దాసిగా నేలకొమ్ము. నాకింధయమిమ్ము. పుత్రభిక్షమిమ్ము.

అనుబంధము 24

సుమి —చెలియా! ఈమాటమాత్రము జరుపుము.

అనుబంధము 25

అయ్యో! నీవు నీయెక్కు భవముపోవినను నీయింటికి గానిచెలి నినుజేతులంటి వేడుచున్నదే! ఏల నీకుఁ గరుణగలుగుదు. దశరథునిమారులలో నొకరి నీవరణ్యమునకుఁ బంపనేవలయునన్న నాకు లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లిద్దరున్నారు. వారిలో నొకరిం బంపుము. వలదనను.

అనుబంధము 26

కైక—రాజేంద్రా! నన్నిట్లాడిచేయుటకా పిలిచితివి?

వశ—హా! దైవమా! కైకా! కైకా!

కౌస—కైకేయీ! మఱియొక్కమాట. నీకుఁగరుణగలుగుదు. గామునరణ్యమునకుఁ బంపుము. భరతుఁడొక వచ్చువఱకు నిలుపునుపకారము చేయుమా. నేడే పంపవలయునను నంతటి పగయేటికి?

అనుబంధము 27

ఈ పుణ్యముగట్టికొమ్ము. కరుణి పుమా. కరుణింపకున్న విడువను. నీయానందవను. (కాళ్ళపైఁబడును).

దశ — కైకా! ఇదిమాత్రమొకపుమా. స్వల్పకార్యము. నీవు చెందుగానికన్న పరములైన నడుగుము. ఇచ్చెదను. దీనిమాత్రమాచరింపుమా. నిరు నమస్కరించు వేడుదు. (కాళ్ళపైబడును).

కైక — (మంధరను జూచును)

మంధర — (వలదని పైచేయును).

కైక — రాజేంద్రా! సవతులారా! ఏమిసాగుమాటలేయి? భరతుడువచ్చిన వాని లోబలమగుని నను జెడ్డజేసి దేశభ్రష్టుగాఁ జేయనెంచితిరా? ననుగాడిదెపాలు ఘోసి పెంచినాడనుకొన్నారా. రాజేంద్రా! ఈవాయాళితనములేటికి? ఇందటి యెదుట నన్నారడిచేయుచున్నారా? వరము లీజాలననుము. తీతిననిగదా?

అనుబంధము 28

చం॥ భరతుడు వచ్చినేని కడువంచన లోఁగొనివానిరాముని
 స్త్రాణికి నిల్పనెంచితిరె దాని నెఱుంగఁజాలనే నిధా
 బరయని గోలనే యకట యంతటిమోసమె నాకులేదె నా
 గరికత నాదుతల్లనను గాడిదెపాలిడి పెంచియున్నదే?॥

ఇందలు — హా! శ్రీహరీ!

లక్ష్మి — (ఖడ్గముపట్టి లోనికివచ్చి)

అనుబంధము 29

సదస్సులారా! చూచితిరిగదా? ఇందలిదగ్గముల మీరాలోచి పుండు. వం
 ములనఁగా నెట్టిని. తనను మెఱుగాఁ గోనవికదా? బ్రహ్మాదిదేవతలగూర్చి యెందలు
 లిషులు లాననఁపరు? ఎందఱు వరములఁగోరరు. తమకిట్టిమేలు ఇట్టిపదవి రావలయునని
 కోరిగాక జెలవారకిట్లు దుఃఖముగల్గి వలయునని వరములడిగిరే? కాబట్టి యీకై కేయి
 గామురణ్యమునను బంపగోరినది వరమేకాదు. దాని నీయధిపుడీయఁబనిలేదు. అన
 గాని, ఈమెను నెందువరములనుగదా స్వాతంత్ర్యము? నెండడుగు నెవరును నీమె
 గున్నివరముల వేసిననో విచారంపుండు. ఒకటి భరతునకు బట్టాభిషేకముచేయుమని.
 దీనితోడనే నెందును వీరై. ఇంతవఱకు రామపట్టాభిషేకము నిశ్చితమైయుండినందున,
 దాని మానవలయునని యొకటియు, భరతునభిషిక్తు జేయవలెనని మఱియొకటియునగు
 గదా? ఇకనీందగిన వం మెక్కుడిది? కావున నెట్టివరమును ధరాధిపుడీయఁబనిలేదు.
 ఈ నెండదియు వరమునను నెన్నియున్నవో చూడఁడు. తననివృత్తిమై, పడునాల్గొండు

అఙ్గమున నుండ రాముని నేడే పంపవలయునట. అఙ్గమునకు రాముఁ బంపవలయు ననుటయొకటి, పదునాల్గేండ్లుండఁ బంపవలయుననుట యొడొకటి, తాపసివృత్తిగలిగి యుండవలయుననుట యొకొకటి, నేడేపంపవలయుననుట మఱియొకటి ఇట్లునాల్గువగ ముల నడిగినది. వీనినన్నిటి నీరాజేంద్రుఁడెవ్వవలయునను నిష్పాదమేమి? ఏవియెట్లెచ్చినను, నేడేపంపుమని నిక్కచ్చిచేయుట యెట్లుగు? భరతుఁడు వచ్చునఱు నిలుపుమని లూమెను వేడుకోనేల? అవశ్యము నిలుపవచ్చును.

వసి — భరిత లక్ష్మణా! నీవితయొప్పదముగ మాటలాడుదువే!

సుమం — ఈయొక్క యొకరికిని దోషదయ్యెఁగా?

రామ — మీరేల సంతోషించెదరు? వరములుకానీ కాకుండనీ తల్లియడిగినది తఁడ్రీ యిచ్చినాడు. నామేనబ్రాణములుండ నే నతిని నసత్యవానిఁజేయుదునా? ధర్మ సూక్ష్మవాదమున నేమివచ్చెను. నేఁబోవనేవలయు.

చం॥ వరములఁగోరెదల్లి జనవంశ్యుఁడుతఁడ్రీయొసంగెఁగానకే

నరుగఁగఁ దమ్మునిగ్మపథరాధిపుఁజేయఁగ నాకుఁదీటునే

నెరపునదండ్రీమాట నడిపింపని పుత్రుఁడు పుత్రుఁడే గుణం

బరయని ధర్మసూక్ష్మముల నాడఁగ నేల వృథావినాదముల్ ॥

లక్ష్మ — రామా! నీకలెటి యవివేకము? అశక్తునిభంగి నిట్లు మాటలాడనేల? నీవగ ణ్యుననఁబోవనేల? తఁడ్రీమాటజరుపనేల? తఁడ్రీయట వాక్యమట? ఇట్టితఁడ్రీ మాటయూ జరుపవలయు? ఈతఁడ్రీయే వసిష్ఠాదిసంయములును సుమంత్రాది మంత్రి లును, నిండిన యెడ్డోలగమున మొన్న నినుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేసెదనని నీకు మాట లూలేదా? ఆమాట నెట్లు తప్పజాలువాడు? అదిత్రిప్పిన నసత్యములేదట. బ్రహ్మకాక్షచేసిన యొకభోగిని కన్నితరములక్రిందటనో యెవ్వరు నెఱుంగకుండ యిచ్చినయవివేకపుమాట తప్పిన సత్యభంగమట! ఎట్లును నీతని కసత్యపాపమే రానుండ నఙ్గమున వేలపోయెదవు? నీబంటు నే నుండ నీపేమికోఱత. ధనువు పట్టినిలిచిన నెవరడ్డమురాఁగలరు? సప్తసాగరములఁ గలఁచి నైవజాలనా? కులూ చలముల వ్రక్కలింపజాలనా? రామా! ఈపురివిడిచి ముఁగొక్కఁడుగిడుము. మదనాతరుఁడై, వృషుఁడై, కూగికర్మములనోచ్చిన లూదశగగు మాటలేల విన వలయు? నాచేతులార నీకు నేన పట్టాభిషేకము చేయఁగలను. ఈ కాక్షేయకము పట్టినిలిచి భగతాదులగు శత్రువర్గములఁ బరిమార్చెద. ఏయనతీసుతుఁడడ్డము వచ్చె డినో చూతము. ఈదుర్జాతమందర కలదుగదా? వీనినిప్పుడే — (కత్తియెత్తిపోవును)

కాసల్య—లక్ష్మణా! (అని నిలిపి) ఈ మంధర నిరపరాధి. నేనెఱుంగుదును. నీనిం గనలకును.

రామ—లక్ష్మణా! లక్ష్మణా! ఎంతమాటలాడితివి! ఎట్టిపాపముగట్టుకొంటివి! కోపమునఁ గలిగిన యనుతాపమున నరకకూపమునఁ బడిపోవుటయ నైతివే.

ద్రుతవిలంబితము. తగునె నీతిలిదండ్రుల నగ్రజుఁ

వగవు పుట్టంగ బల్కితి తోట్టులఁ

మిగులనిన్ను సుమిత్రయై కాంచెనో

వగఁ గిరాతక బాబునె పెంచెనో ||

ఎవ్వరినింతగా నీవాడునది? దశరథునా? తండ్రయే. కైకనా? తల్లియే. భరతునా? అన్నయే. పితరులగుఱిచియు నగ్రజుఁగూర్చియు నిట్లాడిన పాపమునకు నీకెట్టిపాపి ఘటిల్లఁజాలదు! నీవు సుమిత్రకన్న వాడవనితోఁపదు. ఎందో శబర కిరాతకుల్లుబున నుబ్బించి ద్రుష్టాపిచే నిన్ను సుమిత్రపెంచినట్లుతోఁపఁ జేయుచు న్నావు. నీతో సంభాషించిన దురితముగాదా?

అటకము. తలిదండ్రుల నగ్రజుఁ దాలిమిలే

కలయించెను పాపము లాడితివే

బలుకోపమ దెవ్వరిపైన నిక

నిలకింపఁగఁబాపము నిచుఁఖమున్ ||

లక్ష్మణ—(కత్తిపాఱవేసి) అన్నా! రక్షింపుము. కోపమున నరయలేనైతి. బ్రహ్మహత్య పాతకమునకు గుఱియైతి. (కాళ్లబడును)

రామ—(లేవనెత్తి) ప్రియసోదరా! నీవు బుద్ధిగలుగుటకై కూర్చొప్పుమాటలాడితిఁగాక, నీసుస్వభావము నెఱుంగనా? నన్నేలక్ష్యమింపవేడెదు? నిను క్షమింపవలసినవారు నీ పితరులుగాదా?

అనభాధము 30

లక్ష్మణ—జనకా! మహాశాంతగుణోపేతుండవగు నీకుఁబుత్రుండననుపించుకొని యొకలు దెలియునుండఁ గాల్చిన కోకమునకులోబడి నిన్నురకదూఱితి. ప్రాయోపవేశ మొచ్చినను, ఈపాపము నాకుడప్పుదు. రక్షింపుము, (దశరథుఁకాళ్లపైబడును.)

దశ—తనయా! నీవేమటించి? నీమాటలన్నియు యథార్థములు. నేఁగామాతురుడఁ గాననే యీపలనాశకర కీడుద్రాకి వరములిచ్చితి. కూర్చొక్కడఁగాననే యింత

కోర్చితి. నేనవశ్యము కథార్హుడ. నీచేతఁ గాకున్న వేఱొందు భంగివైనఁ జావఁగల నాఁడు. ఏల నెనుకీనిదవు? ఇదే నాకంఠము. అదేనీకరవాలము. (ఏడ్చును)

నీకేమియుఁ బ్రవృత్తపథపాపముకలుగకుండ నైవముం బ్రార్థించెడు. కానిమ్ము.

రామ—అయ్యో! ఇటుదగునా? నీఁడు ప్రజ్ఞలేమి నట్లాడె. నింతయె. అవశ్యము క్షంతవ్యుడు.

దశ—రామా! నేనుకోపమునఁ గార్పణ్యమున మూటలాడితివా?

లక్ష్మ—జనకా! నీవు క్షమించును నీకరవాలమున నాజిహ్వ—(ఎత్తును).

దశ—(నిలిపి) పుత్రా! నీవొనర్చునది యపరాధమేయని నీవెఱచిన క్షమించితి. నిష్క్రమ గా క్షమించితి.

లక్ష్మ—మనసారఁ గరుణించినందునకు నీదర్శనముగా నాకొక్క వరము నీవలయు.

దశ—అయ్యో! సావరియులు నన్నెగఱికిఁదెచ్చెఁ జూచియున్నాడవుగదా? ఆయినను బ్రయమమారునికదగిన కరణేది యడుగుము.

లక్ష్మ—ఈరాయు వెంట నన్నుఁబోవ ననుజ్ఞయివలయు. ఇదియేనావరము.

సుమ—మహారా! లక్ష్మణా! నీవు నాతనూజుడవైనందులకు సార్థక మిప్పుడుగదా. సుమారుఁడగు రాముఁడు నుమకోపలాంగియగు నీతతో నరణ్యముల కేగుచుండ వారికి రక్షగా నీవుపోవ వేడవలయుననియే యుంటి. అది నీవకోంతివి.

రామ—లక్ష్మణా! ఇదియేమి కోరిక—

లక్ష్మ—నేను వెంటరాననుగ్రహించవలయు. (నమస్కరించును).

రామ—తమ్ముఁడా! తెమ్ము. నీపై యాదరపూర్వకముగ వెంటవస్తునన్న నేవలదందునా నాకుఁ జతుర్భుజములు కావా నీవుండిన? జననీజనమలారా! ఇంక మాకొజ్జ యిండు. పుత్రుల స్వల్పవియోగము గలిగెనే యని వంతఁగుండకుడు. సార చీరలనిండు.

కైక—(మూడు జుతల సారచీలు నొకజత దాగుపాడుక లిచ్చును.) మమారులారా! ఇదిగో చీరలు, కొనుండు.

సుమ—(స్వ) ఇట్టిపాపిజాతి యిట్టి కఠినమానస లాఠియునలేదుగా!

దశ—హా! హా! శ్రీహా! హా!

వసి—కైకేయా! చూచి, చూచి యోర్చితిమి. ఇంకెంత యోర్వఁగలము. ఆకేయ రాజానకీ వెట్టివేళ జనించితివి? నీదుష్కృతివలన ఫలమేమైన నున్నదని యెఱచివా భరతునికై కదా నీవిట్టి కఠినిచేసినది? ఆభరతుఁడు నిన్నుదరించునని నమ్మితివా? నీవుగడించిన యీనీచినిహాసనమునఁ దన పోసుపాదమైన వాఁడూనునని యెఱచి

తివా? అక్కతుండెవ్వడని యెంచితివి? వాడు శ్రీ గాయని దశరథు ప్రతినిధిగాఁ జూచువాఁడు. అతనిమాట నితఁడైన మీఁదినివాఁడు. తనయన్న కిట్టిపాటగులిగెన్న వెంజెందికుందికలండా? వాడు దశరథునికొడుకేయైన, నినుఁడల్లిగాభావించునా? నీపాపపుమోము మరలఁజూచునా? ఆయ్యో! ఈ సుమారులకు నారచీరలివ్వ నీచేతులెట్లాడెను?

దశ—హా! వైకా! రాసునికి నీవు తపనెవేషము గోఁతివిగాక, నీతకు లక్ష్మణునకుఁ గోఁతివా? లోకవివిత పాతివ్రత్యవిఖ్యాతియై, పుణ్యగుఱోకేతయై, యనవత సద్రవత సమేతయై, తగు నీతకా యిచ్చితి వినారచీరలు? తెన్ను నా మణిహూషణ సందోహము, ఇల్లతయు నూచ్చితెన్ను. నీతా! లోమలకుఁకుఁజూతా! సుగుణ ప్రాతా! కోమ్మిహూషణులు. పాణతేయుమా నారచీరల (తానేపాణతేయును). లక్ష్మ—జనకా! నాకివియే యుండనియు.

గాము—తలదండ్రులారా! మాకింక నాజ్ఞయిండు, జనకా! ఈకైకేయమాతను మీరు నిరాదరణ మొనర్పరాదు. నాకపితకార్య మీమె యేమియు నొనర్పలేదు. ఆయమ నొక్కింతయు నోనాడవలదని ప్రార్థించుచున్నాను. ఈకాసల్యాసమిత్రా దేవులు పుత్రులు దండలేకుండుటఁజేసి వగచుచుందురు. వారలచింత వారింపవలయు తేఱుపు భరతుఁడేలెంచిన మానాదీవాదముల వచింపుము. రాజ్యము గైకొనుటకు వాడేమైన సుఁగోచించిన మనఃపూర్వకముగనే నొసఁగెదననియుఁ బరిపాలింపవలయు ననియు వచింపుము. అమ్మలారా! మాజనకునిపై నిండుకైన బరామరిక తప్పకుండ వలయు. అతఁడు వృద్ధుఁడు. ఊక నాకొఱకై చింతఁబూనినాఁడు. మీభక్తి ద్రవ్యల నతనిచింత నుడిపి పాలింపవలయు. భరతునిఁ గరుణింపవలయు. వాఁడు మీయెడలఁ బరమభక్తిపరుఁడు. మా మాఱుగ మీదండనుండువాఁడు. ఇంకాన తిండు.

దశ—రామా! అట్లయినఁబోయెదవా? ఇదియే నీకడచూపని నాకుఁ దోచుచున్నది.

రామ—జనకా! అమాట లనకుము. మమ్మాశీర్వాది శుభముగఁ బంపుము. కన్నీరు నిండును. ఇదె నమస్కరించువారము. (నీత రామ లక్ష్మణులు నమస్కరింతురై)

దశ—పుత్రా! అయినఁ బోయెదవా? నాయత్నుయలేదు.

నీ॥ కులశేఖరుని నిన్నుఁజూచి రాటపులకు నే

డనిపితి నని నన్నుఁ గనలకన్న

కైకపాపముగాక గలుగెడు నాపాప

మించుకలెయు నుచు నెంచెవన్న

మీఱఁజాలమిఁజేసి మితిమీఱి కలిగినీ

యుచ్చుల మని నీవు నమ్మవన్న

సడలించుశోకంబు సాక్షిచాలకయున్న

నేఁజచ్చినపుడైన నెఱుంగవన్న

తే॥గీ॥ మగున నీసీత వస్తుల నేమాఱకన్న

విన్నతమ్మునిఁ గరుణచేఁ బెంపవన్న

మాతలను నన్నుఁదమ్ముల మఱవకన్న

భూరియశమున మఱివునిఁజేరవన్న ।

కైకేయివూరపు దలంపున గుణసూషణుఁడవగు నీను భూరారణ్యముల చాలు
చేసితిఁగాయని నన్నుఁగనలకుము. ప్రాప్తము నెవరు వప్పింపజాలుదురు? కటకటా!
కూసతూతిక పాన్పుపైనుంచినను, గండువాతెడు లేమేను గులకరాళ్లపై నెట్లుండునో
ఎడకన్నెఱుంగక పొధములనుండినను గనిగందుమోయుఁదమ్మి వర్షాతపముల కెల్ల
ర్పునో? మెత్తని చిత్రాసనముల గ్రొక్కినను గ్రొన్నెఱుఱుబుద్ధుపదము లరణ్యకటక
శిలా ప్రదేశముల నెట్లు సంచరించునో? నేనేమనియేమిప్రయోజనము? ఈ సీతాలక్ష్మ
ణులు నీపై మోహమునఁ బాయక చనుదొంచెదరు. వీరిజక్కఁగా నరసికొనుము.
ఈసీత సుమకోమలి. ఆకొఱడవుల నెట్లు వర్తింపఁగలదో? అలయపండఁ గాపాడవల
యునుమా. సీతా! నీపతివెంటివోవు పాతివ్రత్యమునకు మెచ్చితి. మీరుపోవు విసినం
ముల భీకరమృగములును, రాక్షసుల సేలవులు నుండఁగలవు. నిర్భయముగాఁ దిరు
గాడనుమా వీరిరువురిలో నొకరువెంటరాక యెందును బోకుము.

కృష్ణీవృత్తము.

పురాకృతముదప్పునే పొగులకమ్మనీకై నయీ

క రాళ్లగతికిన్మమున్ననలకమ్మ యొందైననా

యరణ్యములనొంటిగా నరుగకమ్మనిధీతిగా

మ రాళ్లగమనా మమున్నకమ్మ యోకోడలా ।

కుమారీ! పోయిరమ్మ.

మంధ—(కైకతో) ఇంకమనము పొడమరమ్మ. అప్పుడే నీవేడ్చు మొగము పెట్టితివి.
ఏమిచేయుదునో—

(రామ, సీత, లక్ష్మణ—కొనల్యకు నమస్కరింతురు)

కాస - రామా! శీరమానసమున నంతయుఁ బర్యోలోదించి జూచియున్నాను. అన్నా! పోయిరమ్ము. ఈలత్ముణుని శీతను శేమణుము. వీననయ్యనెడ నెంతశ్రద్ధ యున్ననుఁ దక్కువేయగు. (రామునితల నివిరి యాలింగనముచేసి) రామచంద్రా! దేవతలు, భేదరులు, దిక్పాలకులు, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వరులు, పృథివ్యాదిపంచభూతములు, శ్రుతులు, శాంతిదాతులు, యతులు, నరులు, తరులు, గిరులు, దశదిశలు, సమస్త జీవరాసులు, సప్తాధోలోకముల సప్తాధోలోకములనున్న ప్రాణిసందోహము నీకప్పడు త్వేమయుగలిగింతురుగాక! (చేతికి రత్నగట్టి), రామా! దీనిబాయక రక్షించుకొనుము. అలనాఁడు తనతల్లి చాస్తియుఁ దీర్చి నుద్దేశించి సర్వప్రయత్నముల దేవతలజయించి దేవలోకమునుండి యమృతముఁ దెచ్చుట కుద్యమించి మ్రొక్కి యెరుటలిచిన గరుత్మంతున కాతని తల్లి యెట్టిదీవనలాసంగెనో యాదీవనలు నీకుఁగలుగన్యు. అతేయుండై సర్వాయుధా భేద్యుండై సురలఁబాఱఁదోలి సురపురి నాక్రమించియున్న వృత్రాసురుజంపు నుపాయము గానక తొల్లి దేవేంద్రుఁడు విష్ణుపువలన ననుజ్ఞ పడసి స్వసామగ్రుల సమకూర్చికొని ఋషి ప్రముఖులగు దేవతలకు మ్రొక్కి నిలిచి వృత్రుడై జోవుట కనుజ్ఞవేడగా, నాదేవతలాతని కేడుంగళముల నిచ్చిగో యాకుంగళములు నీకుఁ గానియు. మఱి బలిదానవనేత దేవేంద్రుని స్వర్గమపహరించి యలఘులీలఁ బాలింపు చుండ, నింద్రుని స్వస్థిమింద్రునకుఁ జేర్చునుద్దేశమున జనించిన వామనమూర్తిబలిం ద్రు ధరాదాన మడుగఁగోరి యటనుబోవ నాతనివేడి తనతల్లి యదితికి మ్రొక్కి నిలువఁగా రాజ్యభ్రష్టులై కడహీనస్థితినున్న యింద్రాదిసుతులఁ గాపాడికొనుచు గహనాంతరిమీల నిరుపేదభంగిఁ గాపురమున్న యాయదితి యా వామనున కెట్టి విజయములఁ గోరెనో యావిజయములు నీకుండనియు తనూజా! పోయిరమ్ము. లక్ష్మణా!

శా॥ అన్నాలక్షణా నిష్ఠురాటపుల నాహయెట్లుకాపాడఁగా
నున్నావో రఘురాముఁగోడలిని నిత్యోత్సాహముల్లాన్నినీ
వున్నావంచుడలంపనూటటుము నాకొక్కింతచూపట్టెనా
కన్నుల్లునగా వధూతనయభిక్షుంబిచ్చి మన్నింపవే॥

నీవు రామునితెంటు నేగెదవను కారణమునగదా యింత ధైర్యము వహించి యున్నాను. నీయన్నను వనినియను నిష్ఠురాటవిల బాధలాందనీక మరలఁ బురముఁ తిజ్జేవా నాకునీవ పుత్రపుత్రీదానమిచ్చిన వాడవగుదునుమా. నీతా! ధగణీజాతా!

సీ॥ మితభాషణములాడు సతివవౌటనుసాంపు
నింపునీమాటలానింప నైతి
మిలఁజూచిన దృష్టితగులువోయనుభీతిఁ
గన్నులారఁగనిన్ను గాంచనైతి
చిఱుతసిగ్గున నీవు చేర రాకుండట
నింపుగా నినుఁగా గిలింపనైతి
సుతనుమించినకూర్చి యతివయోకోడలా
కడఁగినీసుత్రూషణగాననైతి

తే॥ గీ॥ బాల నినుఁగను గానలఁ దోలుటాయె
నెటులవేఁగింతునమ్మ త్రోయింతునమ్మ
వంతఁజాలింతునమ్మ తలంతునమ్మ
యెంతునమ్మ ప్రాణముల భరింతునమ్మ ॥

చక్రవర్తి కుమారుఁడనియు, జక్రవర్తిపదమునకు రాఁగలవాఁడనియు, నమ్మి
జనకుఁడు నిను మారామునకిచ్చెను. ఎల్లప్పుడు నిను గారాముగాఁజెంచిన మిథిలా
నాగుఁడు నిన్నుఁజేత నిడుకొని కాపాడి తనయట్టివారఁగా భావించి నినుమాకోడలిఁ
జేసెను. అట్టి నిన్ను గుట్టలబట్టించి జనక రాజున కెఱయు నపరాధమెనర్చితిమి. ఇప్పు
డరని మానసమెట్లుండఁగలనో. విధిబలముచేసిన యీ కార్యమునకు మమ్ముఁగనలకుమా!
నిన్నుఁచొమ్మనఁజాలము పోవలదనఁజాలము. పోమనుస్వభావమునను, సమంచిత
సాధ్య గుణఁబునను, ధీవత్ప్రవృత్తి నై నీవతివెంటఁ గానల కేగుటయే విహితము,
సమచిత సతీగుణ సముపేతయగు నిట్టికోడలు మాదండనుండుటకు నోచునైతిమి.
మాసంతాప మార్ద్రవమేయెఱుఁగు. ఎట్లును బోవనున్నావు. పోవఁగలవు-పోయెదవు.
ఎట్లునుఁ జింతిమాన యత్నింపుము. పతివ్రతాతిలకమవగు నీకు నేఁ జెప్పవలసిన
ధర్మములేమున్నవి? జనకుండు నిన్ను మావశముచేసినదికల్ల. నాయిరువుర ముద్దు కుమా
రుల నీవశమిప్పుడు నేఁ జేయుటయధార్థము. వీరలనెట్లరసెదవో. వేళ వేళకు భోజన
మిడి వలసిన యుపచారములఁజేసి యెట్లు రక్షించెదవో, పూజనీయురాలవై మగల
సౌఖ్యముగ నీవతితో మఱిదితో మావీటి కరుదెంచి నాయాశీర్వాదము నెట్లు పడసె
దవో. సీతా! మిథిలాపురినుండి తెచ్చితివే ముద్దుచిలుకల వానినెఁగుండిపోయెదవు?
నీయాకలియైననుమాని వానినిఁ బోషింపుచు వచ్చితివే. అర్జ్యముల రామలక్ష్మణులు
నట్టిచిలుకలేయని యెఱుఁచుమా! అమ్మగో! పొన్ను. ఈపనునార్జేండ్లు మమ్ము మఱివకును.
అక్కటా! కాదు మరచిపొన్ను. (పద్మకు).

దశ—హా! నిర్భరము. సతీమణులారా! మిరండలుఁ బయనముకండు. సువంత్రా!
పురివారి నెల్ల నరణ్యమునను బ్రయాణము గమ్మనుము. చతురంగబలములతో స్వ
సంపదలతో నేనుఁబోయెద. ఈపాడూరు భరతుఁడేయే లెడుఁగాక. ఈవిధవయు—
కైక—

మ॥ ధరణీపాలక నేవరంబుగ సాంద్రఖ్యాతిఁ బాహురికి
భరతుఁ బట్టగు గట్టినిచ్చితివె నీపాడిన్య మింపాయెనా
వరమీ లేననుమితయేల సుతుతో బల్కనకుఁ బోయెనక
ఇరవారంగసుఖులుగామనుఁడు నీయిల్లాండుమీరందలుక ॥

రాజేంద్ర! పాహురికా నీవు భరతుని బట్టుగట్టి వరమిచ్చినది? వనియులే
యివ్వఁగలుగు. నీయాంధ్రతో నీవే సుఖుండుము.

దశ—హా! దైవమా!

రామ—జనకా? ఈమాటలేల? సుమిత్రాదేవీ? మామనెలనా?

(రామ-లక్ష్మ-సీత నమస్కరింతురు).

సుమి—తనూజులారా! కోడలా! నేనేమి వచింపగలను? అన్నా! లక్ష్మణా!

తే॥ గీ॥ తనర దశరథుఁగా రాముఁడలఁపవన్న
ఎలమి సీత“మాయమ్మ” యంచెంచవన్న
ఆయరణ్య మయోధ్యఁగా నరయవన్న
సుఖము దీపింప మఱినన్నఁ జూడవన్న ॥

పతివ్రతాతిలకమై శాపానుగ్రహ సాహస్యవిరాజితయై యొప్పు కాంక్షాశ్రేణి
మగళశాసనములుండ మీఁపేమికోజిత.

రామ—కైకేయిమాతా! నీవు మమ్మాస్వీకరింపుము.

దశ—హా! హా! వలదు. వలదు ఇంత యాశీర్వాదమే చాలదా?

కైక—వరములిచ్చువారిం గంటిమి. ఇంత యేడ్పువారిఁజూడము. (నిష్క్ర-9)

అనుబంధము 31

రామ—వసిష్ఠసంయమింద్రా! మాకనుజ్ఞమా? (రామ, లక్ష్మణ, సీత నమస్కరింతురు)

వసి—రామా! నిన్ను నేనేమాశీర్వాదింపఁ గలను? నీవెందున్న నదియే పుంమస్థానము.

దుష్టనిగ్రహమును, శిష్టానుగ్రహమును, నిజరామోద విభూతియు, శాస్త్రివపత్తికంధగ
హంస విఖ్యాతియు, నీకు సిద్ధిచుఁగాక. —

రామ—సుమంత్రా! ఇంకఁ బోదమురమ్ము. (రామ-లక్ష్మ-సుమ. త్ర నిష్క్ర-9)

అంధ్రనాటక పితామహుని దశరథుని పాత్రములు (అం. 2 రం. 3) మదరాసు 1911

దశరథ }
కౌసల్య } హా! మాభాగదేయము, మా జీవరత్నముపోయె. (మూర్ఛిల్లుదురు)
సుమిత్ర }

[ప్రవేశము: పౌరులు—(తాయి-పొరక మొదలైనవానితోవిధవయు)]

అనుబంధము 32

పౌరులు—అదంతాతిక్తకయ్యేది? అపలుగాకి మంధరముండ యెక్కడ? ఆ యవివేక దశరథుడేడి?

కౌస—పౌరులారా! ఏమి యిట్లువచ్చితిరి?

పౌరు—ఆ మంధర విధవయ్యేది? పలుగాకి క్తకయ్యేది? అడచెదము. పొడిచెదము—
తాతర గొట్టెదము. గుండు వేసెదము. పొకకలో గొట్టెదము.

దశ—పౌరులారా! అఘోరపాపుడ నిందేయున్నాను.

పౌరు—మోహ-తన్న-కొట్టు-చంపు.

1. పౌరు—ఈరాజు నేమిచేసి యేమిప్రయోజనము? వగములిచ్చి మిథువుచున్నాడు.
క్తకను మంధరను పట్టుదము.

2. పౌరు—ఏరీ! ఏరీ! వెదకుదము. పట్టుదము. నఱుకుదము.

1. పౌరు—ఓరీ! ఈగదిలోనికిబోయి తల్పులు వేసికొనియున్నారు.

పౌరు—వాకిండ్లు పగులగొట్టుడు. గోడలు పడగ్రోయుడు. (కలకలముచేయుగురు)

1. పౌరు—రావురా యీవాకిండ్లు?

2. పౌరు—అయింటికట్లనే యగ్నిపెట్టుడు. దగ్ధమైపోవనీ.

1. పౌరు—ఇంటిలో నగ్నియెందున్నగో వెదకుడు. వెదకుడు.

కౌస—పౌరులారా! ఇట్టియరాజకమా? దండించువా నెవరులేగా?

పౌరు—రాముడు పోయినదివ మాకు రాజెవ్వడు. మాటలాడకుము. చిక్కినవారి
జంపుదుము. చావగొట్టుదుము.

1. పౌరు—కొట్టుడు. కొట్టుడు ఎవ్వతెనైననేమి? ఎవ్వచైననేమి?

పునః ప్రవేశము: లక్ష్మణుడు—(శీఘ్రముగ.)

లక్ష్మణ—పౌరులారా! ఇందేమి చేయుచున్నారు?

పౌరు—ఇదిగో! యగ్ని-ఈయింటికగ్నిపెట్టుచున్నాము.

లక్ష్మ—పొండిక్కడనుండి. ఇంతయాజ్ఞ లేనివారుండరా?

పొరు—వీడేమిరా! మాటలాడుచున్నాడు. కొట్టుడు కొట్టుడు.

లక్ష్మ—దురాత్ములారా! చచ్చితిరి. (వెళ్లెక్కుపెట్టును).

[పునః ప్ర: (శీఘ్రముగ) రాముడు]

రాము—లక్ష్మణా! ఈవిల్లేటికి? పొరులారా!

పొరు—ఓరీ! రామచంద్రుడు మాటలాడుచున్నాడురా! వినుండు. వినుండు.
(నమస్కరింతురు.)

రాము—ఏమి నేయుచున్నారు ఇందు?

పొరు—కైకను మంధరను గాల్చిబోవుచున్నాము.

రాము—ఇట్టి మాతృద్రోహులుగలరా! ఊరకపొండు. రాజభార్య మీకుదల్లిగాదా?

2. పొరు—తెల్లియైనను మానము. తండ్రియైనను మానము.

1. పొరు—రామచంద్రునితోనా యిట్టిమాట లూరకుండుము.

రాము—పొరులారా! మీకు నమస్కరించెదను.

అనుబంధము 33

పొరు—అయ్యో! అయ్యో! (నమస్కరించి నిష్క్రమింతురు)

రాము—లక్ష్మణా! ఇక్కడనుండియే పోవుదము. అందుబోయిన మాయయ్య
యున్నాడాలస్యమగును.

రాము—(రథముపైన గూర్చుండి) సుమంత్రా! ఇది మాయయ్య వెనువడి వచ్చు
చున్నాడు. రథము వేగముగబోనిమ్ము. (నిష్క్ర-9)

దశ—(వెంబడించుచు-కాసల్యతో సుమిత్రతో).

కం॥ కలుషంబైకాని యన్యత్రమే

బలియని నరకంబైకాని వరములసియికో

పలవించిపిల్చు జనకుని

యులుకారగనింత తిరిగియోయనియననే!

సుమంత్రా! సుమంత్రా! రథమునిల్చును. సుమంత్రా! (గట్టివరచి) అయ్యో!
రథముపోయె. ఏళుత్యాత్ములైన దాని నిలువరే. మారాముని నాకిచ్చువారులేరే.
ఈసుమంత్రుడెట్టి దురాత్ముడు! ఎంతవేగముగబోలుచున్నాడు. రథపుటెక్కు
పైనగనబడదే! అయ్యో! ధూళియైనగానరాలేదే! రామా! రామా!

అనుబంధము 34

(మూర్ఖత్వము)

కొన, నుమి — హా! నాథా! (శిశిరోపచారములు చేయుదురు)

దశ — కొనలూ! రాముడుపోయెగా? పోయెగా మా రాముడు?

కొన — ఈవీధి నేమి. యీ ముఖము పోదమురమ్ము.

దశ — ఎక్కడికి?

కొన — అనియేగాదా కైకయిల్లు?

దశ — కైక! కైక! ఎప్పురాకైక?

కొన — హా! దైవమా!

దశ — కైకగదా? తెలిసెను. దానిభవనము కలువమూలకందము. నీయింటికి బిలువ

కొనిపోయి.

(యవనిక పడును)

ద్వితీయాంశము-సమాప్తము.

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

శ్రీ తీర్థ యోగము.

ప్రథమరంగము - కైకేయినగరు.

[ప్రవేశము: మంధర]

మంధర - అబ్బ! ఇప్పటికి నిక్కువయినా జావుదప్పెను. నేనేమి చేసేయన్నాను? ఎవ్వరొక్కరు నన్నిట్లేల తిట్టవలయు? నాయోగ్యుని కౌశల్యయందకున్న, లక్ష్మణుడు చంపుచుండేసేమా? ఈయూదుర్మార్గులో యిటికన్న పెట్టవచ్చిరి. ఈ విధవానుతులందఱు రామునివేటఁ బాడయిపోయినాగని తెలియవలెను నేనుఁ గైకయు వెలికి రామైతిమి. ఏమయినసేమి? కౌశల్యమేమో ముగిసెనదా! ఇంకిం దుండిన నపాయము. గిరివ్రజపురమునకుఁబోయెదను. పోవుదమా వలదాయని యొ చింతుచున్నాను. పాలుద్రాగుదనా? పాయసముభుజింతునా? ఇప్పుడే వెలికి పోయిన నిక్కడ మంటయేమో పెట్టినట్లాయను. పాలుద్రావినయట్లెయ్యగును. ఇందె యుండి భరతుఁడురాజ్యమేలఁగాఁ గైకకుమాఱుగా సర్వాధికారములు జరుపుచు నన్నుఁ దిట్టచు వచ్చిన యాయూరివారైఁ గనియంతయుఁదీలి నీవిధవలను విధవా నుతులను బాధించి కీడించి వేధించితివా, పాయసముదిన్నట్లగును. పాలకంటెఁ బాయసమే మేలుగదా? అయిన భరతుఁడేమైనఁ గైకకై విరోధముఁజూపెనా యప్పుడు పాయసముగాదు విషముద్రాగినట్లగును. దీనికేమిచేయవలయు? అట్లేల గును? భరతుఁడేమి మనుష్యుఁడొకడా? మొదటనొక వేళ సంతకురుగలిగెను, నేకచ్చత్రాధిపత్యముగాఁ జక్రవర్తిపదముగలిగినందులకు సంతసించకపోవునా? సంత సించినపు డిట్టిభాగ్యముఁ దనకుఁగలిగినందులకుఁ గైకను మేచ్చకుండునా? మెచ్చినపు డాకైక యీమంధరాసతీమణియుపాయమే తన్నిట్టి సుస్థితికడెచ్చెనని చెప్పకపోవు నా? అప్పుడు నేనెట్టివాననను! ధీధీ! ఈలాకమున నెవ్వరుపొందని యుద్రాఘ యపదవి నాగుఁ గలుగుఁగా! భరతుఁడెట్టి రాచకౌశల్యమైనను నాతోనాలోచింపక చేయునా? భరతుఁడేల నేగదా రాజ్యమేలుదానను? అదిగాక భరతునిపై నాకిప్పుడు - ఏనో! మోహ"మందురుగదా? అదిపుట్టియున్నది - పాంచులువిన ముంద

లిస్టుట నెప్పుడుతేలే? పుట్టియున్నది. నాయభీష్టునును భరతునివలన సదుత్తరము గలిగినను గలుగవచ్చు. రూపమునఁ గానుండినను, బుద్ధిగన మోహింపఁడా? నేనించుక వయసుచెల్లినదానను. నిజమే అయిన నేమి? ఏపుట్ట నెంతపాముండుటయు నెవ్వ కెటుంగుదురు? కావుననే వానికినుతోహంతును నప్పుడే జూబ్రవాని తెలియఁ జేసియున్నాను. నాయోచనా విశేషమువలనఁ దనకి పౌఖ్యముగలుగ నున్నదని తెలియఁజేసినాను. నాయభీష్ట మొకటి నెంతవేలైనా యింకేయున్నది? భరిత! ఏనో యింతాయాసముగా నున్నదని నేఁజెప్ప, మాండవియొక చరణమును గైక మఱి యొక చరణమును, నొస్తుచుండ భరతచక్రవర్తి యనుగడుగునకు “దేవి క్లుప్తున్నది” ఐచ్చించుచుండ నాభోగమెంత రాజించును! కానీ! ఊరక ముందుముందే “గొం తెమ్మకోరిక” లెందులకు? జరిగినప్పుడుగదా యరుకొనవలయు? జరిగినప్పుడుగదా ఫలము? ఏలజరుగుదు? నేనెంచినంతకంటె నెక్కువగా జరుగును. నాకుఁగలిగెడు కొడుకేభావిచక్రవర్తి కానుండునా? అదిగో! కైకవచ్చుచున్నది. మగనియొద్దకు సంతయింటికిఁ బోయియుండె. అదియేమిట్టి మోమున వచ్చుచున్నది? శేవునకుఁ బోవుదానివలె నున్నదే!

[ప్ర. కైక—(దుఃఖముతో)]

కైక — మంధరా! ఎంతపాపాత్మురాలవే! నీమాటవిని యెట్టిగతి తెచ్చుకొంటిని!

అనుబంధము 35

నానాధునికిఁ బిచ్చిపట్టియున్నది. కలువరించుఁగాని మరుమ్యలపైఁ బ్రజ్ఞలేదు. ఈ ప్రజ్ఞలేనివేళ సయితము కైకవచ్చినదన్న బెడమోముచేసి నను జూడఁడాయె. అయ్యో! ఆయుఖమునందలి శుష్కభావముమాడ నతఁడు జీవించునట్లులేదు. మంధ—కైకా! దైవము నీకేమిలోరాజించుచున్నాడే “మగఁడుచచ్చును. మగఁడు నచ్చునని” మొత్తకొనుచున్నావు. పెద్దకొమారుఁడు పడునాలుగేండ్లవఱకు గాని యూరికిఁబోయియుండ శుష్కభావముండదా? నేఁడు శుష్కభావముగానుండిన తేవు సగము శుష్కము. మఱునాఁడు పాదశుష్కము. నాలవనాఁడు, అగ్ని మగునూఁనిన్నిదినములుండఁగలదు? కైక — మంధరా! అంతయేకాదా? ఏమియుభయములేదగదా? మంధ—భయమేమున్నదే? అదియుండనీ, నీకొడుకు చక్రవర్తి యయినంతనే నన్ను మఱువవు కదా?

కైక — అదియుండనీ, మంధరా! రాముడెట్టి మహనీయుడే! చంపవచ్చిన లక్ష్మణుని నను బుద్ధిచెప్పెను. ఎవరివలనను మరలని శూరుల మరలించి మునుడప్పించెను. ఇట్టి చానికట్టి యవకారమెందితి!

మంధ — కైకా! నీవు పాల్కుద్రావనేరవుగదే. దీనిసంతయు నమ్మితివా? రాముడు, లక్ష్మణుడు, కౌసల్య, పురజనులు. మాటలాడుకొని నీయెదుట నిట్టి నాటకమాడి రాముడెంత సుభావినుడగుగా యనినమ్మి నీవుకరుణింపజేసిన కుహకముగదా?

కైక — మంధరా! అట్లనా? అంతయేయుడునా?

మంధ — అంతగాకెంత? లక్ష్మణుడు దశరథునిదెట్లువాడో? తిట్టెబో, అంత కోపము, అంతధర్మశాస్త్రవాదము గలవాడు, రామునిమాటనే చచ్చినట్టినకుండుట స్వభావోక్తియగునా? దశరథుడుచెప్పినను, కౌసల్యబెదరించినను, లక్ష్మణుడుధనువెత్తినను, మానని పౌరులు రాముని యొక్కమాటకే, కుదురుకొనుట స్వభావోక్తియూ? రాముడెంతయే మొనర్చియున్నాడు? ఈయతిశయోక్తివలననే సంవిధాన మేర్పడుగదా? అదిగాక రథమునెక్కి పోయిన రామలక్ష్మణులు మరల నెట్లు వచ్చిరి?

కైక — మంధరా! ఇప్పుడొప్పితిని. నీవెంత గుఱుతిందినావే! ఎంతయుపాఠమే!

మంధ — నాయుపాయమిప్పుడేమి? భరతుడు రాజ్యమేలునప్పుడు కనుగొందువు.

కైక — భరతుడెన్న జ్ఞాపకముగలిగె. వసిష్ఠుడేమియిట్లాడెను? భరతుడు రాజ్య మెల్లడెడట. నాముఖమునైనమాడడట. ఇట్లగునా?

మంధ — తొల్ల గొంచమట్లనే జరుగవచ్చును. “తల్లి కూరకృత్యమున రాజ్యము సంపాదించినంతనే కొంకులేక రాజ్యమేలెడగా భరతుడు” అని జనులందురను భయమున నట్లేచేయవలయు. నానాటనదియే చక్కబడును.

కైక — ఎట్టియుక్తియున్నదే నీమాటల? నీవు నానుజెల్లెలవు. (కాగిలిండుకు).

మంధ — చెల్లెలనును. కోడలనును. దయమాత్రముండనిమ్ము.

కైక — మంధరా! మఱియొకమాట. కౌసల్యకేటికే నీపైనభిమానము నీవు నిగ్గొప్పవనెను.

మంధ — అందునను మోసమే. నీవునాస్వాధీరమనియించి నన్ను స్తోత్రముచేసిన నేనుబిడ్డతనము మేలైనర్పవలెననియుక్తి. ఇట్టియుండల నేనెడతినో చూచినాను. ముందు యౌచనలు మిక్కిలిగానున్నవి. పాదమూరమ్ము. (నిష్కరి)

తృతీయాంశము-ద్వితీయంగము.

కౌసల్యయిల్లు

[ప్ర: దశరథుడు(పండుకొని) సుమిత్ర, కౌసల్య వసిష్ఠులు (ప్రక్కన).

వసి—నేడు కొంచెము గణయగనన్నదా?

దశ—ఏడుదినములైనదా నేనెదించి?

వసి—రాజచంద్రా! ఈయేడుదినములనుండి నీకు శరీమపై నించుకైన స్మరణయొండ లేదు. నేడు తెలివిగలిగినదలకు సంతసించితి.

దశ—సయమింద్రా! ఇంతటిసంతోషము? మనసున దావాగ్ని పుట్టియున్నది. దహించుచున్నది. పాపాత్ముడనైనందున నాతెలివితేని సమయమునఁ జావనైతి. క్రొత్తిక్రొత్తిగాఁ దెలు తెఱచి యుద్భవించు దానిమన మరల మరల గల్గివచ్చి మృతజెందఁగదా యీతెలివి వచ్చె.

వసి—రాజేంద్రా! చింతింపకుము యోచనీయములైన విషయము లనేకములున్నవి. రాముడరణ్యమనకుఁ బోయినరాత్రియే నీకుమతిదప్పె. నీసమృతి వడయక యేకా ర్యము చేయుటకులేక యూరకున్నాను.

దశ—హా! ఋషివర్యా! నీవలన నెట్టిమాటవింటిని! రాముడరణ్యమనకుఁ బోయెనా నేనమ్మును. పాపవడితిరి. ఇందే యూగనుండవలయు. విచారంపుడు.

వసి—అయ్యో! యేమిచేయకచ్చును?

దశ—అనిగా! రాముడెక్కడకేవచ్చెను. రామా! చూడుమా! నిన్నదలు నరణ్యము నకుఁ బోయినాడందరు. ఇటురమ్ము. ఏలదూరముపోయెదవు? ఇంతేలయోచన? వరములడిగిన కైక మృతజబొందె. ఇంతమటుకయు. పట్టముగట్టికొమ్ము.

వసి—కౌస } హా! మరలఁ గలిగెనే మతివిభ్రమము.
సుమిత్ర }

దశ—మతివిభ్రమము! నాకెక్కిడిదే మతివిభ్రమము. కైకచచ్చుట యబద్ధమా! రామా! నీనైన వీరికిఁ జెప్పుము.

వసి—హా! శ్రీహరీ!

దశ—శ్రీహరీ! శ్రీహరీ! ఏమి శ్రీహరీ? రామా! చూడుమా వీరల్ల “శ్రీహరీ” యనచున్నారు. కౌసల్యా! కైకేయిశవము దహింపబడెనా?

వసి—ఇప్పుడు తొందరపెట్టకఁడు. తర్వాత కార్యాలోచన చేయుదము.

దశ — కార్యలోచనములు? కార్యలోచనములేమి? రామునకుఁ బట్టముగట్టుటకంటెఁ గార్యమేమి? రామా! పోయిన్నాననుచేసిరమ్మ. ఆనారచీరలు విడుపుము.
(మెల్లఁగా) పొమ్మ-పొమ్మ—(నిద్రించును)

వసి — రాజేంద్రా!

దశ — (ఊరకుండును)

వసి — కొంచెము నిద్రపట్టియున్నది. తెలివిగలిగిన పిదప నడుగుండు. మిత్రవృత్తిన భరతునిఁ బిలిపింపవలయునా వలదాయని. ఇక్కడికార్యములొక్కటియు వానికిఁ దెలియకున్నవి. అడుగట బాబెట్లువ్రాయుదు?

దశ — (ఊరకుండును).

వసి — ఏమఱిగితనిఁ గాచియుండుండు. నేఁబోయివస్తును.

దశ — (లేచి) అచార్య! ఏటికిఁ బోయెద విందురమ్మ.

వసి — ఏల రావలయు? నీవుచక్కఁగ మాటలాడుచున్నదా?

దశ — మాటలాడకేమి?

వసి — ఊరక కలవరించుచున్నావే.

దశ — అయ్యో! ఈచింతాన్ని కాల్చి నిద్రయేలేదే? కలవఁ మెక్కడిది?

వసి — ఒకమాటడిగెదను. సత్తెనైన యుత్తమిచ్చిన వచ్చెదను. భీముఁడెందున్నాఁడు?

దశ — గొప్పవజ్రపురమున. ఇదేలడిగెదవు?

వసి — అయిన వచ్చెదను. (కూర్చుండి) భరతు నిటవరమ్మని జాబువ్రాయఁగోరి నిన్ను డిగి వచ్చితి. ఏముత్తర మిచ్చెదవు?

దశ — అయ్యో! వలవదుగుమా! అదుపక్కర్తుని మోమే చూడను.

వసి — అయ్యో! దశరథా! వాఁడొక్కపాపము నెఱుంగఁడే. ఇట్లేల?

దశ — వాఁడెట్టి వాఁడైన నేమి? ఎన్నితపములూ యెన్ని యష్టములూచేసి యోక్షక నీగుడగు కుమారుఁ బడసితివే. అట్టివాని ననుఁబాపెనే. బాలఘాతుకియే కిరాతక నంజాతయే, యట్టికైక కన్నవాని ముఖముఁజూతునా? చూచినప్పుడే నాపొరలుల బాసెద.

కాస — నాథా! అయినదయినది. ఈకార్యజ్యమున నేమిప్రయోజనము? మనదుష్కలమునకు, గైక కట్టిబుద్ధిపుట్టెఁగాక మెలవటించి దానిగుఱము తెలియనివాగమా? దానిక్షమింపుము. అది కడుఁగటకట పడుచున్నది. ఎన్నిమాఱులూ వచ్చియుండెను. దానిదుఃఖముఁ జూడఁజాల. ఇప్పుడే పిలువఁబెద. కరుణింపుమా.

దశ — అయ్యో! వలదు. వలదు. ఆపతిఘాతుకి నేఁ జూడను. కాసల్యా! నేనికనుగొన్నిదినములు జీవించియుండఁ గోరెన నీపనివలదు.

కాస—నాథా! నాథా!

దశ—(ఊరకుండును).

కాస—మరల మూర్ఖులీగెగదా?

దశ—రామా! రామా! ఇంద్రులకుండుకొంటివి? (నోకొట్టి) పండుకొనును. పండు.
కొనును. నిద్రపొయ్యి. అయ్యో! ఈపడునాల్లేడ్లరణ్యముల నెట్లుంటివి? అయ్యో!
నీకాలునేతులెట్లు కాయలుగాచియున్నవి. నిన్ను మరల నే జూడననియెంచి
యుంటినుమా? నీమధ్యమెయి మరలజూడలభించెగా? పండుకొనును. లేవకును.
అక్షైక మియ్యునెంతబాధపెట్టెను. నీతా! ఏల నిలుచుకొనియున్నావు? కూర్చుండును.
లక్ష్మణా! కూర్చుండును. తేవేచేయుదమా రామా నీపట్టాభిషేకము? నీవు
పోయితివి. భరితుండుచచ్చెను. ఈపడునాల్లేడ్లు వసిష్ఠుడే రాజ్యమేలుచుండె.
నీగా! ఈమధ్యనా నీవీకొడుకుంగనినది? తెమ్మామనుమని. (ఎత్తుకొని ముద్దాడి)
ఆ తేవేదవాడె? ఎట్టియ్యదుమనుమడు. రాయనిపోలిక తీసివీయుండ నున్నాడే.
నీతా! ఈమధ్యనుమారు నరణ్యునంగంటివే నీకానుపెవ్వరు చేసిరి? ఉపచారము
లేవ్వరు చేసిరి?

కాస—సుమిత్రా! నా నాగుడియభాసస్థితివైన, మనుమని ముద్దాడుచున్నాడే, ఈ
భాగ్యమైన నాకులేదే.

దశ—“అభాసస్థితి” ఏటి? కాసల్యా! చూడుమీమనుమండెంత ముద్దుగారుచున్నాడు.
నీమిమిబాడ్యము ముద్దాడుచున్నావు? అయ్యో! నీవేలేమి? ఆతేవేదయ్య నీకికను
మాటలురావా?

కాస—
సుమి— } హా! వైవమా! హా! నాథా!

దశ—కాసల్యా! ఇంతవఱకు నేనేమిమాటలాడితినిో యెఱుంగ. నాకాయాసము
మిక్కిలిగానున్నది. నేట్రతుకనుసుమా?

కాస—హా! నాథా! అట్లేలమాటలాడెదు? నీమయినది?

దశ—కాసల్యా! సుమిత్రా! నేనిదివఱకు మీకుం జెప్పని రహస్యంజెప్పెదను. నాకా
యమురులతోడి యుద్ధమునకుం బోవకముందు ఘోరకాపముగలిగె. అదియింత
వఱకు స్మరణకు రాదయ్యె.

కవిరాజవిరాజితము.

సరయుఁగ పొంతనొకానొక రాతిరి సామజబుద్ధి ధరాసురునా
శరచు నజంపితిదాని నెఱింగి వెనక్ దలిదండులుచచ్చి దు
స్త్రమగుపుత్రవియోగముగాంచి సుతాసుత యంచుదహించుచుదు
ర్మరణమునొందుమటంచు శపించిరి మాను నె తాపసశాపమిలక ॥

కాస—నాథా ! నీకలవగపుమాటలలోనే నిన్ను నే. యీ పాపవృత్తాంతము వింటిమి.

దశ—వింటిరా ! ఆశాపఫలమును భవిష్యక తీటునా ? ఇకఁగొన్నిగడియలకే నాయఃత్య
మున్నట్లున్నది.

వసి—ఇట్లేలందువు ? నీకంటెఁగట్టులను భవించిన వారులేరా ? ఇదిగో ! కైకయి
వచ్చుచున్నది. ఊతారుము.

[ప్ర: కైక—(దీపభావమున).]

కైక—హా ! నాథా ! నన్నేలయిట్లు నిరాదరణచేసెదవు ? నేనెట్లు భరింపఁగలను.

దశ—హా ! హా ! కైకా ! కైకా ! అయ్యో ! కుమారా ! రామా ! (మోటుద్రొప్పి)
నిన్నెట్టియిడుమలపాలు చేసితిని. నీకు బగదాయనైతి. మృత్యుదేవతకు వరము
లిచ్చితి. నీపాలి యమకింకరఁడనైతి.

స గ ర.

నాకేలాకర్ము నాయున్నతగుణముకి యానన్యకందర్పుడయ్యో
కీకారణ్యంబులం జిక్కితివె తనయనీకీడు చింతించినన్ను
బోకార్పొగంటినెంతో పొగిలితివెక నే బోయెద నిన్ను జూడక
కైకానీకైకదా నాకలుషహరుని నాకామనిం గోలుపోతిక

అయ్యో ! ఇట్లున్నది యెఱుంగఁగదా ? అక్కటక్కటా ! నామరణమునేక
నామధ్యలాడు, నామోహపుబట్టి, నామలభూషణుడు, నామన్మథమన్మథుడు,
నావేలుపుమొదవు, నాపూర్ణచంద్రుడు, నావంశాధరణు, నాతరుణామృదు,
నానోయఫలము, ననుగన్మత్రుడి, నాధనము, నానిధానము, నాశిఖరము, నాచూళికా
భరణము, నాకమనీయాదర్శము, నాచింతామణి, నాదైవము, నామృతవిశేషము,
నాజీవనత్నము, నాయమంకపాపండు నాదండనుండుటకు నోచునైతి. గదా ? రామా !

సూర్యకుల కలశవారానిధిసోమా ! నిన్నెంతలయించితి, ఎట్టినిష్ఠరాటవులకుఁబంచితి.
ఎంతకూఁగకృత్యమొనరించితి, కుమారా ! నీవీవుకి మరల వచ్చినపిదప నన్నుక్షమింప
వలయు నుమా ? అప్పుడు తేడికొనుటకు నేనుండఁగలవాఁడఁగాను. ఇప్పుడే బ్రతికి
యుండఁగనే విన్నవించెద. ఎట్టికూరాత్ముఁడనైనను, నెట్టి భీకరిశాత్రవుఁడనైనను,
దండైనగుడుఁగదా ? నిమ్మరొణ్యముగ నిన్ను భయంకరాటవులకుఁ బంచి నిర్బంధిం
సాప్రాణలతకుఁ గుఠారమెత్తిన యీకిరాతకవిధవనే, నీవేగ్గులాడ నైతివే. ననుక్షమిం
పనా ? శుభ్రుడనై, సత్యపాశాబద్ధుడనై వృధుఁడనైన నన్ను క్షమింపవా ?

లయగ్రాహి.

మందముత్తినై మదనసుందరునినాకొలఱు

జందురుని నెందమగునందనుని నిన్ను

ఁజెందమున నింతయునుఁ గొందలములేక వను

లందు ధరణీధరములందు వసియుంప

వందరఁగఁ బంచిపెరిగింది దిగులొంది బెడఁ

గొంది వడఁగింది మదిఁగుందితిఁ గుమారా

సుందరతఁ జిందునరవిందములఁ జిందురుని

విందుగను నీముఖ మీఁకెందుఁగను గొందున్ ॥

అయ్యో ! ఏమిక్షమించి యేమిప్రయోజనము ? నీయ్యుమోము మరలఁజూడఁ
జాలఁగదా ? అక్కటా ! నీవా పాడువిసినములకుఁబోవునాఁడు నాలోమాటలాడితివే,
అదియే కడమాటాయెఁగా ? నామనమస్కరించితివే అదియే తుదనమస్కారమా ? నిన్నా
శ్లేషించితివే అదియే యంత్యాశ్లేషమా ? నీవుంధమెక్కి పోవ వెనుదలిచిచూచితివే
యదియేకడమాటా ? అక్కటా ! ఎట్లుభరింతు.

సీ॥ వనికేగునాఁ నడున్జనకా యనుచుఁబిల్చి

తదియయో కడపిలుపాయెనాకు

ఆకైకయింట నిన్నాల్లింగనముసేయు

టదియయో కడసారియాయెనాకు

ఆనాఁడు నీవదనారవిందముచూచు

టదియయో కడచూపెయాయెనాకు

అలనాడునీవునన్నడలకుమనియంటి

వదియెయో కడమాటయూయెనాకు

తే॥ గీ॥ ఎటుబధరింతుఁదరియింతు నిలజరింతు

నుసురుచాలింతఁ బలవింతు నుమ్మలింతుఁ

గడగివేగింతుఁదుదఁగాంతుఁగలవరింతుఁ

గృతముగణియింతు రఘురామరిపువిరామ॥

అసీతాస్వయంవరమునాడు లోకమువారందఱు నీనుమెచ్చి మెచ్చి పొగడుచుండఁ గన్గానందముగవెంటినే. ఇట్టిక్రివంతున కిట్టివంశభూషణునకుఁ బట్టయుగట్టక నారాస్వ మేలయనియెంచితి నే. ఎంచియు మఱిచితి నే. మరణసూచకమగు దుస్వప్నము నెచ్చు పఱుదలంపనైతి నే. భరతుండిందన్నప్పడే యాస్వప్నము రాగూడదా? నావిధ నన్నెంతిచేసెను! అయ్యో! తాపనులే. శతవృద్ధులే. అట్టివారి యేకపుత్రుని నిశపరాధుని నాపాడుబాగుమునఁ జంపితి నే. నాకునలుగురు కొడుకులుండియు వారిలోనొకని నరణ్యమునను బంపుట కిట్లుపరితపింతు నే. ఆయేకపుత్రునిగోల్పోయి యావృథాంధ దింపకులెంత శొచ్చిగో. ఎంత కటకటపడిగో. ఎంత తపించిగో. అటుతప్పులైనవా రిచ్చి నతాపము నాకుఁ దప్పనా? నిర్దగ్ధము చేయదా?

క్రొంచకదము.

దానవభీమా-తారక నామా-ధరిణివర వినుతదశరథ రామా

దీనసురాగా-ధీగుణయోగా-త్రిదశవరసుత విదితబహుభోగా

మానవపీరా-మారశరీరా-మురరిపునుహిధరమడపవిధోరా

భానుసుతేజా-పాలితరాజా-బహుళేసుగుణముత-వరితధరాజా॥

హా! సీతా! ఇందుగల సర్వైశ్వర్యములమాని నీపతివెంటఁబోయితివిగా.

సుంగంధీ॥ ఈమలేనిసాధ్వి సేవహీనభంగినీపతిక

గూడిరాజ్యభోగ మొండఁ గోరియుంటిఁగాదె యూ

పాడుకాన నెట్లునీవపార దుఃఖమొందెదో

కోడలా నినుండలంపఁ గుందుమానదయ్యోయో॥

రామా ! భరతుఁ నజగటఁ జూడకుము. వాఁడు నిరపరాధియ కానోపు. ఈ దుడుకుచెయిద మీదుఁజూతిడ కాక చాఁడు పాపరహితుఁడుగా నుండనోవునుమా. చానిక్షమింపుము.

అనుబంధము 36

రామా ! రామా ! రామా !

(చచ్చును).

కొస—నాథా ! రాముఁడు నీకుఁ జెప్పఁడా మమ్మాఁజడింపుమని? ఇదియూఁజడించుటయో?

ఏలమాఁజూడవు ? (చూచి) హా ! నాథా ! (పడుచు)

సుమి— } (చూచి) హా ! ప్రాణేశా !

కైక— } (పైఁబడుదురు)

నని—ఏమి ? ఏమి ? ఏమి ?

కొస—ఇంకేమి ? నిద్రియస్వాంతుడై మాపతి మును జూసిపోయె.

నని—హా హా హా హా హా ! హరి హరీ ! (లోనికిఁబోవును).

అనుబంధము 37

కొస—నాథా ! మిమ్మునిట్లనాథలఁ జేసిపోయితివే. మాపైనితఁ కరుణఁకలుగదయ్యెనే. ప్రాణేశా ! మేమెందఁజోరువారము? మమ్ము నెవ్వరుమాటాడించెదరు? రాముడు నాకులేకపోయినను, నీకుఁజూచేసి కాలము గడపెదనని యెంచియుంటివే. ఆవుణ్యమునాకు లేదయ్యెనే. ప్రాణకాంతా ! “రామా ! రమ్మ మార్చుండుము. పండు కొనుము”. అని కలవరించుచు నైన నింకఁగొన్నియేండ్లుండవైతివే. నీవు కొంతదుఃఖమనుభవించి కన్నులుమూసితివి. మాకుఁగదా పడరాని పాట్లుగలిగె! నీవు సత్యసంధుఁడవని ప్రతిజ్ఞ నెఱసి జగములఁ గీర్తిగంటివి. రాముఁడు జనసునాఱ్ఱ నెఱవేర్చిన కీర్తిగనియె. దుష్ఫలములన్నియు మాకుఁగలిగించితివి. అయ్యో ! సత్యమునకై కొడుకుఁగానలకంపితివి. సత్యమునకై మరణముఁ జెచ్చుకొంటివి. సత్యమా ! సత్యమా ! హా ! నాథా ! (మూర్ఛిల్లును)

అనుబంధము 38

కైక—హా ! నాథా ! ఇట్లవునని కలనైన నెంచవైతివే. ఎమిప్రాప్తిఁ జెచ్చుకొంటిని. ప్రాణేశా ! ననుఁ గన్నెత్తిచూడుము. సాకువరములువలదు. ఇంకఁడుగను. ఎవరియును వలదు. రామునిఁ బిలువఁబంపుము.

కాస—కైకా! మావలె నీవేలయేడ్చెదవమ్మా సంతోషంపక? నీకొడుకునకు బట్టయు గోరికదా యింత కార్యము జేసితివి? నీయపరాధమునకు ఫలము నీతోడ మమ్ము విధవలజేసితివే, అమ్మా! నీకేమికొఱుత. కొడుకున్నాడు. చక్రవర్తియైయ్యెడు. నాకు కొడుకులేడే. నానాథుండు పోయెనే, హా! నాథా! నాథా!

సుమి—ప్రాణేశా! ననుజూచినప్పుడంతయు నాకు సుమిత్రనామయు కడుసాధక మనుచుంటివే. “సుమిత్రా” యని నన్నెవ్వరింక బిలుచువారు? కైకా! ఇంక సర్వసాధులు లనుభవింపును. నేనేమి తప్పవర్చితి నే? నన్ననాథుగా జేసితివి.

వసి—(వచ్చి) రాజదేవులారా! ఇంకేమి ప్రయోజనము? మీరెంత శోకించినను దశరథుడు గాంగులఁడా? ఊఱిడిల్లుడు.

కాస—అయ్యో! మాదశరథుఁడిం కెక్కడనున్నాడు. ప్రాణేశా! నీయుద్ధకుమా రుఁడు గాయుడగుచెంచినాడు. చూడుమా.

వసి—చూచి భరింపజాలను.

అనుబంధము 39

తృతీయాంశము సమాప్తము.

శ్రీ

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

చతుర్థాఢ్యము-ప్రథమరంగము.

బాట (దారి).

[ప్ర: భరతుడు, శత్రుఘ్నుడు (రథముపైన)]

భర — శత్రుఘ్నా ! రథమింత నిలుపుము.

అనుబంధము 40

ఇది యయోధ్యలో శమాత్రులున్నది. ఊరుదాపుననువచ్చినది. కడుపునఁజేయివెట్టి కలఁచినట్లయ్యెను. గుండెగులయ్యెను. మరలనైన నీజాబుల యథామాలో చింతము శత్రు — ఇన్నిమారులు చనివితమే —

భర — ఎన నేమాయె ? మరలఁజూతము. ఎమయినఁ దెలియునేమో. (జాబులుదీసి)

ఈజాబు మాయయ్యి యీచైత్ర శుద్ధ చతుర్థివ్రాసినాడు. నాకు నష్టమినాడు ముట్టినది. ఇందేమియు విశేషములులేవు. ఆకస్మికముగా రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవము తలపెట్టినట్లును, నిందులకు దీనిస్వప్నము కారణమనియై వ్రాసినాడు నేను లేకుండుటకు మిక్కిలి చింతిల్లియు శుభదినములు లేనందున విధితక పంచమి నాడే మహోత్సవము నెఱవేర్చుదు వని వ్రాసినాడు. దీననేమున్నది ? ఈ మంధరయు, వసిష్ఠుడును వ్రాసినజాబులే యవిదితాగ్రములు గనున్నవి. మన తండ్రివ్రాసిన జాబు నాకుముట్టిన యష్టమినాడే మంధరజాబును ముట్టెగదా ? అయిన నది దానిచే బలమినాడు వ్రాయఁబడినది. దీనిమరలఁ బర్యాలోచింతము. (చదువును)

“చేయు విశ్వాత్తులు. ఇందు విశేషోపదేశములు మెండుగాజరిగినవి. పూర్ణస్థలితాగ్రము తెలిసికొనక వానినన్నిటి మీరునివేదించుట యనావశ్యకమని మానితి. అవిమీను మిక్కిలి సంతోషావహములగుటచే ముమ్మందు మీజాబుమాత్రమువ్రాసితి. ఎట్టి సంతోషమైనను, స్వల్పముఖులతోఁజేసిన నే యానందజనకము. బుద్ధిశాలు రాదుఁఖమును మఱచి సంతోషమునే గ్రహింతురు. మీరు సుధీశాలు లేకదా ? మీసంతోషమునకు నేనేకారణభూతనాటచే నేనే ముందీజాబువ్రాసి యున్నాను. మీరెప్పుడేమి యుద్వరపడి రావలసిన యవశ్యకములేదు. ఎంత యాలస్యముచేసిన నంతమేలు. కార్యసాధకమునునగు. ఇట్లు. మంధర”

ఇంతమైనను దీనియర్థము తెలియదగదా? సంతోషమేమో, చింతయేమో తెలియకున్నది. నాటినుండి వృత్తాంతమే తెలియక పరితపింప శుద్ధ త్రయోదశి నాడు వసిష్ఠులు వ్రాసినజాబు మొన్న పూర్ణిమనాడు చుట్టెరుగదా? దానిదిలక్షితము. “రాము పట్టాభిషేకము నిల్చియున్నది. ఈజాబందినతోడనే యశీశ్రుముగ నీవురావలయు. మనోవేగమున నీవువచ్చినను, నింకను నాలస్యమేయగు. ఇంగు జరిగియుండు సందర్భము లెన్ని గ్రంథములు వ్రాసినను దీనిదు. అవి క్షేమవార్తలనుటకును, దుఃఖవార్తలనుటకును, నీచేయున్నది. ఈజాబు తెచ్చినవారి నేవృత్తాంతము నీవడుగ వలదు. నీవేమడిగినను మూకభావము వహించియుండ వలయునని వీరికి గట్టికట్టకయొక్కబడినది. నీవింక వచ్చువఱకు నిక్కడియుదంతములు నీకుఁ దెలియ గూడదనియుఁ దెలిసినను బ్రయోజనములు కావనియు నిష్కాన్వబడియున్నది. ఈజాబుచేసిన మూడవనాడు, తుదకు నాల్గవనాడు, నీవయోధ్యుఁ జేగకున్న నీవు దశరథునితోడుకవనుట నిష్ఫలము. ఇది గురువు నాశ్చర్యగా భావింపుము”

ఇందు శ్రీకారముగాని కుశలోదతముగాని రుదకాశీర్వాదమనియైన వ్రాయలేదు. ఎందుడును?

శక్ర — భరతా? ఎన్నిమాలులో నిదివితిని, ఎవైన, తెలిసెనా? ఇదేయూరు సమీపిఁచె. పోయిన నన్నియు విశదములగుగదా?

భర — శక్రఘ్నా! ఎట్టియుత్పాతిములు జరిగియున్నవియో తెలియకున్నదిగదా? మానవకుని సావములను నిమగ్నమిచ్చి యతిని యూరింగనగు వదయువఱకు, శ్రీరాముని జనుల కెఱిగియిని దీవనలు వదయువఱకు, లక్ష్మణుని సౌఖ్యోదంతమువినువఱకు నాకూటం కలుగదుగా? శక్రఘ్నా! ఏమితివే యీపురము పొదురివలెనున్నది. ఈపౌరులఁగంటివే. నన్నుఁబూచి కన్నీరునించి మోములావలఁ ద్రిప్పకొని పోవుచున్నారు. నన్నిక్షేలమాచెవరు. నాకుఁ గళవళ మగుచున్నదినుమా. ఈసంతాపము నకుఁ గారణము దశరథుడో రాముడో మఱియెవ్వఁగో యెఱుంగగదా?

మ! పురివారల్గునఁగించికన్నులను వాఘ్రూకంబునిండుగ సో

దరయావై పున మోముఁడిప్పి చనుచందఁబూహచేయగందు

స్తరమాతండ్రియొ రామఁడోజననులో సౌమిత్రియో సీతయో

వఱితాపంబునకుం గతఁబు మఱియెవ్వారోయెఱుంగగదే!

మ! వికచాబౌధము ధారుణీశు ముఖముఁ వీక్షింపఁగాఁగల్గునో
నుకృత్యోదంచితసాధ్వలఁజననులఁ జూడఁగనున్నాడనో
యకలంకంబగు రాముమోముఁ గనుభాగ్యంబున్నదే యెట్టునా
నొకొ వీనుంగవనెట్టి వార్తవివేగానున్నాడనో సోదరా ||

అనియేల సగుమోములఁ లక్ష్మణుఁడు నాకెదురు రాకున్నాడు? రథమింక
నిలుపుము. వెనుకకుఁబోదము. క్షేమోదతనులన్నియుఁ దెలిసి వఱిగెత్తిము.

శశ్రు—అట్లుగైర్వ్యవధి శ్రయోజనమేమి? వైతేయి మాతెయిల్లే సమీపముననున్నది.
అయ్యెడఁకి పోవుదమా?

భీ—ఎక్కిశివైనను బోనియ్యు. కన్నులు చెవులు మూసికొనియుఁ దెడ. “క్షేమ” పను
నాస్తిసోట వచ్చుదఱకు నిల్లెయుండెద. అయ్యో! నాపాడుచెవులీ నాఁడెట్టి
నాస్తి పనునన్నవోకగా?

శశ్రు—అట్లుగల్గుము. వైతేయి మాతెయింటికి రథము పోవనిచ్చెదను.

(నిష్క్రమింతురు).

చతుర్థాఞ్జము-ద్వితీయఃపఠ్యము.

కై కేయియిల్లు.

[ప్ర: కై కేయి (దుఃఖమున) — మంధర.]

మంధర — కై కా! దుఃఖింపకుము. ఏమిచేసినను దశరథునిఁ బడయఁగలవా? నయను చెల్లినవారిఁ బెండ్లియాడిన కాంతలకంతయు రాఁదగిన గతియే నీకుఁగలిగెను. నీవేమి లోకమున కరుదా?

కై — మంధరా! నీదుశ్చరితముగదా. నన్నీగతికేదెచ్చెను. నేనింద తీవలె సౌఖ్యముగ నే యుంటినే.

అనుబాధము 41

సీ॥ కలకామఁజేర్చి గలిగించు నత్యంత

కలుషకృత్యం బాచుఁదలఁపనైతి

పోకార్పవిషినాళి లోకైకవీరుఁడౌ

సుకుమారుఁడే యంచుఁజూడనైతి

పాపబుఁదలపోయి కాపాడువరముల

కిదిఫలంబగునంచు నెన్ననైతి

నాథుండు సవతులు నాకాల్లఁబడివేడ

నార్ద్రమాససమిత యరయనైతి

శే॥గీ॥ నవనియవసతులలోన నత్యధమనైతి

ధవునిపాలిటికే బగదాయనైతి

విపులసంకటములగుండు విధననైతి

మంధరా లోకనింద్యునై మనఁగనైతి॥

మంధర — నీవు వ్యసనమువేళ గనుక నీవేమన్న మూకుందును. ఔసమ్మా! నాదుశ్చరితముననే నీవు చక్రవర్తిమాతయైనది. నాదుశ్చరితమువలన నీమిశాపృథ్వియేదే? నిసతి యింకఁగొన్న దినులులకైనఁ జచ్చియుండఁదో? రామదాసుఁడై యుండఁదగిన నీవట్టి చక్రవర్తియవులయుం, కొన్నిదినములకైనఁ జావనన్న నీవతి యిప్పుడే చచ్చి టయునుపోల్చి కులఁదూగఁజేయును. ఏదియెక్కువగనో? అదియెట్టిసతియే?

నీకుమేచ్చి వరములిచ్చి నీకు స్వతంత్రముగల వరములడిగిన మాత్రముననే, తాజచ్చుట
వలకు నీముఖమయిననుఁ జూడనిపతి యేటిపతియే కీశపతి ? అతఁడుండి యేమిసుఖ
మనుభవించునుంటివి ? నేను ఖండితవానిగానఁ గనలకుము. అతఁడు పోయినదే
యిప్పుడు భగవంతునికి క్షేమము. తండ్రియుండిన భరతుఁడు రాజ్యమేల నొప్పుకొను
చుండెనో లేనో? ఇప్పుడు నిరాట కము. ఇప్పుడో యింకొక క్షణముననో భరతుఁడు
రానున్నాఁడు. వానియెగుట నీపిల్లు చింతతో నేడ్చుచుండిన నేమనుకొనును. ఇది
యెప్పుడో భగవంతుఁడని యిట్లుచేసియుండునని యనుకొనఁడా? నీవింతచేసి, సవ
శులవలనఁ గిట్లుబడి కన్నముండలతో ననుఁగిట్టిచివి పతిని బోవఁగొట్టుకొని యం
దఱివలనఁ గిట్టునడుటకా నీవిట్లొనర్చుట? వండి తపిలదించి యాసున నుంచుకొని
యరుపానగూ గలిపి కబళిముఁజేరఁబట్టుకొని నోటికిఁగొనిపోవునప్పుడు నేలఁబాఱ
వయఁజూచెదఁజే. అనిగో! రథధ్వజము. భరతుఁడే వచ్చెఁగాఁబోలు. దుఃఖము
హునుము. మండహాసముఁ చెచ్చికొనుము. కాగ్యముసాధింపుము.

[ప్రవేశము: భరతుఁడు శత్రుఘ్నుఁడు.]

భరతుఁడు } (కైకకు సమస్కరించెదరు)

కైక—(మందహాసమున) అన్నా! భరతా! లెమ్ము.

భరతు—మాతా! ఊరంతయుఁ బాదువడియున్నది. ఎట్టివిశేషములుగలిగె? జనకునకు
క్షేమమా? తెల్లలకందఱికి సౌఖ్యమా? సేతారాములకుఁ బ్రమాదమా? లక్ష్మణు
నకుఁ గుశలమా? ప్రజలకంతయు నానందమా? రామపట్టాభిషేక మేలనిల్చెను?
నీముఖమేటికి స్మితసహితమయ్యి వంతమానదు?

భుజంగప్రయోలేము.

క్షమాధీశుఁడమ్మా సుఖంబున్నవాడే

సుమిత్రాదిమాత ల్విశుద్ధల్బభంబే

ప్రమోదంబే రాముండు రామానుజుండు

సమాఖ్యాతయానీత సౌఖ్యంబెమాతా!

కైక—కుమారా! ఈవశరథుఁడు ననుమోసముచేసి నిన్ను వచించి నిన్ను గిరివ్రజపుర
మునకుఁబంపి రాముని పట్టాభిషిక్తుఁడేయనెంచెను. అల దేవాసురుల యుద్ధమునాఁడు
అతఁడు నాకు చెందువరముల నిచ్చియుండె. ఇప్పుడు వానినడిగితి. ఒకటికి నీవల

బట్టయుగోరితి. మఱియొకటికి రాముడొపసవృత్తి బదునాలుగేండ్లకల్యమున మండ
వేడితి. సీతాలక్ష్మణులతో రాముడరణ్యమునకుబోయె. ఇప్పటి కేదదిగయుల
కిందట దశరథుడు మాత్రము కాలధర్మమునొందెను.

భగ- } హా! పతిఘాతుకీ! పుత్రఘాతుకీ! (మూఁఖులును)
శత్రు }

మంధ — (తొంగిచూచుచుండును).

భగ — (లేచి) హా! పుత్రఘాతుకీ! నీవేలపుట్టితివి? నాకేలతల్లివైతివి? నుగుమారుడైన
రామునీవడవుల నుండఁగోర నీనోకెట్లాడెను? అక్కటా! నీపుత్రయారాజునకు
జనించినదావా, కటికరాక్షసునకు నీతల్లి నినుఁగనియుండవలెఁగాక? ఇట్టిద్రోహ
బుద్ధి నీకుండునా? ఏమిమరులే? ముద్దుమమారుని, నాకులస్వామిని, నాదేవదేవుని,
నడవులకుఁబంపి పఠినెఁ జరిపికొంటివే? దశరథునిపాలితి మృత్యువేదవత్వతి. ఇట్టిద్రోహ
కృత్యమొనఁపి బిజినవ్వుడెచ్చుకొని నాతోమాటలాడనోపితివా? నీకుఁ గొడుక
నవుటచే దుర్జ్ఞానుడనైతి. అపరాధపాలైతిని. కైకా! ఆరామునిఁబొని నేనుగూర్చి
మునకు సమ్మతిఁజూపని నెమ్మితివా? నీకు జనించినమాత్రనే నీయట్టి ప్రాణహానియు
నాకుండునని యెఱచితివా? నాని పాపసేవలేని సురరాజ్యమైన నేనానిఁతునా?
నాజనకునిఁ జంపఁగలదానవని యొక్కనాఁడు నిన్నెఱుఁగఁగదా? అయ్యయ్యా!
నిల్లినిడ్డలకుఁ, దండ్రుకొమారులకు, నన్నదమ్ముల కెరువుచేసితిమిదే? అక్కటా!
ఆజనకుడు నన్నెంత తిట్టుకొనుచుఁ బ్రాణములఁ బొసెనో? ఆరామునికి నాపైసెంత
వినుగుగలిగెనో? లక్ష్మణు డెంత కెట్లోచ్చెనో. ఆపతివ్రతా తిలకము, కాసల్యకు
మోమెట్లుచూపుదు? అయ్యో! ఈజన్మమేటికి? శ్రీహరి!

శత్రు — భగవతా! ఇదిగదా యంతఁ గారణము? ఇప్పుడు తెలిసెనా? ఇది నీకుజాలు
వ్రాసినలక్షణ విప్లవమైన నెఱుఁగనయ్యెనా? అది సంతోషమంట! ఇదిస్వల్ప
దుఃఖమంట! స్వల్పదుఃఖము వృత్తాంతము విదితమాయెఁగదా, ఈపలుగాక, ఈ
బాలఘాతుకీ, ఈజగజంత, దుర్జ్ఞాతీ! చావుము. (మంధరను బడతేసి కుస్తక
దొడ్చును).

మంధ — అయ్యో! అయ్యో! చెచ్చితి. చెచ్చితి!

శత్రు — (కత్తిపట్టి) ఈమరాత్మరాలినిపుడ — (కైకపైఁబోవును).

భగ — (నిలిపి) శత్రున్నా! ఈకులద్వేషిణి జంపినపోషము మనకేల? ఎట్టిద్రోహ
మానసమైనను మనతల్లియిదియను మహాపయశము మనకుఁ గలదుగా? ఇదివతి
పుత్రఘాతుకీయైనను మనము మాతృఘాతుకులేల కావలయు? మనమిట్లు చేసిన

మృత్యు రాముడు వ్రోహులనా? ఆదరించునా? దీనిజంపుట రామునికి హితమైన లక్ష్యములు చంపకుండునని యెంచితివా? ఈదుర్జాతిమధన చావినైయున్నది. ఇట్లు ప్రచులకై రాముడు మృత్యునేమనునా?

హే! హే! దైవమా!

(నిష్క్రమింప)

అనుబంధము 42

హే! శత్రుహూ! తరంగతరంగములుగా దుఃఖము గలుగుచున్నదే. హే! దైవమా!
(మూర్ఛితుడై)

చతుర్థాష్టకము-తృతీయరంగము.

భ ర తు ని ల్లు.

[హే! భరతుడు జాబుచేబట్టి]

అనుబంధము 43

సీ॥ మారాఘపురుషులేమి మననమైతొందునీ
పామారుగ న్నెత్తి చూడగలనె
తలయెత్తరాని నింపలమోచిదుష్కర్త
నవనిపైనికక దిరుగాడగలనె
కనినయంతనెలొన గటికిశోకమునించు
కై కేమువదనంబు గాంచగలనె
పడరానిబన్నముల్ పడినకాసల్యకీ
పాపప్రయోమింకజూపగలనె

తే॥ గీ॥ రాముపదసేవమాచిన్ బ్రతుకగలనె
వెలయభూజాతగనకజీవింపగలనె
యనుజులక్ష్యము నెడ బాసెచునగగలనె
కటకటా శోకజలరాశి గడవగలనె ॥

హే! దుఃఖము! శ్రీరామునికన్నడుచూతును? అతడు నన్నెట్లు గుణించును? కరుణింపకున్న ననువులభరింపగలనా? అయ్యో? శేసంతి ప్రార్థించినము జనకాష్టపాలింప కతడు పురికిపచ్చనా? అతడు రాకున్న సేవిండుండగలనా? అరాముడు

అగ్నిజననురారాయుడు, పాదచారయై యాంజ్యములనుండ నేజనురంతయానములఁ బురమునఁ దిరుగాడుమా? అతఁడు కందమూలపూహముఁడైయుండ నే భక్త్యభోజ్యముల స్వీకరించునా? అతఁడు ధరాతలశయానుఁడైయుండ నే బాన్సులపై కేయనితునా అతఁడు పల్లకాలవాసుఁడైయుండ నే సాధాతరులనుండునా? అయ్యో! ఎట్టికతన మానసకే జనించితి? కటాక్షమాత్రమున ముల్లోకములఁ గలపఞ్చాబు తమ్మునితోఁజంప్ర కాయతనుదర మందస్మిత మాత్రమున నిట్టికైకబోలువారిఁ బరివేపుర దాసీజనములు గా నొనర్చి యేలఁజాలు ప్రియకాంతితోఁ గట్టెనుటనిల్చి వనమున కనుభయముగ నీడుమ త్కృతనమానసము మెచ్చినదదయ్యెగా! నేనీకైకకేలజనించితి? కొసల్యకైనను బుట్టవై తినే. ఈర కరణ్యములను బోవుచుంటినే. అయ్యో! ఇట్టినిర్భాగ్యుల కట్టెలయ్యు? ఒగ నేకమాన్య సుగుణసాకల్యయు? కొసల్యను నాయత్తి కలుపఁజూడఁ జనించునా? సుల లోకావసుఁడై, పూతనప్రతుష్టైన రాముడే కులతరులమిత్రకు నవయాశ పాత్రకు, నీడేహ కాకి కీకైకకు జనించునా? అయ్యో! ఈకైక యెందలికైనఁ జెడుగఁచి నాయొక్కని మేలుకొఱకనికదా యిట్టిర. పృథ్వీమొనఁచు? ఇదెట్టి విపరీతఫలము గలిగించె! దక్కఁగఁ గన్న నెంతదఃఖమైనను న్నానిదినములనుభవించి కిన్నులుమూసె. కొసల్యయోపతివియోగ సుమకును బుత్రవియోగమునకును, నిష్కడు దుఃఖించినను బదునాల్లేండ్ల పిదపనైన సుఖము లనుభవింపఁగలదు. సుమిత్రయుపట్టిదేయును. రాముడన్న సతితోఁ దమ్మునితోఁ బదునాల్లేండ్లుసోఖ్యులునగడవఁ గాగలఁడు ఇందలిదఃఖులొక్కటియు నేలుగక సోఖ్యముగ నున్నాడు. లక్ష్మణునకన్న, ఆయన్న పాదపద్మములు గొలిదియుండుటకంటె సోఖ్య మేమున్నది? సీతాదేవియో, పతియుండు బాగురాగమై తదేక కేషిత్య భోవమునఁ గలిసియుండుటఁ జిత్రయేమి? నాసంగతిగదా పరమసంతోషకరము. కన్నతల్లిగ్రామ వాయెను. పెద్దతల్లులకును, సీతారామలక్ష్మణులకును నే పగవాడనైతిని. అయ్యో! ఎక్కడివగవాడ. పగతుండనైనను దనశత్రువును దపనీవేదమున నగ్నియలులందుమని గోరునే! కటికిచుండానుండఁగదా? తండ్రియో నన్నుఁ గలుపఁజూడనియెంచి యట్టి మానసముననే ననుఁజూడక మాటాడక మనవి విక మృతీబొందె. అతనిఁ బోవఁ గొట్టికొంటి. చిచ్చునపుడును దండనుండనైతి. అతని చావుమాచినది చాలక, హృద యు కుమిలించు నతని యుత్తగక్రియలు నేనచేయఁబాల్పడితి. కటకటా! జనకా! నిను నాకెవ్వరిచ్చువారు? ఈదుఃఖాంబుధి నేగతిఁదరియింతు. తలయెత్తుకొని యింకే భంగిఁజుంయింతు? సంతాపము నెక్కిపడి భరియింతు? నాప్రాణానిలములనే మాడ్కి మాయింతు? కొసల్యను మోమెల్లుమాపుదు. నాప్రాణానిలముల నిష్పదే పోకార్పు నారుగలుగరా సంతానకౌషధము లేభిమగ్నమైన నాకీరా? మారణమంత్రముల నేమంత్రవాదులైన నాపైఁబ్రయోగింపరా? హా! నిష్కరము. రామా! రామా! కైకా! కొసల్య! జనకా!

(మూచ్చును).

తురీయరంగము-కౌసల్యనగరు.

[ప్ర: కౌసల్య (దుఃఖించుచు మూర్ఛిల్లి),]

భరత-శత్రుఘ్ను-వసిష్ఠులు (ప్రక్కన).

భరత—సంయమించుదా! నాచేతనగాదు. ఇన్ని సంకటములతోఁబడితిని. ఇదిశక్తికి మిత్రమున్నది. నేనామెను ముఖముజూపఁజాల.

వసి—భరతా! ఇట్లయిన నెక్కడికిఁబోయితి. ఈశత్రుఘ్ను. శత్రుఘ్నునకుఁ దెలిసినంత నీకుఁదెలియదా?

భరత—ఋషితిలకా! శత్రుఘ్నునివలెనేఁగానైతి నే. నా గాత్రకయను కైకగర్భము నుండి వెల్వడిన కౌసల్యమనైతి నే.

అనుబంధము 44

కౌస—నాథా రామపట్టాభిషేకము నీవు చూచినోపయన్నకుఁ, నైకికిచ్చిర వగనునకై భరతు పట్టాభిషేకమైన నీవు చూడవైతివే.

వసి—రమ్ము. రామన్న నెట్లులిప్పును? (ఈడ్చుచు)

భరత—(ముందఁజీరవచ్చి) తల్లి! ఏమూఁడత్తుగములు లోకికంటకమునఁబై యుంచఁదొడ్గి. నువ్వకిచ్చిర నేనో, ఏమూఁడుకలుషాక్షముల భరించిన నిర్భాగ్యుని సంతానమై భోగిని గనుటచేఁ దైకగర్భము ఘోరవ్యాధియును మనికిపట్టు గుహమహామును, గాల భుజంగ సమాశ్రయమును ఘోరవర్మకమును బొందనో, ఏమూఁడుపాపాక్షముల వానివలన నీకును, నుమిత్రులను రామదులభును బుత్రుని పొట్టుగలిగెనో, ఏమూఁడత్తుగముల యర్థము శిశుభ్రాతృపూతుకమని జగముల నెఁదెనో, అనుష్ఠాక్షముల భంగిత నామము వహించిన క్రూరకర్ముడు వీఁడే. అమ్మా! వలసిన కాప మొసంగును. తెగదీయును. దయచూచును.

అనుబంధము 45

కౌస—అమ్మా! భరతచక్రవర్తి! కొడుకును గోడలిని భీకరాఁజ్యములనుబడి మగనిఁ బోఁగొట్టుకొని గత్యంతరముఁ గాననున్న మేమేచ్ఛవలయుఁగాక, నీయిష్టానుష్ఠానమున గావలసిన వరములకుఁగఁ దైకయుండ, నీతోసన సార్వభౌమపద మన్నియొంద నీచేలి శోకము?

ధర—అమ్మ ! కాసల్యాడే! రామలక్ష్మణులబాసి దశరథుడేమండలేసికొని యన
 క్కీర్తిమై తలయెత్తినోపకుండుటంబడిపోవ ననియాడుచున్న నాప్రాణములనిష్పడే
 తీసితివి. అయినను. నివి యెంతతీపులో పాయసేరకున్నాను. అమ్మగో !
 రాముడు కరుణింపకున్నను, లక్ష్మణుడు కనలినను, దశరథుడు నను దప్పందలం
 చినను, నాగుణము నీవు గుర్తెఱుంగుదువుగదాయని నమ్మితి. దైవమున కింతకయ్య
 గొనను రాదాయేగా? అమ్మ ! నిక్కమాడెదను. నీచరణములన వదించెదను.
 ఈసూర్యకాశములు, దివ్యవాణియు, బంచభూతములు, సూర్యసంక్రమణములకు
 సాక్షులౌదురుగాక ! లిల్లిగో ! ఈకైక మానసఘాత వ్యాధిపాకయొచ్చిన పాపము
 నేగిరివజ్రపురమున నుండునపుడైన, అందుండ నిపుడువైచున్న మాజనకుడీ జాబు
 వ్రాసినపుడైన, నిపుడువచ్చుపోవు ప్రాణముతోఁ దనకులాడుచు జన్మియుఁజావక
 యున్న యొకలుషములకు మూలకందమగు దుష్టాతిమంధగ యీజాబు నాకువ్రాసి
 నపుడైన, నాలుగు దినములక్రిందట మాతృద్రవి పరలోకముచేసిన వృత్తాంతము నయి
 తము నాకుఁదెలుపక యీవనిష్టమునీంగ్రండ్లీ కమ్మపంపినపుడైన, బుంమంతయు వెల
 వెలఁబోయి మనసంబు కగణిభూమిగాను మైయుండిన నందము నేఁజూచినపుడైనకి
 నీపాదు లొక్కొక్కరునామాయుఁ జూచి చూచి కన్నీరునించి నిచి విసికి విసి,
 పెడమోముల నావలఁబోయినపుడైన, శత్రుఘ్నుడు గిడుదులో నే నేతెంచి దశరథి
 రాజయ్యని రామునికడమాట విన్నవేసిన పాపపునెలవగు కైకయును సొచ్చినపుడైన,
 నిర్మయిదుమలఁ గలిగించి పరినిశంపియు భయంకర స్మృతమునహించిన యాపాపిని
 పాదములకునే నమస్కరించినపుడైన, నాకుఁ దెలిసియుండెనా, పంచమహా పాపు
 లును, బహింసకులు, మాత్సరీకులును, గన్యావిక్రయకులు పోవుపాపములకుఁ
 బోవువాడ. ఇదికల్గియైన, నాకు నరకప్రాప్తి గలుగుఁగాక ! నాకుఁగూడు పుట్టి
 పండుఁగాక ! నాసోటఁబురువులుపడి పుచ్చిపోవుఁగాక ! శరీరమునఁ గుప్తపుగలిగి
 నాసంధిబంధము లన్నియు వ్రీలఁబడిపోవుఁగాక ! అంధవైయును, బాధివైయును
 నాకొక్కసారియే కలిగి విచారింపవారులేక, యడవుల మమ్మదిని దిక్కులేక
 మృత్యుఁబొంది నాశవముదహించువాడై లేక గ్రద్దలపాలగుఁగాక ! జననీ ! అమేయ
 మహిమోపేతుడై మామలమున వెనుకటివానికి, నున్నవారికి, బుట్టునున్నవారికి
 శిఖిగోపముడై నిజయశస్సుధాధవలితదిగఁతుండై, పరవశిపోదరుండై. నుగు
 ఖియై, తమ్ములనన్న బుత్రులకంటె నెక్కువగా నెవఁడుమాచునో, యెవఁడు
 గలుగుటఁజేసి కాసల్యయమపేరు సకలవీరసూసందోహములకు మాతృకయగునో,
 యెవని యుద్భవము సజ్జనహింసకులును, యజ్ఞయాగధ్వంసకులును నగురాక్షస
 వాంధ సందోహమునకు నూగోదయమో, యెవనియపొంగియు సజ్జనమానస

చకోరములకుఁ జండ్రికయో, యెవ్వనియొవిపురందరందనమందార సందోహములఁ దలలు వంచెడినో, యెవ్వనిప్రతాపము ప్రభాకరానల పద్మరాగ ప్రభలఁ బరిహసిండ్చెనో, యెవ్వనిభ్రువటి గాఢజీవరవిదారిభూమి రాగధాంజ్ఞన, ముఖశిరహస్తుఁజేసెనో, యట్టియాచకకల్పకధామనకా, మందరతన్మప్రభాకామనకా, ద్వాప్రహస్రథనభీమనకా, తరణిసలాపానిధిసోమనకా, ఘనాయుతకుంజకశేమనకా, విచారతస్య ప్రకృతిజడక్షేమనకా, భ్రువటిమాత్రనిర్జిత పరశృభరామనకా, భూసురదత్తిగోమతీధరాగ్రామనకా, మహాసుర నికారణభూ సంత్రామనకా, వీలమేఘశ్యామనకా, జానకీకామనకా, రామనకా, నేనెన్నలెచుట? అమ్మో! నీవు శపితువని భయమొందను. ఈసాజులులఁ దృణపాయముగ నెంచెద. అపుంగు దోషవిహీన నణుమాత్రముగ నుపేక్షించెద. నేనిటుచెప్పికొనుట భయమువలనఁ గాదు. నీకుఁ బ్రియమనికాదు. మోస మొనర్చుటమఁగాదు. ఇచ్చికమునకుఁగాదు. నీయట్టి సాగ్ధ్యమత్తిల్లి నిరపరాధులైన నన్ను సంశయించెనేయని పాపమున కోర్వోలేమి వచించితి. ఇంక వలసిన తాపమొనఁగుము. భరించెద.

[ప్రవేశము: కైక (యొక్కనాన)].

కైక — మాతా! నేను దశరథుఁడు పట్టాభిషేకముచేయ నెంచినవాఁడనుగాను. మా పుట్టి వరముల నడిగి నన్నిభిష్టఁజేయుఁ గోరదయ్యెదగా? మానాట నమ్మవచ్చును. ఈ భరతుఁడయోశ్యవిడిచినదిమొదలు నేటివఱకు వీనితోడనేయున్నాను. ఈతఁడు నిరపరాధుడమా!

వసీ — కావల్యాదేవీ! ఈభగతుఁడు నిష్కలుషుఁడు. వానిమర్మింపుము.

భీ — మాతా! నేనిష్కలుషుడఁగాను. ఏపాపమొనరింపకున్నను, గులవిధ్వంసనముగా విచిన యాగోముఖవ్యాఘ్రము, నావజ్రహృదయము, నాక్షేత్రము జనించినపాపమేకాస — (భరతుని నాటిగనముచేసి) కుమారా! భరతా! నీశుద్ధమాంసము నెఱుంగనా? కళవళయుగన్న సముద్రములోని యలలమార్మింజైవైవచ్చి యుఖపరివరల కోర్వోకిట్లాడితి. త్తమింపుము.

అనుబంధము 46

అగామవేతని ననువేలుగాఁజూసినా? నీవే మారాముడవింక. అయ్యో! అక్షైక నేల యిట్లాడెదవు? నాకు సంతాపముకలుగదా? చిన్ననాటగుండి దాని నెఱుంగనా? దశసమునిశాపముఫలింప దానికి నేడిట్టిబుద్ధిబుద్ధైకాక, యనియును స్వబుద్ధిగాదు. మధన బోధనమేయని తెలియదా?

కైక—(ముందటికివచ్చి కాసల్యపాదములపైఁబడి) జననీ! స్వబుద్ధికాదని యేలందువు? మంధర చెప్పినమాత్రముననే, నాబుద్ధి పురువుమేసెనా? అమ్మా! మాజననికమాటుగా నీవున్నదానవు. తల్లియెదుటఁబోలె వచించెదను. ఆమంధగ నాపాలివిధివోలె బీడించెను. ఎంతబుద్ధితిరిగినను మానకయుపదేశించెను. అప్పటికిదియే స్రీయమయ్యె. శివమెత్తిన చందమున శరీరుపైఁబ్రజ్జలేక యెట్టివరములడిగితిలో, యేమొనఁబుతిలో, యెఱుంగను. ఒక్కపాపము వేటిొక్కపాపమునకుఁ దెరువుజూపెను. ఒక్కసా పాపమొనఁబున కతినహృదయము దానిమెత్తపఱచు నందఱులు గలిగినట్లెంతయు మఱిల కతినమగుచువచ్చె. ఇట్లయి యీగతివచ్చితి. నీశాసోపహాసఁ గ్రుంగుచు నాకుఁ బ్రాయశ్చిత్తములేదు. విష్ణుయేయని కరుణించితివా, నాకూఁకృత్రిమున నొణ్యులపాలైయున్న రామశరణము వేడఁబోయెదను. అతఁడెట్లొనఁబును పింఠమే.

అరుబాధము 47

కౌస—(కైకనుగొనిరించి యేడ్చును).

అదఱు—(వచ్చెదరు).

కౌస—ఇట్లారక దుఃఖించిన నేమిప్రయోజనము? ఈశ్వరయే మనశిష్టమపదేశిక్తు యాయె. ఇక్కడకాన్యములఁద్రచ్చి యశ్రయులను మనమందఱునుపోయి రాగు నుపాసితము. లేదు.

శక్ర—ఇక్కడి కార్యములేనున్నవి? ఇప్పుడె వెడలుదము.

కౌస—దశరథుని పారి బాకికక్రియలు—

అదఱు—హా! దుఃఖము.

భీ—సంయమిండ్రా! మానిండ్రిని సుగంధలైలకటాహమున ముడితివంటి? చూడ నైవఁ జూచెదను. కొనిపామ్మ!

అదఱు—హా! హా!

(నిష్క్రమ).

—(చతుర్థాంశము సమాప్తము) —

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

వజ్రపూజ్యము-వ్రథమిరంగము.

అడవిలో బర్హశాల.

[ప్ర: రాముడు-నీత- (రాముడు జడలతో)].

రామ—నీతా! మాచితివా? యీచిత్రకూటాద్రి యెంతరమణీయముగానున్నది! బట్టి

నిదానూమృఖరినములను మఖ్యహ్మమున నెంతవల్లగానున్నది.

నీత—అవును. కడురమణీయముగానున్నది. ఇందెన్నిదినములుండినను దృష్టికలుగదు.

ఈసునాటవుల నీనగాగ్రములఁ జెల్లెంతగొప్పవి. చూడుమా! యీయశ్వత్థపృక్ష మెంత పెద్దదియో.

రామ—ఇదియేకికీ మన మమోఽవ్యవధించిననాఁడు తమసాతీరమున నొక్కయశ్వశ్శే

వృక్షాంతికముననే విశ్రమించియుండలేదా? అనియేమి తక్కువగానుండెను?

నీత—అయో ధ్యాపుర పౌరులందఱును మనమును విశ్రమించియుండినదిగదా? అనియుఁ

బెద్దదియే. ఆర్యో! ఆరాత్రి యధరాత్రయను మనము పౌరుల కన్నుమఱిగించి యేతెంచితమే. వాకెంత దుఃఖించిరో!

రామ—అట్లుచేయవచ్చువారు మమ్మువిడుచుచుండిరా? ఇప్పుడు మాటలాడినజేమి?

వృక్షములవిషయముగదా? గంగాతీరమున నొకరాత్రి గారచెట్టు నీడనుంటిమే. ఆవృక్ష మెట్లుండెను?

నీత—అదియును బెద్దదియే. మఱియొక్కదనో యింకను గొప్పవృక్షముఁ జూచితిమి?

రామ—శృంగిబేరపురమున గుహారిలో నున్నప్పడు మాచినదియేకదా వటస్పృక్షము.

నీత—అవునవును. అవటవృక్షము పాలేకాదా—

రామ—నేనును లక్ష్మణుఁడు నుపయోగించి జడలుదాల్చినది. నీతా! ఆనాఁడు నీవెంత

యేడ్చితివి? ఇప్పుడిదిజడలతో నేనెట్లున్నాడను?

నీత—ఆయనంగుని సంహరించిన పురజైరవలె నున్నాడవుగదా?

రామ—అయిన నాకు ఫాలలోచనమేదీ?

నీత—మొన్నజూచితి నాఫాలలోచనమును.

కం॥ మంట్రం గ్రమ్మేడుకన్నులఁ

గంటక మొనరించునట్టి కాకాసురునిఁ

గెంటింపఁ గనినవేళ

నొటిఁ నీఫాలలోచనము ప్రాణేశా॥

నీవు పుష్కలనాతోడమైనిద్రింప నన్నుఁ జేసిన కాకాసురుడై నీవిషీనుడై డి
నపుడు నిక్కువయుగా నీవు ఫాలలోచనత్వమలవడియుండె.

గామ—నాకుఁ గల్గినకోపమునుఁ బల్కెదవా?

నీత—కోపమునేకాదు. ఆకాకము తనకన్న నీయత్తమునకివ్వవో. అనియే నీఫాల
లోచనము. అప్పుడే నీవుయూనినది.

గామ—అయిన నీనాపురవైరి కనంగుని సంహరించిన పిదపఁ జీమూరిన గిర్రాబునుతలే.

నీత—ఆమె నేనెట్టిగుడు? ఆమెశంకరులో న్నగ్నంగిరికాదా?

గామ—నీకథాంగ మేటికి పుష్కలంగముగావించు (కాంగిలించును).

[ప్ర: (శీఘ్రగమనమున విల్గిల్తుకొని)-లక్ష్మణుడు].

అనుబంధము 48

నీకాంతగుణమే నిన్నింతకుఁదచ్చె. లెక్కు. పైఁబడియేలెను శత్రుస్తోమము. నీచి
చెండాడుదము. నీపురాకున్న నాకైన నాజ్ఞయిమ్ము.

గామ—నీమాట లేమియుఁదెలియవు-శత్రుస్తోమమేని?

లక్ష్మ—అండుఁజూడుము. ధూళియెల్లెఁగయుచున్నగో?

గామ—అవును. దేనిధూళియని?

లక్ష్మ—భరతాది శత్రువర్షము పచ్చుచున్నది.

గామ—నీకెల్లు తెలిసెను?

లక్ష్మ—ఆదెట్లెక్కి చూచితిని. కోవిదారాదిధ్వజము లగనడెను.

గామ—అయిన భరతు నేమిచేయసెంచితివి?

లక్ష్మ—ఇద నాదాణము. అదెవని వక్షువీతి. ఏది కఠినమో చూచెద.

గామ—అట్లేటికి?

లక్ష్మ—నిన్నుఁగావని తాఁబట్టుకొట్టికొన్నది చాలక, మహాగర్వసంకల్పమున మనస్సె
డచ్చుచున్నాడుగదా?

రామ -

అనుబంధము - 49

అత్తుడా! దశరథుని కొడుకనై, నాకుదయ్యడనై, నుమిత్రగన్నవాడనై, నీవట్లా
డుట చెల్లునా? అభరతుడెవ్వడనియెంచితివి! నీకంటే నాకుగూర్చువాడు.
నీకంటే వాడేమిటదమ్మవ? నీయట్టి తామసగుణమొక్కటి వానికి గలుగదు
గాక పురుషుడే పట్టముల్లక దళిగుపంపున మమ్ముఁ బ్రాణింపగదా వాడెందు
పచ్చియొడవలయు?

[ప్ర: భరితుడు-శత్రుఘ్నుడు-(దూరమున)]

భీ-శత్రుఘ్న! మాచితివే బాకయలన్నియుఁగూర్చుమాత్రమున శేలజూరిన భోగి
యెట్లున్నాడు! సాగ్వభౌమ సింహాసన పీఠమై నేవాసమవేష్టిత గూజరాజన్యల
మోహకుల గళలుచెచ్చు విరాజన్మణిపితాన ప్రభావహింబగు కిరీటము భరించగల
ప్రాజ్యవరందెట్లు భూషణ విహీనమైయున్నది. చూచిన శైలిమానసమును నీటుగాక
సావునే?

శా॥ గోత్రబల్లనజక్ష్మ దైన్యము సమగ్రంబయ్యెనెమ్మోమునకొ
నేత్రంబుల్బుకుళాబ్జసన్నిభములై నిస్సారతంజాపెనో
శత్రుఘ్న! కనుగొన్నమానసము చంచల్కీలలక గ్రాగడే
శత్రుఘ్నోరరుగాదె వైరులకు నీచందంబువాటిల్లగకొ॥

(శత్రుఘ్నునితో ననుసంకరించుచు).

కామ-(భరతు నానింగనముచేసి) భరణా! కుశలమా? రాజ్యమంతయు నురక్షింమా?
ప్రకృతిజనుల బిడ్డలబోలె జూచెదవా? రాజాంగములఁ జిక్కిరానగియుంచవా?
సేవకులఁగరుణఁబాలింతువా? గోదేవ భూదేవులఁ బూజింతువా? వర్ణోక్తమి ధర్మ
ములఁ బాలింతువా? జూచోయెను లేకుదా? ప్రభుమంత్రితాపాశక్తులసామ
గానభదదండములఁ బక్కఁగానెఱిగితివా? షడ్గుణంబులగ్రహించి సప్తవ్యసనుల
సూని సతుద్దళపాపంబుల వర్జించి వాళికులకు దుఃఖములేకుండఁ గోరకొంచు సత్వైక
వ్రతుడవై భక్తైకనిష్ఠుడవై స్వసముడవై యున్నాడవేదదా? తమ్ముడా!
నీవేల యిందురావలయు? ఎప్పుడోచ్చనేన నీక్షేమోదతయు మాకుఁజెప్పింపి
యుండినజాలదా? అదియేమిట్లు కన్నీరునించెదవు? నాకొఱపమగచెదవా? లేక
నీకొఱకా?

భగ-అన్నా! ఎవరికొఱకల నాకొఱకే మగచెదను.

కామ-తమ్ముడా! మనవారందఱికిని సౌఖ్యమేకదా?

మత్త॥ రాజపూజితఁడల్లతండ్రి ధరావిభుండు సుఖుండెయూ
రాజదేవులుతల్లులందఱు రాణుండెవవారలే
భూజనంబులునిన్నభక్తినిఁ బూజచేసెనువారెయ్యూ
యోజగన్నులనీరుగారె నయోయిదేటికిసోదరా॥

భర—హా! నిర్భరము.

గామ—భరతా! ఏమినిర్భరము? నాపాడుదేవులకు నీనాడెట్టివాస్తవజ్ఞులున్నావు?

భర—అన్నా! ఇంతకువచ్చి సంతోషమేల?

గీ॥ మనకులాఘ్నాడు మనరాజు మనగురుండం

మనసుదైవము మననిధిమనధనంబు

మనదు భాగ్యులు మనవాసి మనబలంబు

మనసుకృతరాశి మనతండ్రి మనకులేడు॥

[ప్రవేశము: వసిష్ఠుడు (చూరమున)].

గామ } హా! జనకా! జనకా! (మూఁగితిలేచి).
లక్ష్మణ }

అనుబంధము 50

గామ—చూతండ్రి మము ముద్దుచేసి పెంచి కాపాడినతండ్రి. సత్యప్రతిజ్ఞఁడై కనుకా
గుణసూక్ష్ముండై చిరరాజ్యమేలినతండ్రి మాయశేషయ్యుఁగా. కడుకటా! ఎట్టి
పాపపువాడ—

పసి—రామచంద్రా! సకలతత్త్వవేదమైన నీకిట్టిప్రాకృతభంగి యేలకలిగె? సహింపుము.
నీయగురుతల్లులు నినుఁజూచుటకై వచ్చియున్నారు. నీహాటునకు శోకఘ్నమునాన
మానసులైయున్నారు. వాఁలనుఁజింపుము. పోదమరమ్ము.

(నిష్క్రమింప)

పంచమాజ్ఞము-ద్వితీయరంగము.

అ జ యే ప ర్ణ శా ల.

[ప్ర: రామ, లక్ష్మణ, భరత, శత్రుఘ్నులు, వసిష్ఠుడు, శీత, కైకేయి
కౌసల్య, సుమిత్ర, కూర్మూడి భరతుడు (జడలతో)].

భర—అగ్రజా! నమస్కరించి విన్నవించును. నీవులేని వైకుంఠపదవియైన నొల్లనవాట
నీవెఱుంగవా? నీవభిషేకమున కియ్యకొన్నను విహితమే. ఈరూపముననే నను
నీదండనుండ సమ్మతించినను విహితమే.

రామ—భగతా! ఈజడలు నారచీరలు నీకేల? మనజనకుడు నినుబట్టునునకు నియమించియుండ నీకు జరుపకున్న నెట్లు?

భా—జనకుని యాజ్ఞతెలింగున రాజ్యమే నాయవిగదా? నిశ్చలమానస నేనీకిచ్చుచున్నాడనే. ఏల యునుగ్రహింపరాదు?

రామ—పద నాల్గేడగఁ జ్యయుల నుండెదనని నేవచించితి నే. అనితప్పుదునా?

భా—రామా! నాకొఱకైకదా నిన్నాజనకుడరణ్యములకినువుట? వరములడుగుట క్షణో వానివదలుటగును నాకు స్వార్తత్రయముగలుగదా? నేనే యిప్పుడువలదనుచున్నా నే. నీవేటిప్రతిజ్ఞ?

అనుబంధము 51

రామ—జననీ! ఎఱిగి యెఱిగి యిట్లేలాడెదవు? నాకాఘ్యమున గిరవాడు జనుడుగదా? అతఁడులేడే. అతఁడుండి యీమాటచెప్పియుండిన నెట్లునుచుండెనో కాని యిప్పుడు తింగిన నధర్మము.

భా—మృతబౌద్ధవఱకు నన్ను నానాగుడు కన్నెత్తిమాడఁడాయెనే.

భా—అన్నా! మాకేధయిట్లున్నది. దశగుఱుడుగక న్రాయరావని యీ నయమీండ్రిండు జనకుడు చచ్చువఱకు జాబె నానున్రాయఁడాయు. నేనేమిచేయుదును? పోనీ, దశగుఱు పిలిపించియుండిన వచ్చుచుంటి నంటివికదా? అదశరగుఁడేల నిన్ను జ్యయుల నుండుమనియె? ఈకైకకైగదా? ఆయమయే యిప్పుడు తనకు వరములు వలదనుచున్నది. ఇప్పుడు దశరగుఁడున్న నిన్ను రావలదనుచుండెనా? ఉన్దేశమిత విచారించవలదా? నీవెట్లయిన దక్షింపున్న నేనన్యథాగతియెఱుగను. నీకు రాజ్యభాగము వహించియున్న నీభృత్యులవై గుట్టికార్యములైన నెఱవేర్చు. జూరుదుఁగాకి, తాపసకృత్తివీయ్యుజ్యయుల నిట్లుండ నెట్టి సంతోషమున నేరాజ్యమేరుదు? ఏయూమాట నేనిపుట్టిభాగము వహించు? కరుణావిశేషమునను, దేశోపహత్తియును, గీర్తవ్రతాపముల నైఖరి, సత్యసత్యజేసియుం, ప్రభుత్వమహిమంగళ క్తివిశేషములను, లోకములెల్ల నేలఁజాలిన నీకుదగుఁగాక యీరాజ్యము నాకు వగునా?

అనుబంధము 52

(క భట్టప్రకృతినిపడును)

రామ—భగతా! (అని కాలువదలి.చుకొనును)

భా—(చేరఁజొక్కిన రాముపాదకలు పట్టుకొనును).

రామ—నీవింక నిట్లాడిన నాయనగలదు. అవరజా! ప్రీతివిశేషమున మదిదెలియ కిట్లాడెదవుకాక, ముందు నెనుకలు యోచింపవే! అదశరఘండుండిన నమరమ్మని యుండు. నిక్కువమే. ఆయనలేడే. ఇట్టిచోనేవచ్చిన రాజ్యలాభుడనియుం. బ్రభుత్వైక కాయుడనియు, జనులు కొండలైన నన్నెంచరే. ప్రాణములనైన బాసెదఁగాక నిందకోర్వఁజాల. దీర్ఘిలాఁచనమొనర్చిన నామతియు మీకే శ్రేష్ఠతమ మనితోపకుండదు. బాధింపకుండు. మన్నించుండు.

అనుబంధము 53

భ—(పాదుకలఁ జేతఁబట్టి) అన్నా! నీవు కాళ్ళవదలిచుకొనినపుడు దై వానుగ్రహమున నీపాదుకలు నాచేఁగిక్క. ఇంతమాత్రమైన ననుగ్రహింపుము. నీవు పురి రాకున్నను, నన్నునీయొడనుండ నీవున్నను, నీమాటుగా వీనినైన సింహాసనముననుంచి యభిషేక మొనర్పినానతిమ్ము. (నమస్కరించును).

చని—రామా! ఇది నిరుపాధికము. ఎవ్వరిప్రతిష్ఠలకును భంగమురావండునట్లును చిన యభిష్టము నెఱవేఱునట్లును వేడినాఁడు.

కాస—రామా! నీయొడ భరతునకెంత భక్తియో చిననే యెఱుంగనగుఁదా? అట్టి భక్తిపరుని యభిష్టము నెఱవేర్చుము.

అనుబంధము 54

రామ—(భరతు నాలింగనముచేసి) ప్రియావరజా! నీకోరికంటె నాకొనర్పఁదగిన దేమున్నది? లేబ్బలారా! మీయానతి మొఱుదునా?

భ—అహ! అలనీకృత ప్రస్తుతిగోచరములే! రవుశిశువు చేదములే! ఖోజీభాగ సుర్యాదములే! అవ్యయమాప్రసాదములే! కమలినీకృతవివాదములే! అపగం లోకనిర్వాదములే! ఉల్లుతవివాదములే! లతాంతామోదములే! విల్వశ్రీమనస్సేదములే! స్రుక్ష లిరభూసతీముఖుగమదశాదములే! అసురావళీగర్భనిర్భేదములే! ఆలంబితసహంతివేదములే! ఈపాదములు. భలిరే. తమోహంబ లెరుజానులు కిరణములు, స్యుల్వాకి భారభరణములు, శ్రుతిశిరోలంకరణములు, భవసాగిరిలంక గులు, సుఫీజన మహితాభరణములు, ఈవరణములు. ఇరినాపలభించెఁగా! నా కామోదము నించెఁగా! మనఃశేదము హరించెఁగా! నాసుకృతము మించెఁగా! నాయభిష్టము జెల్లించెఁగా! సంయమింపరా! నీవిడినల్పమున రామున కింబ్ర వాసము లభించెనని యయోధ్యలోని మండబుద్ధి లనిగదా? ఆలగ్నముననే మా రెల్లచేఁ గావింపబడి రామునకు నిష్కరుణచే నేపాదుక లాసంగబడెనో, వాని

పట్టాభిషేకినిగిరిగెనే! ఆహా! యెట్టిలగ్నబలము! రామచంద్రా! అపాదూర్ణగు
నట్టియో, నీవంజ్యమునకేగిన బాపకమును, దశరథుడు కాలధర్మము నొందిన జ్ఞాప
కమును దచ్చునట్టియో, నయోధ్య నే నుండఁజాల. నీవునర్హునిమవుటవలన దాని
గ నైత్యియైనఁజూడెను. నదిగ్రామముననే యుండెదను. రామా! నాకుపెల
పిగ్గు. ఇదెల్లూపద నాలుగు వన్నయు లెట్లయినఁగడపెదను. పరునాశ్చేడ్లును
బుగ్గ నాలుగడియలుగఁగడచిన నభిలషించు నాకు నీవయోగకారణమునఁ జేసి పరు
నాలుగగడియలే పరునాస్త్వరములుగాఁ గోపఁగలవు. ఆయినఁగడపెద.
ఎట్లగిడిపెద. అంగీకరింప నవచ్చునైత్రీ కు|| ఒకఁ బగునాల్పహాసునగు నింద
గలవుగదా? అనాడు నీమంత్రిదర్శనము నాకుఁ గలుగకుండెన మఁజాల. నిక్క
ముగా మఁజాల. లెల్లూరా! ఇంద్రుడుకొలది వయోగము వలని కామమర్మల
మయెడెడు.

అనుబంధము 55

అనుబంధము 56

భీష్మ—భీతా! జూబువజుచితివే.

భీ—అన్నా! శత్రుఘ్నుడు కుస్తుకఁ గ్రొక్క ప్రాణమాత్రావశిష్టమై యాఱునినము
లొండీ మందర వృత్తిఁగొండని యుఱిగితివిదా? అని మంజువునేర నీవ్రతిక
వ్రాయించినది. నీకిమ్మన్నది.

రామ—(చరిచి) భీతా! ఎంత సకరుణముగా వ్రాసియున్నది. మందర! నన్ను
క్షమింప వేడవలయునా? నాచేమపకార మొనర్పితివి? నిక్కముగా క్షమించితి.

భీ—అన్నా! మఱియొక విజ్ఞాపనము. ఈపాదకలకుఁ బట్టాభిషేకిమియైననే
యొప్పవలయునని నాయభిలాషము. అయోధ్యనఁ బోవముగదా? ఇది నీ
గ్రామమునైననేమి? ఇంద్రుననేమి? నీసాన్నిధ్యముననే యొప్పుట భాగ్య
మగదా?

రామ—రఘుఁడా! నీకట్లనీమో యట్లనే కానిమ్ము.

భీ—(పాదకలకుఁ బట్టాభిషేకి మొనర్చును).

అనుబంధము 57

—(మంగళం)—

అనుబంధములు.

అనుబంధములు.

1. సూత్ర—శ్రీరాగము-రూపక తాళము.

అనురావన-విమలానుత-కమలాసన-మారమణ || శ్లో ||

సమదాసుర దమనానీకు-నమస్కృతులు-పీతాంబర || అను ||

ఘనాగమను-తనామనిను-వినాచైవమెటుగ

అనపాయ-కడముగోరుచు-సనకా-చినుకా-చినతా

వనశీలా-నినుగొల్పితి || ౧ ||

అపారమున కృపాలిత-సుపావనాఽపుహరా

విపాకముల నెడలించుచు-నవరా-ధవరుకావిపులా

ధిపనన్నుం-గృహజూడవె || ౨ ||

నా-మనవిచివినవే-ననుదయగళవే-యననరతము

తిన్నని-విన్నప-మెన్నుచులో-కా-ధా-రా

కారణ-వైరిని-కారణ-వారణ-తారణ-శుభకర ||

2. నటి—రాగము-మోహన-రూపక తాళము.

ఘనవేణీ-యజరాణీ-వనరుహకిశలయపాణీ

ననుదయజూచుమురాణి-కనికరమునవాణి

అనుదినసుతగీర్వాణి-కనదనుచరద్విద్రాణి

వినతాశ్రిత-జనతాపహ-సునయనవిజితైణి

జనసుతదైవతమాణి-ఘనకల్యాణి ||

3. దశరథుడు — రాగము—శంకరాభరణము—అదితాశము.

ఇంతఘోరవిధానమాయెనే ॥పల్లవి॥

ఇంతయైనజూడకీధరాసురునినంత మొదఁజేసినాడనయ్యయో
పెల్లుశోకమునఁబెంపునక్కివీని తల్లిదండ్రులంతతాప మొందుచు
తల్లిడిల్లువారోతాళఁజాలనే నొల్లనొల్ల వారి కోపఁజెప్పవీని

4. దశ — రాగము—ఝంఝూటి—తాళము.

పాపన మూనిపుగవమా ఓ

కావకుమా యోషకుమా చూషకుమా శ్రోవకుమా ॥ప॥

ఓవిననిర్దయనీదు పాపనిజంపిన

పాపమునకునాకు శాప మొసంగరాదే ౧

5. రామ — రాగము—కేదార—రూపక తాళము.

రావలదే తమ్ములిటకును

భూవరినుత ధీవిదిత ॥పల్లవి॥

చిన్నతమ్ములిందురాక చేయనేటికి

కన్నతండ్రివేడువాడ నున్నతివలదెన్నఁజైసి ౧

6. దశ — రాగము—మోహన—అదితాశము.

తనుజాతా యేలుమా

భూతలమంతయుఁ బ్రీతిజనింప

వారకనీకిటు పట్టముగట్టిన

ఘోరుణినాదగు భారముదీఱు

7. కైక — రాగము-కమాజు-అటతాళము.

నేవినజాలను వెలదీ వలదీ-కొలది

జగదభిరాముని జానకీకాముని

తెగడెదవేటికి నగునే తగునే-పగయేమె

॥ ౭౯ ॥

8. కైక — రాగము-సుఖారి-అదితాళము.

హా హానుదియెంతపాప మహాహా

॥ ౮౦ ॥

ఇంతటిమాటలు నెటులాడజాలితే

సంతాపమెంత మరంతమాయె ॥ ఆహా ॥

9. కైక — రాగము-హిందూస్తానిఫర్జ్-అదితాళము.

మంధరా-నన్నిటాకావవే యో

॥ ౮౧ ॥

'మునిగితివనధిని ననుదరిజేర్చవే

కసికరంబునరు-గాపాడవేయో

౧

10. దశ — రాగము-ననరోజు-అదితాళము.

వంతలాయె కామినిజూడగ వంతలాయె

ఇంతిరొ నీటురంతలఁ జెందుట వింత॥

నారీమణిని చుడముచూచిన వంతలాయె

భూరివిచారము కోరికరీతియొ కూర్చివెలొప్పుట.

॥ ౮౨ ॥

11. కైక — రాగము-నీలాంబరి-అటతాళము.

మోసపోయినయ్యో నాథునినమ్మి

ప్రాణనాథుఁడునన్నుఁ బ్రాణపదముగాఁగ

దానెంచుచనిమది నేనమ్మియుంటిని

౧

12. దశ — రాగము-కమాజా-రూపకతాళము.

కోరకుమా సరసీకుహవదనా
మానిని యీశ్రూరధంగి మునుదీరుపై
ఓ-చానసూను-గానదోలు-టీ నెఱితగునే

13. దశ — రాగము-కేదార-ఆదితాళము.

చెలి యీపాటు సైరింపనే
హా-నాపుత్రునాకీయవే (నాపట్టినేబుంపనే)
నీకేలంటి కాలంటినే నీలాగు వేశంగనీ
జాల మేల తాళం జాలబాళి లీల బాలా

14. రామ — రాగము-కానడ-ఆదితాళము.

చూడవేల మాటాడవేల
నేఁజివేటికి శోకములీల
(తండ్రినీ-వాడనుగానొ)
నామీదకోప మొ ప్రేమముచూపపు
రామా యనిపిల్వ పేమపరాధమొ!

15. రామ — రాగము-రాగమాలిక-రూపకతాళము.

జనకా నీకిటులేటికి-నరుతాపము జనియించెనొ
మనసారగ నాకార్యము వినుపింపగజే || కాంభోజి |
మించినతమనే భూతల సందారము మొగ వేనువి
నెంచితి దానికినిటుశోకించగనేలా || కేదారగౌళ ||
నాసోదరుఁ డతికరుణా భాసురుఁడాధరతుఁడు
నీసూనుఁడు రాజగుటకుఁ గానిలవలెనా || దర్బార్ ||

ఎడరేయిది కై కేముయుఁ గడుకూరిమి గలతల్లియె
 అడుగఁగరాదే వరముల నడలఁగనేలా ||మీహన||
 సీకైయనలముఁజొచ్చెన నీకొడుకను నీదాసుడ
 నాకానకుఁబోఁజాలనే శోకమిఁకేలా ||శహన||
 గాసిల్లకు మిదెవచ్చెదఁ గౌసల్యకు వివరించెన
 నాసీతకుఁ జెప్పెదనా యాసమువలదు ||శ.క రాధ||

16. కాన — రాగముఃధన్యాసి రూపకతాళము.

ఈవిధమున కేమిసేయుదు ఇకెందుబోవును
 బాలమన్మథనిన్నఁగానల పాలుచేసిశోకమే
 లీలసగుడుప్రాణసమితి తాళదాననే   ౧
 కైకగర్భమునందుపుట్టక నాకుఁగల్గినందున
 భీకరాటప్రలకుఁబోయి తేకుమారక   ౨

17. రామ — రాగము మోహన-ఏకతాళము.

ఇటువేకానినీకేల శోకింపఁగాఁడల్లెరో
 నుల్లోకపు సీతెందునుచాలు ||ప||
 సీమాటపైనమ్మరో నేసీమాడ్కినించుండిన
 భూమిధవు నేమనను దేమగుస తీమణీరొ
 యీమాటలాడకుమోమాత   ౧

18. సీత — రాగముఃఅతాణ రూపకతాళము.

అపరాధమేమి నాథానాయెడనప|| ||ప||
 తిప్పించి కుందురీతిగాఁ గృపమాననేమిసేఁ జేసితి
 ననుసేపు బాసిపోవఁ మసియుందు నంచునెంచితే
 వనభూమి సీప్రచేరఁగా మనసారవీటి నేరుందునే   ౧

రామ — రాగము - కమాజు ఆటతాళము.

భామాచన దీమ నసము నామోహపు ||ప||
ప్రేమాయతి నీమాటల నేమాడెద ప్రామానిని ||అను||
బాలావణి హేలాసుఖ వీలావతి వాలాయము
చాలావెతఁదూలంగని కేలామఱియాలాగున   ౧

20.   నీర — రాగము - బృహద్రాజం తాళము.

పాదములాన నీ - పాదములాన
కాదనకీ శోకి సాగర మీదఁగఁజాల ||ప||
భూపతిలక మేనఁబ్రాణ మోపదంశగా
నాపయినీ బాలజంపు పాపమురాదా   ౧

21.   కైక — రాగము - శంకరాభరణము ఆటతాళము.

భూపాలుఁడై పోవునో ||ప||
పరితాపముగలిగె ||అను||
ఎంతనిచ్చప్పుడు సంతాపవైఖరి
అంతముగానని చింతలరమణీ   ౧

22.   కాస — రాగము - కాసవ పీఠతాళము.

కటకటకాంత - యెటువలెనింత
కటుతరచింత - పడియెదోవంత
నీకైకపట్టికి నీరాజ్యముమ్మీక - నాకూస్మనూనని
నాకీచ్చికావుమా   ౧

ముని — నీరాముడెంతటి నేరము జేసెను
ఘోరాటవులను జేరంగనాథ   ౧

సమిత్ర } వైరులకైననువలవదీ దుఃఖము
కానల్య } ఏరితిడిత్పద ప్రారాజశేఖర

23. దశ—రాగము—కేదార చూపకతాళము.

నీరజమ ఖులారా వర॥

||ప||

నేమించుకైననేనెఱుంగనిజ మీరక్కనిసాధించెను

కోపభూరివైరము॥

కనికరమింతైననుగనకీ న్నతవరమ లనియిడిగెను

ఘనమగుపరితాపమడలెను మనబాలగద మనసులను

గనలకుడిచ

||

24. కాప—రాగము అనందపై వి ఏకతాళము.

నర తమాలవేణిగోవాదానా

కుమారుడయ్యెనరాదా

||ప||

బాలావైరములేలా కోపము-మేలా-ననుదయజూపమి

జాలా బాబుచి వెలార్పరు పేలాగుణ బలా

||ర||

25. కాప, దశ—రాగము—సురితి ఆకతాళము.

ననుదలచిదయజూపవే సతీ

కొనకిడేలాయిత కోపము బూనగ

||ప||

కైక— ఇతిగెనెక సునారడిభి

మదినినామాటింక మానగజాలనే

కాప— బాలావైర మేలా నేరమేమీ పరమావరణ వివర

కైక— మేలీ మాటనాడేనేరమాయె మెలతా వలదీ-పలుకు

దశ— ఈరితి మేరాచ కోరాక్షి వైరము ఇరవారగదాని పు

భరమా యెతాళ

||

- శ్లోక — ఇంతేల నా మీద-బంతంబుజూపగ
నెడఁబాయు లెడిరొనె మిడుకంగ   ॥నిటు॥   ౨
- కొస — సన్నతాంగి విన్నవించు చున్నదాన నచ్చుద్రోయసరసము
తగునె సురచిరఁగిని కరుణవదలకే నితము   3
- శ్లోక — మాటిమాటి కాటరానే పాటిరాని మాటలేల మగువరొ
యిదియుం బగయనఁడగునే సాగపులనగలే తగదిక   3
- దశ — నా మనవినినవే కిసుకవలదే వనజనయనా మనసుచను-గొన
కొనియిక నే మనదలఁచినసే పనివిడువఁగదే పూతిరొ   ౪
- శ్లోక — నా కకటచనునే వెకలిమనపుల్ వికటమతినే సుకరముగవిక-
లములగునా టకరిచనబనిం దకు గుఱిగొలువక బ్రకటము   ౪
- కొస — సరసిజయముని భరతునివిపుడే ధరణిలింపుమె వ్యవలననగ్గీ-
చోతము సుభకర మతిసుఖ కరమగు నితము మదియదిగను
గొని యెదియిక నరాతే శిరోజ కుమారు నరణ్య నివాస
శిరోధ-మేల   ౫
- దశ — విలిసితమతినై నెలసెరసతికే తులుచతనమునీ కలవడఁడగునే
చెలియరొ నిజయగ మననిక బబుదయ విలిసెల ననుసేట్లుబ్ర
దకఁగఁ బనపుము శలఁగి విచార మిదేల విలల విలోచ
నలానెనట   ౫
- శ్లోక — కొడుకు నకనినే నడిగినవరములే చుడుకుతనముగా నుషివెక
రకలొ కొడుకును గొనియెద యడవులఁ బడియెద కడుముద
మడుగఁగఁచుకొని మనుషిక నెడఁదఁ గడింది వెడుగు
కడ గి యడుచు టిదేల   ॥యిటు॥   ౬

26. సుమి — రాగము - ఇంగ్లీషునోటు - ఆదితాళము.

సరసిజటోచనచూడవే తరమగునే భీ-కరమగుచందము ||ప||
 శ్రీకరుండగు రాకుమారుని భీకరాటవిఁ జేర్పకుమా
 న్నీకచెడబలు కాకతగదిదిక్తైకనీకును గరుణయుగలుగదే ౧
 మానకదశఁధుసూనునో-మానికానకుఁబెడవే
 చాన-నాకును-సూనులిరువురు పూనివలసిన-వాని
 నుంచుకానలోన ౨

26. సుమి — రాగము - హిందూస్తాని - చాప్తాళము.

సుందరాంగికై కేసునీ కెందుకేయీ స్రూరభంగి! డెందమునఁ
 గరుణలేక మందయాన మహ్మనెల్లఁగుండఁజేయు శేటికమ్మ
 కానలోన దశరథసూనుఁడుండఁ గోరితేని మానవతినాకిద్దరు
 గానవారిలోననొకనిఁ బూనిపంపు సోదరిని కెందుకింత ౨

27. కాన — రాగము - ఆనందపై - వి-ఏకతాళము.

కైకా మానవెకాక రామునిపోక భరతుఁడనచ్చెనుదాకి
 చేకొనుమీకై నడి పొకార్పకు మీక ||వరతమాల||

28. కైక — రాగము - హిందూ - రూపకతాళము.

సోలదెమీమేలిపల్కులు-ఇక్కేలొ చాలును
 బొలఁగానకు గోలఁగాఁగొని గేలిచేయుగజాలువారలె
 వెలయుగమీమాటలబు విన్నాని ముసిండ్లారెరు
 తఁగకుడినప్పు మోసముసలుపుమాట సవతులార ||

29. లక్ష్మ — రాగముఁదర్శింపు గూఢకతాళము.

వింటి చేసదస్యులారా వెలదిమాటల
కరిటగించియాడువాలు గంటిచందము ||
క్రూరభంగినీమెనుగనిఁ గోరెవరముల
తారతమ్యమరసికనుడు ధన్యుఁడగుము

30. లక్ష్మ — రాగముఁకేదారగౌళ ఆదితాళము.

కోపముచేగడు పాపములనాడితి
భూపతిలకనాకు శాపమొసంగవె
తాళగతల్లిని ద్రుడిఁదూరితి
పోలదీపాపపు నాలుక్కఁగొయంగరాడె ||

31. రాగముఁభూపాళం ఆదితాళము.

రామ } చాలా మీరలడలవలదనీవేళ
లక్ష్మ } ఈలోననేమరలిచ్చెదము వెగమెయింకేలా
నీత }

దశ } బాలా తాపమెటులఁదాళునుమీవేళ
కాస } నీలాగాయె మానోముఫలము చూడఁగనింకేలా
సుమ }

గీ. 11

రామ — కళవళింపకుఁడింకమాకయి బలముగాఁదలదొడలారా
తలఁపరే పసుపరే వలుకరే నేనుముగ

నీత — నతులొనర్చెదమధికభక్తినిఁ బితరులార శుభంబుగోరుచు
వెతలఁబోవిడిచిమ మృనుపరేసౌఖ్యముగ

గీ. 12

లక్ష్మ — నేమనఁబిడుఁడింకనీతా రాముల వెనువెంటఁబోయెద
ప్రేమతో నేనుమే కోరుఁడి శంఘడిక

9

సమి — రామనీకుహిమాంశుఁబోలిన మోముఁబాడఁగమరలగల్గెను
సేమమింపారఁగా లీలమైబోయిరము 3

కాస — లక్షపులనుఁబాలించినాదగు కొడుకుగోడలిమరలనాకె
ట్లిడియెదో బాలకా లక్ష్మణా సేమముగ 4

దశ — పాడియెఱుఁగకనిన్ను నీవతితోడఁగానలకరపుటిదియే
బాడయో కోడలాచేడరో చూడకిక 5

32. పోరులు — రాగము-శంకరాభరణము అనితాళము.

దిట్టతనగుబునవెడలండి గట్టిగఁదైశ్యమువట్టండి
పొట్టలుఁడొక్కలుచీపుండి కట్టెఁ గంఠలఁగాఁపుండి
రాముని కానలలోఁజేప్పతామసిచీటసోకాన్పు
మోమోటాబుజివిడువండి అముండలనడిపొడవండి 6
త్తైక రాజసతియగునేను కాకామంధరముండేను
లేకున్ననుదశరథు డేను పోకుండఁగబడి మొత్తండి 7
ఒడ్డునమేష్టపనిలవండి కిడ్డాయంబుగఁబిలువండి
అడ్డమువచ్చినవారలను గొడ్డటరుబుడఁగొట్టండి 8

33. రామ — రాగము-హిందూస్తాని అనితాళము.

పోరులార వేడుపాడఁభూరికరుణానామండి
ఘోరపాపకార్యమాయె ధీరులారపీనుడి
భూతలేసుభార్యమీకు మాలెగాదొయెంచఁగా
భీతిలేకచేయువారె మాతృహింసనించఁగా 9

34. దశ — రాగము-ఘఃరఘాటఁరూపకతాళము.

రాఁగదేనన్నుఁజేర రథముమానిరాఘవా

॥౪॥

ఈసునుత్రుండిట్లురథము నీసుచేసితోలెగా
భాసురాంసునన్ను బాప జేసిపాపియ్యెనే
ప్రేమమీఱనరదమిత తామసిపవిల్పుచునే
మహాత్ముడైనమా రాముమాకునివ్వరే

35. పైక — రాగము: పీలు-అదితాళము.

ఎతద్రోహపు కార్య మొనర్పితి
వంతలెంతో వచ్చునాకును
భూపాలునిమది కావగదాయనై రూపుమాపితి
దోషదాయకొకింతయుఁ-దోషదాయ
నేపువ్రాయె-పాపమాయె

141

36. పద — రాగము: సావేరి-అదితాళము.

నేనేమిరప్పచేసితిని-రామా
దీనరక్షకనన్న దిలకింపరావే
ప్రేమచూపవునాపై-నేమినేజేసితి
రామామొలింపవే-నామనవి
ఈమరణమువేళ-నేనిజూపవెనాకు-నీముద్దుగాఱునమోము
కుమార

142

37. రాగము: ముఖారి-అదితాళము.

కాన } పెడలితే ప్రాణేశా-హాహా
కైక } కడుదయ-మానితేనూపై

కాన — చటులతనూను-నినటపులకంచి

పటుతరళోకముపాలై-కటకటయమ్ము బాసితే

143

సమి — మోహమునిఁచుచు-ముద్దులసతియుని
యీహజెలఁగఁగవితై-ద్రోహమదేమిరాథా ౨

౩౮. కైక — రాగము-హిందూస్తాని-అదితాళము.
జననోక పాలా-ననుఁబాసి తే
దీనతవాటిల-నానేర మెంచుచు
పోనాడనీదయ-హానాథపోయి తే ౧
వరములమగనికఁ-గరుణించిచూ పచూ
భరితునిమాసి యీ-పరిరామునిల్పుమా ౨

౩౯. రాగము-భోగిసా వేరి-అటతాళము.
కావవె-కావవె-కావవె ॥౪॥
హా-ప్రాణేశ బాసి శైవుమ్ము దయ-లేనిచందముదోఁచెనుమ్ము-
కరుణానిధిమనవిఁజేకొమ్ము-యీప్రాణమెయింక భారము
నీవు-లేనిదెనునమింతనమ్ము

(రెండవ యవనిక పడును)

ను-మ్మారయకనదలఁజేసి-నేఁహూరకెనుము నేడఁబోసి
పోవ-నైరులమేగుణరాశి-కడఁ-తేరె నెమాబలువాసి
మను-వారమెనినుఁదలఁపొసి ౧

(మూండు యవనిక పడును)

40. భర — రాగము-తోడి-రూపక తాళము.
పురిదాఁపున-కరుదేరగఁ-బరికింపవె-యరిశూదన
కరితాపము-భరియించుట-యరుదామెఁగదే

చేతోభయ-మీతెఱుగున-నీతాపము-నోతమ్ముడ
ఆతల్లుల-కాతండ్రికి-నేతెఱగదే

4.1 కైక—రాగము-శాహన-ఆదితాళము.

అయ్యోయికేగతి-వియోగతాపముతాళజాల వనజాక్షి ||ప||
పాపబుద్ధినీవునన్నుఁబాడుచేసితి
భూపమూర్తితోడనేను-భోవఁజూల నై నే-యయో   ౧

42. శత్రు—రాగము-హిందూస్తానితోడి ఆటతాళము.

తామసమాయెనేమనియింక-రామునిజూచునాడనో
యీతరినింక భూతనుజాత-నీతనుగాంచఁగూడునె
మతియెంతపాటికియాయె-ప్రీతిదలంగదైచనూ ||

43. భర—రాగము సావేరి-రూపకతాళము.

మనఁగలనే-ఆహా
ఆ-మనుజాధిపు రాముఁజూడక ||మన||
ననభూమికిఁదనుఁబంపిన-ఘనపాపినికాకైకకు
జనియించితినిరాముఁడు-ననునేడరిగఁటఁబాచిన ||మన|| ౧

44. కాస—రాగము-అభొగి ఆదితాళము.

హా హాయికనేదిదారి
ధరణీశరామునీ పురిఁబాయఁజేసియు
భరితునినై నను-బరికింపనైతివే   ౧
అకైకకోరికఁ జేకొంచురాముని
లోకాభిరాముని-నాకానఁజేప్పితే || ౨

45. భర—రాగము—కాపి అదితాశము.

సీర-మాతా-దయఁజూడకే
చింతింపకమ్మనా-యంతముఁజేయుమా
ఇంతయైనఁగీడులేదు-సంతసించునే

౧

46. కాస—రాగము—తోడి-అటతాశము.

అన్నరొతాపంబుచేసీ-పిన్నమాటలాడితి
పిన్నమాటలాడితి
నిన్నువేఱే-రామువేఱే-యెన్నుదానఁగాను
ఎన్నకయీమాటలెల్ల-మన్ననంబుచేయవే
పెల్లుగామాప్రాప్తికిని-తల్లియేమిచేసెను
చెల్లబోయాకైకనేలా-చెడ్డమాటలాడెను.

౧

.౨

47. కైక—రాగము—బిలహరి రూపకతాశము.

ఘోరపాతికినే-సారసాక్షిరో-చంపుమునను
క్రూరవరముఁ-గోరిచంపితి ధారుణీలునిపా
భీతిఁగానక సీతసూజన-సీతల బయ-నూతఁగ్రోసితి
మాతనేబతి-ఘాతుకిననుఁ-బ్రీతిఁజూడకుము

[ప]

౧

48. లక్ష్మ—రాగము—ఇంగ్లీషునోటు అదితాశము.

పని-బంపునన్న-నింపుమీఁకసొంపునింకెద
నను-కంపమాని-తొంపినింపి-చింపిచలపెన
అదె-వైదిదారిమేటమీటి-చేరఁదేరఁగా
మొద-మారఁజేరి-చీటికేరి-పోరెద

49. రామ — రాగము-శాహన-రూపక తాళము.

మేలాయెనిట్టిమాటలీ వేలీలనాడితి
చాలాయెఁజూచిచూచినీ-కేలాగుగల్గెనో
నాకూర్మిసోదరుండవై-యీకేమిలేటికి
నీకేమికావరంబొకో-కాకవివేకమో॥

50. రామ, లక్ష్మ — రాగము-శాహన-రూపక తాళము.

హనగల మేయిక-జనకా ॥ప॥ నీనుగనక ॥ల॥ ॥ప॥

రావ — సేవము జెందించుచు నామోదము కన్నీరి నఁ
బ్రేచుముదైనారంగ రామా యనుచుంటేవె ౧

లక్ష్మ — కోపముడగదని-తీపారంగబోధించితి
పాపముఁ బావిననుఁగాపాడవెచూడవె ౨

సీత — వీడక నాముద్దుల-కోడలనిమన్నించితి
చూడక నన్నోనృప చూడామణిపోయితె 3

51. కైక — రాగము-యదకులకాఁభోజి-చాపుతాళము.

రిపు భీమా-దయజూడుమా-నీ-వీమాట
లేమాడెదామన్ననా-ప్రేమమవీశంగ-రావయిదేల॥
నోనాడి కాననము-లోనెద్రోసితినిని
పోనాడక మనయు-నా నేరిములెంచుము॥

52. భర — రాగము = బాగవతి రూపక తాళము.

ఇదితగునె-రామా-ఇది

నీ వదదానుని-బారదోలుట

విను కేటికేనీ కేతగు-నసియానునముమానుగు

కసి బొందు-నవివేకుడ వసుధాతలమేలుకాలు

౧

53. రామ — రాగము = భవాని రూపక తాళము.

జనకామీనాథు-జను నేకుమారక

॥౬॥

ననభూమిమాసే-జనుదేరగానను

ఘనరాజ్యకాముడంచు-జరుతెల్లదిట్టకే

మనసున ననుగనలకుమిక

౧

54. రాగము = కావడ ఆదితాళము.

కాన — పొక్కిదితెనుమారక-భరతునిభక్తిని

కరుణించి చేయుమీరని-యగుదారుకోరిక

మమ — ఘనామీనాథుని-మనోభిలాషము

వినుగగోలుగినో-తనూజచేయవే

౨

మరి — సూరివిన్నతమ్ముడు-కోరినకోరిక

దూరంబు సేయబాడియే-శ్రీరామమాధవే.

౩

55. రాగము = కావడ ఆదితాళము.

కాన —	}	జ్ఞాపకమననేతి-సూరదేవు
మరి —		
భరి —		
శ్రీరామ —		
నా రెకుచునిరాకయె-కోరుచుండు-సూరమాధవ		

శ్లో॥—పున్న చుచంసురుని నున్నతిఁగాంచుగతి-తెన్నారంగ
నిన్నుంగను-టన్నాయిక నెన్నాల్చెకో ౧

భర— సోదరనిన్నుంగను-మోదములేకయున్న-సోదరవి-నోదా
యిక-భేదమాను-నేదాళను ౨

సుమి— బాలకమేమీపదు-నాలుగువత్సరము-లేలాగునదా
ళును మొ-శీలాగుజాలాయిక 3

క్షికి— శ్రీకర కాపాడవే చేకొనిమన్నింపవే యికానల సీగతిఁ
జెప్పునకై కేసుని ౪

శత్రు— ప్రేమనునిన్నుంగన కీమెయి నేనుగడగ నామానసమే
మానొకొ యేమారగు. రామానిను ౫

౫6. రామ-లక్ష్మ-సీత—గాగము-వగాళి-చాపి తాళము.

చింతింపగా నింతేలతల్లులారా
వగతలన్నియుమాని-సుఖోషమునబోలె 1వ||

ఏలయోచనచేరు-సీలాగు కడచను
నీలోననీపదు నాలుగువత్సరములు ౧

భరత నాసోదరా పరితాపమేటికి
ద్వారలో నెవేమూరి కరుడెచ్చునాథము ౨

57. గాగను - నుగళి - మాపకతాళము

శ్రీ రా మా నా థా భూతిధరా థారవివత (నీలా)

మంగళం

|| ప ||

వ దనీయమునిమనోర విడిసాఁజేలరా

బృ-దా-ర-క-పాలా

సు ద రాఁ వింద లోచనా

వనరుహ భవశక్తి ధరిసు

వననుతి వట్టడళి సుశయన

౧

రామకృష్ణకవివివత నామవేద గోచరా

నా-మ-జే-త-సో షా-భూమి జిత-కామి త్రై-పా

భౌమితి ధీమహి మీమితి పురహరి సురసి సుఖ

కర ముహరి ఖరకరి సుయన

౨

→ శ్రీ: పాదుకావట్టాభిషేకనాటకము సమాప్తము. శ్రీ: శ్రీ:

